T.C.

POLİS AKADEMİSİ

GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI TERÖRİZM VE SINIRAŞAN SUÇLAR PROGRAMI

PKK TERÖR ÖRGÜTÜNÜN DİN ALGISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burhan SEMİZ

Danışman

Doç. Dr. Süleyman ÖZEREN

ANKARA-2011

T.C.
POLİS AKADEMİSİ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI GÜVENLİK ANADİLİM DALI
ULUSLARARASI TERÖRİZM VE SINIRAŞAN SUÇLAR PROGRAMI

PKK TERÖR ÖRGÜTÜNÜN DİN ALGISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
BURHAN SEMİZ

Bu tez 13.../ .1.0./ 201.1 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı: Doç. Dr. Süleyman ÖZEREN

Uye: Doç. Dr. Süleyman AYDIN ....

Uye: Yrd. Doç. Dr. Murat SEVER ....

T.C.

POLİS AKADEMİSİ

GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlardan her seferinde yollama yaparak yararlandığımı belirtir; bunu şerefimle beyan ederim.

Enstitü veya herhangi bir mercii tarafından belirli bir zamana bağlı kalmaksızın, tezimle ilgili bu beyana aykırı bir durumun tespit edilmesi durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

…./…./2011

Burhan SEMİZ

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Türkiye'nin uzun yıllar karşı karşıya kaldığı ayrılıkçı terörizmin sosyo-politik boyutunun anlaşılabilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Türkiye'de terör ve şiddet olaylarının odağında olan PKK terör örgütünün, Kürtlerin sosyal, kültürel ve dini değerlerine bakışı, çalışmanın genel perspektifini oluşturmaktadır. Bu perspektif çerçevesinde, Kürtlerin din algısı ile örgütsel yapının dine yaklaşımı arasındaki ilişki araştırmanın temel amacı olarak görülebilir.

Bu çalışmada İbn-i Haldun'un asabiyet kuramı çerçevesinde Kürtlerde İslamiyet algısının kolektif aksiyon etkisi ve işlevsel yönleri araştırılmıştır. İslamiyet'in kolektif aksiyon etkisinin PKK ile Kürtler arasındaki algı ve yaklaşım farkına ne şekilde etki ettiği ve bu kapsamda örgütün toplum ve din karşısında nasıl bir tutum ve politika benimsediği üzerinde durulmuştur. Çalışmada bir yandan Kürtlerde İslamiyet'in oluşturduğu asabiyet ve kolektif aksiyon etkisi araştırılırken, bir yandan da PKK'nın kuruluşundan günümüze din ve İslamiyet algısı araştırılmıştır. Bu iki boyutlu araştırmada PKK ve toplumsal yapının din algısı arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmış, bu ilişki asabiyet kuramı perspektifiyle analiz edilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmış, konu hakkındaki ikincil verilerden faydalanılmıştır.

Çalışmanın hazırlık sürecinde hiçbir zaman yardımlarını ve engin bilgilerini esirgemeyen Doç. Dr. Süleyman ÖZEREN'e ve Dr. Necati ALKAN'a şükranlarımı bildiririm.

ÖZET

Semiz, Burhan, (2011), PKK Terör Örgütünün Din Algısı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Süleyman Özeren, 169 sayfa.

Toplumsal yapıların oluşumunda ve bir amaç ekseninde hareket etmelerinde asabiyet duygusunun işlevsel bir etkisi bulunmaktadır. Asabiyet duygusu nesep (kan) bağı yoluyla şekillenen ancak zaman içerisinde sebep asabiyetine dönüşen bir tutunum algısıdır. Bu algı ilkel toplumlarda çok güçlü bir işlevselliğe sahip olmakla birlikte etnik yapılarda veya örgütlenmelerde de yapısal bir güce sahiptir.

Kürtlerin tarih boyunca tutunum öğelerinin başında nesep (kan) bağı ile şekillenen aşiret/kabile asabiyeti gelmektedir. Bu asabiyet algısının zamanla İslamiyet eksenine doğru kaydığı ve sebep asabiyeti formuna dönüştüğü görülmektedir. İslamiyet Kürtlerde bir yandan tutunum öğesi haline gelirken bir yandan da meşruiyet kaynağı haline gelmiştir. Aynı zamanda İslamiyet Kürtlerin etnik aidiyetlerinden çok ümmet algısını güçlendirmiştir. Sebep asabiyeti bağlamında İslamiyet, Kürtler için vazgeçil(e)mez bir sosyal gerçeklik olarak görülmüştür.

Kürtler açısından sosyal bir gerçeklik olan İslamiyet'in PKK tarafından tehdit olarak görülmesi, sosyal tabanda örgüte karşı bir tepkinin oluşmasına yol açmıştır. Bu durum örgüt-toplum ilişkilerinde algı çatışmasının ve uyuşmaz amaçların oluşmasına zemin oluşturmuştur. PKK Marksist bir ideoloji ile şark bölgelerinde amaçlarını tesis etmeye çalışırken, toplum ile yaşadığı bu algı çatışmasını aşabilmek amacıyla din konusunda strateji değişikliğine gitmiştir. Yeni stratejisinde PKK, dini veya İslamiyet'i araçsal bir öğe olarak kullanmaya çalıştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Asabiyet, kolektif aksiyon, işlevsellik, şark beldeleri, araçsallaştırma, üstyapı-altyapı ilişkileri, diyalektik-tarihsel materyalizm, geniş grup kimliği, Zerdüştlük.

ABSTRACT

Semiz, Burhan, (2011), Religious Perceptive of PKK Terrorist Organization, Postgraduate Thesis, Supervisor: Assoc. Prof. Suleyman Ozeren, 169 pages.

The feeling of irritability has a functional effect on formation of social structures and acting under a purpose. The feeling of irritability is a perception of coherence forming through lineage (blood) relation but it has converted into cause irritability in time. This perception has both a very strong functionality in primitive societies and also a structural strength in ethnicities and organizations.

Tribal irritability forming through lineage (blood) relation is the main coherence elements of Kurdish society throughout history. It has considered that this perception of irritability has changed in line with Islam and converted into the form of cause irritability in time. Islam has become both a coherence element and a source of legitimacy. Also, Islam has enriched the Kurds' perception of ummah (religious community) rather than ethnic belongings. Islam is considered as an inevitable social reality by the Kurds in the context of cause irritability.

The fact that PKK considers Islam as a threat has caused Kurdish public to develop a response against the terrorist organization. This provides basis for conflicts of perception and inconsistent purposes in the relations between the terrorist organization and the public. While trying to constitute its aims in the region with a Marxist ideology, PKK has changed its strategy of religion in order to overcome this conflict. In its new strategy, PKK tries to use the term of religion and Islam as a tool element.

Key Words: Irritability, collective activation, functionality, eastern towns, instrumentalize, superstructure-substructure relations, dialectic-historical materialism, large groups, Zoroastrianism.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN KURAMI VE METODOLOJİSİ

İKİNCİ BÖLÜM
İSLAMİYET VE KÜRTLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PKK'NIN DİN POLİTİKASI VE İSLAMİYET'E BAKIŞI

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PKK'NIN ÖRGÜT İÇİNDE DİN ALGISI VE POLİTİKASI

KISALTMALAR

ADA-DER	Anadolu Din Adamları Derneği
AKGC	Avrupa Kürt Talebe Cemiyeti
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANF	Fırat Haber Ajansı
ARGK	Kürdistan Ulusal Kurtuluş Ordusu (Arteşe Rızgariya Gele Kurdistan)
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
Bkz.	Bakınız
CİK	Kürdistan İslam Toplumu (Ciwaka İslamiya Kürdistan)
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DDKD	Devrimci Doğu Kültür Dernekleri
DDKO	Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DEV-GENÇ	Devrimci Gençlik
DİAY-DER	Din Âlimleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
DTK	Demokratik Toplum Kongresi
DTP	Demokratik Toplum Partisi
Ed.	Editör
ERNK	Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (Eniya Rızgariya Netawiya Kürdistan)
FKF	Fikir Kulüpleri Federasyonu
HPG	Halk Savunma Güçleri (Hezen Parastina Gel)

İDİAY-DER	İstanbul Din Âlimleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
KCK	Kürdistan Topluluklar Birliği Koma Ciwaken Kurdistan
KDP	Kürdistan Demokrat Partisi
KİH/HİK	Kürdistan İslami Hareketi (Hareketa İslamiya Kürdistan)
KKK	Kürdistan Demokratik Konfederalizm (Koma Komalen Kürdistan)
KYİB	Kürdistan Yurtsever İmamlar Birliği
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
PKK	Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kurdistan)
RP	Refah Partisi
S.	Sayı
s.	Sayfa
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDN	Turkish Daily News
TEV-SAL	Kürdistan Ulusal Haber Alma Örgütü (Tevgera Saloxtariya Netewa Kurdistan)
THKO	Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu
THKP/C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi
T-KDP	Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi
TKP/ML	Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist
TM	Türkiye Meclisi
TÜDEK	Türkiye Demokratik Ekolojik Toplum Koordinasyonu
UTSAM	Uluslararası Terörizm ve Sınıraşan Suçlar Araştırma Merkezi

YEK-KOM Almanya Kürt Dernekleri Federasyonu (Yekitiya Komalen Kurd Lı Elmanya)

ŞEKİLLER

GİRİŞ

Birey ve toplum ilişkilerinde karşılıklı etkileşim bireyselliğin ne ölçüde gelişmiş olduğu ile yakından bağlantılıdır (Giddens, 2010). Modern toplumlarda bireysellik güçlü bir zemine sahipken, premodern dönemde bulunan, ilkel veya feodal dönemin etkileri devam eden toplumlarda ise kolektif şuur ve asabiyet etken faktördür (Giddens, 2000:46). Kan ve nesep bağı ilkel-feodal toplumlarda asabiyet algısının zeminini oluşturmaktadır (Hassan, 2010). Kan bağının yanı sıra din faktörü de asabiyet algısını oluşturan sosyal olgulardan birisidir (Hassan, 2010).

Din algısının sosyal yapıda işlevsel bir fonksiyona sahip olması beraberinde dinin meşruiyet merkezi haline gelmesine kapı aralamaktadır (Onat, 2009). Bu durum Kürtlerin İslamiyet algısında kendisini açıkça gösteren bir durumdur (Siverekli, 2008). Kürtler tarih boyunca kan bağının yanı sıra din bağı ile sosyal ve siyasal tercihlerini belirlemişlerdir (Akyol, 2006). Dinin siyasal alandaki gücünün zayıfladığı dönemlerde ise sosyal tabandaki işlevsel yönü ön plana çıkmıştır. Kürtlerde etnik bilincin tepkisel bir gelişim zeminine sahip olmasının yanında, İslamiyet algısı toplumun genetik kodlarında varlığını sürdüren asli bir tutunum öğesi olarak her dönem gücünü korumuştur (Akyol, 2006).

Aşiret konfederasyonları ile 18. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren Kürtler, 18. yüzyıldan sonra yönetimsel ve idari sarsıntılar yaşamaya başlamıştır (Özer, 2010:159-173). Mir beylerinin zamanla gücünü kaybetmesi, sosyal kırılmalara zemin oluşturmuştur. Bu sosyal kırılmaları ve boşluğu yeni dönemde din âlimleri ve şeyhler doldurmuştur. İslamiyet'in siyasal bir güç haline gelmesi her ne kadar Osmanlı Devleti'ne iltihak sürecine kadar götürülebilecek bir geçmişe sahip olsa da, mir beylerinin otoritelerini kaybetmeleri ile birlikte İslamiyet'in ve şeyhlerin meşruiyeti ve statüleri daha etkin bir konuma yükselmiştir. Bu durumun temelinde ise 16. yüzyıldan itibaren Mevlana Halid-i Bağdadi gibi din âlimlerinin yetiştirdikleri öğrencilerin/halifelerin şark beldelerinde sosyal ve siyasal temsiliyetin odağında olmaları yatmaktadır (Zeki Bey, 2005).

Aşiret konfederasyonlarının *-mirliklerin-* Tanzimat sonrası dönemde çözülmeye başlaması ile birlikte çok sayıda aşiret şark beldelerinde varlığını parçalı şekilde devam ettirmiştir. İslamiyet'in bu dönemde meşruiyetin temel kaynağı olması

aşiret reislerinin şeyhlerle ve din âlimleriyle daha fazla yakınlaşmasına ve iç içe geçmesine zemin oluşturmuştur. Zamanla aşiret-şeyh ilişkisi bölgede isyanların ve siyasal gelişmelerin merkezinde yer almaya başlamıştır.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı sonrasında devrimlerin hızla yürürlüğe girmesi şark beldelerindeki sosyo-politik ve idari yapıda ikinci büyük kırılmayı gerçekleştirmiştir. Derin bir sessizlik dönemine giren Kürtlerin, isyanlar sonrasında sosyo-politik temsiliyetini elit Kürt aydınları üstlenmişlerdir. Bu dönemde ise sol ideolojilerin merkezinde şekillenen Kürt etno-politiği 1980'lerden sonra PKK ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu dönemde İslamiyet feodal yapının ilkel inancı olarak gösterilmeye başlanmış, PKK ve benzer oluşumlarca ötelenen bir konuma çekilmiştir (Semiz, 2011).

Örgütün tutunum öğesi olan Marksist ideolojinin din ile yaşadığı çatışmanın örgüte yansıması, 1990 sonrası dönemde PKK'nın çözümsüzlüğe girmesine yol açmıştır. Bu durum karşısında örgütün kurucusu olan Öcalan'ın din konusunda strateji değişikliğine gitmesi, dinin yeni dönemde farklı yorumlanmasının ve söylemsel boyutta örgütsel amaçlara kanalize edilmesinin nedeni olarak görülebilir. Dini ve İslamiyet'i üstyapı kurumu olarak gören Öcalan yeni stratejisin de bu iki olguyu araçsal bir öğe olarak değerlendirmiştir (Öcalan, 1991/a). Bu anlamda PKK'nın dine yaklaşımını üstyapı kurumundan araçsallığa doğru bir evrimleşme olarak ifade etmek mümkündür.

İslamiyet'in gelinen noktada PKK ve Kürtler için hangi algısal argümanları temsil ettiği, Kürtlerde İslamiyet'in asabiyet etkisinin boyutları ve işlevselliğinin anlaşılmasıyla açıklanabilir. Bu anlamda PKK yeni dönemde şark bölgelerinde din üzerinden yeni bir fay hattı oluşturmaya çalışmakta ve bunu sağlayabilmek için İslami argümanları farklı nosyonlar altında toplumsal tabana işlemeye çalışmaktadır.

Bu çalışmada PKK'nın din politikası ve bu alandaki dönemsel stratejileri, şark beldelerinde İslamiyet'in geçmişten bugüne gelişim süreci, toplumsal algı ve dini tutunumlar göz önünde bulundurularak mukayeseli olarak değerlendirilecektir. Çalışmanın içeriği dört ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar;

Birinci bölümde; Çalışmanın yöntemine ve kuramına yer verilmiştir. İbn-i Haldun'un asabiyet kuramı ve dinin işlevsel rolü hakkındaki teorik yaklaşımlar

üzerinde durulmuştur. PKK'nın dine yaklaşımının analiz edilebilmesi için Kürtlerin din algısı, dinin fonksiyonu ve toplumsal yapıya ne şekilde entegre olduğunun teorik açıdan anlaşılması gerekmektedir. Bu amaçla asabiyet kuramı başlangıç noktası olarak seçilmiştir.

İkinci bölümde; Kürtlerin İslamiyet'i kabulü-geçişi ile birlikte sosyal ve siyasal alanda ne gibi değişimlerin yaşandığı üzerinde durulmuştur. Asabiyet kuramı bağlamında Kürtlerin İslamiyet'le olan etkileşimi sosyolojik açıdan tetkik edilmiştir. Şark beldelerinde cemaat, tarikat ve şeyh, seyit gibi İslami süjelerin işlevsel yönü araştırılmıştır. İslamiyet'in milliyetçilikle ilişkisi ve aşiret asabiyeti açısından yeri ve önemi çalışma çerçevesinde analiz edilmiştir. Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemde doğu illerinde yaşanan isyanlarda öne çıkan din adamları ve İslamiyet'in ne şekilde konumlandırıldığı üzerinde durulmuştur. 1940 sonrası -*Türkiye ve komşu devletlerde yaşayan*- Kürtlerin durumu PKK'nın kuruluş sürecine kadar genel olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde; PKK'nın kuruluş sürecinde ideoloji olarak benimsenen ve örgütün din algısının temel paradigması olarak görülen Marksist-Leninist felsefenin dine yaklaşımı kuramsal boyutta araştırılmıştır. Bu çerçevede PKK'nın dine yaklaşımında Marksist-Leninist çizgiyi teorik ve pratik olarak nasıl yorumladığı analiz edilmiştir. PKK'nın 1990 sonrası din politikasında ne gibi değişimler geçirdiği söylemsel ve örgütlenme yönüyle araştırılmıştır. PKK'nın din alanında ne şekilde örgütlendiği, bu örgütlenmelerin ne amaçla faaliyet gösterdikleri, ne gibi değişimler geçirdikleri ortaya konulmuştur. Ayrıca 2007 sonrası dönemde KCK ve DTK çatısı altında örgütün din alanındaki faaliyetlerini hangi yöntem ve stratejiye dayanarak sürdürdüğü üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde; PKK'nın örgüt içi ilişkilerde ve yaşamda dine yaklaşımının ne şekilde olduğu araştırılmıştır. Örgüt içi sosyal yapıda İslamiyet algısının hangi kaynaklarla şekillendirildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda Öcalan'ın örgütün inanç algısındaki etkisi ve kontrolü üzerinde durulmuştur. Ayrıca PKK içerisinde ayrı bir yeri ve önemi bulunan Zerdüştlük inancının hangi amaç ve hedefler çerçevesinde örgütsel söylemlerin argümanı haline geldiği açıklanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN KURAMI VE METODOLOJİSİ

1.1. PROBLEM

Terörizm olgusu, dünyada ve Türkiye'de uzun süredir tartışılan kavramların başında gelmektedir. Algısal farklılıklar ve sosyo-politik faktörler sebebiyle karmaşık bir hal almaya başlayan terörizm ve bağıl süjeleri, insani ve toplumsal değerleri araçsallaştırarak varlığını sürdürme gayreti içerisinde olmaktadır. Bu durum beraberinde şiddetin ve terörün ulusal ve uluslararası sistem içerisinde devamlılığına yol açmaktadır.

Terörizm, kaynağı ve türü ne olursa olsun kendisine meşruiyet alanları ve kaynakları aramaktadır. Meşruiyet alanlarını oluşturma ve sağlama, terör örgütleri için öncelikle toplumsal taban ve eleman temini ihtiyacını gerçekleştirmeye yönelik bir faaliyet olarak görülebilir. Aynı zamanda hedef alınan ülke, toplum veya sisteme karşı bir baskı unsuru oluşturabilmenin de temelini oluşturur.

Terör örgütlerinin kendilerine meşruiyet alanı olarak gördüğü sosyal öğelerin başında din ve milliyetçilik kavramları ve algıları gelmektedir. Din ve milliyetçilik bir bireyin veya bir toplumun algı dünyasını şekillendiren ve nesilden nesile aktarılan iki temel sosyal olgudur. Bu olguların terör örgütleri tarafından araçsallaştırılması veya hedef alınması toplumların ve bireylerin sosyal yaşamlarında sapma davranışların ve kutuplaşmaların oluşmasına yol açmaktadır.

Türkiye'de terör ve şiddet hareketleri tarihsel perspektif ile incelendiğinde sol, sağ ve ayrılıkçı terör örgütlerinin faaliyetleri ekseninde tasnif edilebilir (Alkan, 2002). 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de terör ve şiddet hareketleri daha çok Marksist-Leninist fikirler ekseninde ve gençler üzerinde olumsuz etkiler göstermiştir. Masum öğrenci talep ve istekleri olarak görülen gençlik hareketleri zamanla şiddete kanalize olmuştur.

Türkiye'de 1970'li yıllar siyasal şiddetin ve terörün hızla ülkeyi kaosa sürüklediği bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Ancak bu dönem ileride daha kanlı ve şiddet dolu yeni bir sürecin şekillenme aşamasının da başladığı yıllar olmuştur. Bu yıllar Kürt solunun ve PKK'nın temellerinin atıldığı dönem olarak da görülebilir.

Sol hareketler içerisinde yer alan Kürt kökenli üniversite gençleri ve aydınlar, 1970'li yılların başlarından itibaren tarihte *Kürtlere ve Kürt diline yönelik gerçekleştirilen sömürü ve asimilasyon* söylemlerinden hareketle mevcut düzene ve sol örgütlenmelere eleştiri getirmişler, bu eleştiriler sonucunda dernekleşme faaliyetlerine başlamışlardır. Dernekleşme faaliyetlerinin temelinde etnik bilince sahip Kürt gençlerinin yetiştirilmesi ve Kürt sorunu hakkında farkındalığın yaratılması öncelikli amaç olarak görülmüştür (Kotan, 1975). Bu amaç çerçevesinde Kürt kökenli üniversite gençleri ve entelektüeller DEV-GENÇ (Devrimci Gençlik) çizgisinden ayrılarak Kürt solunun dernek çatısı altında örgütsel temellerini atmışlardır (Göktaş, 1991/b). DEV-GENÇ'ten ayrılan Kürt solu, ilk olarak 1969 yılında Ankara ve İstanbul'da DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) derneğini kurmuşlardır.

Sol hareketler içerisinde filizlenen Kürt solu, 1971 muhtırası ile büyük bir darbe yemiştir. DDKO davası çerçevesinde çok sayıda kişinin tutuklanması ile beraber sol eksenli Kürtçü hareketler, 1970'li yılların başında fikri temeli filizlenen ancak pratikleşme sürecine geçişte sorunlar yaşayan bir dernek hareketi olarak kalmıştır (Öcalan, 2004/a). Yaşanan bu olaylardan birkaç yıl sonra temelleri atılmaya başlayan PKK, DDKO ve devamında kurulan DDKD'nin (Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri) oluşturduğu *Sosyalist Kürt Milliyetçiliği* zeminini doldurmaya başlamıştır (Kirişçi, 2007).

PKK'nın 1970'li yılların ortalarından itibaren Marksist-Leninist eksende şekillenen dünya görüşü, 1990'lı yıllara kadar sistemli ve merkezi bir ideoloji olarak varlığını sürdürmüştür. Soğuk savaşın sona ermesi ve Doğu Bloku'nun parçalanması ile birlikte sol temelli ideolojilerin yaşadığı bunalım karşısında PKK, ağırlıklı olarak Kürt milliyetçiliği söylemlerine yönelmiştir. Ayrıca bu dönemden itibaren daha çok örgütün kurucusu ve lideri olan Abdullah Öcalan'ın perspektifi örgütün ideolojik besin kaynağı olmuştur.

PKK'nın ideolojileri araçsallaştırma süreci 1990'lı yıllardan itibaren sistemli bir şekilde görülmeye başlanmıştır. İdeolojilerin yanı sıra örgütün kuruluşundan itibaren sürekli olarak Marksist temelli inkâr ve öteleme yaklaşımı ile "sömürgeciliğin ajan kurumu" olarak algılanan din olgusu da 1990'lardan sonra araçsallaştırılmıştır.

PKK terör ve şiddet eylemlerini 1990'lı yılların başından itibaren en üst noktaya çıkartmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen eylemler ile birlikte sosyal, siyasal, kültürel, dinsel, dilsel ve diğer beşeri öğeler sürekli olarak araçsallaştırılmıştır. Örgütün toplumsal ve insani değerleri araçsallaştırma geleneğini Alkan geniş bir çerçevede ele almıştır (2010). Alkan PKK'nın araçsallaştırdığı değerler içerisinde din olgusuna da yer vermiş ve dinin PKK için sömürgeci sistemin bir aracı olarak algılandığına işaret etmiştir (2010).

PKK'nın din karşısındaki tutumunu değerlendirebilmek için toplumun din algısının oluşumunun temellerinin araştırılması önem taşımaktadır. Kürtlerin ekseriyetinin din olarak İslamiyet'e bağlı olmaları sebebiyle din algısı konusu, İslamiyet özelinde analiz edilmesi gerekmektedir.

Din ve özelde İslamiyet, toplumlar ve bağıl bireyler için sosyal bir yaşam tarzının kodlarını belirler. Aynı zamanda toplumun iç dinamiklerini ve birbirine bağlılığını güçlendirir. Özellikle kabile ve aşiret yapılarında din daha güçlü bir bağlılığın oluşmasında önemli bir rol oynar. Bu toplumsal bağlılık çok derin psiko-sosyal etkilere ve güce sahiptir. Bu konuda Hobsbawm (2001/2008) dini proto milliyetçiliğin gizli kalmış bir gerçekliği olarak değerlendirmekte ve bu yapılar için bir çeşit "üyelik rozeti" olarak nitelendirmektedir (s.73).

Bu bağlılığın sebeplerinin açığa kavuşturulabilmesi için İbn-i Haldun'un temelini oluşturduğu asabiyet kuramının bu konu özelinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylelikle PKK ve Kürtlerin din ve İslamiyet algılarındaki çatışmanın ve PKK'nın bu çatışma karşısında dini araçsallaştırma amacının anlaşılabilmesi mümkün olacaktır.

Bu tezde PKK'nın din ve özelde İslamiyet konusuna yaklaşımını toplumsal değer, algı ve bağlılıklar göz önünde bulundurularak açıklayabilmek amacıyla, başta (neseb, sebep ve karma) asabiyet kuramı olmak üzere, toplumsal ve örgütsel bağlılık kuramlarından yararlanılmıştır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

PKK kuruluşundan itibaren M/L ideoloji ekseninde dini değerlere karşı cephe alan bir politika izlemiştir. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren iç ve dış faktörlere bağlı olarak din konusundaki tutum, politika ve söylemlerinde değişime gitmiştir. PKK'nın

din konusunda algı ve politikasının belirlenmesi bu tezin temel amacı olarak görülebilir. Aynı zamanda PKK'nın toplumsal taban olarak gördüğü Kürtlerin İslamiyet ile olan tarihsel ilişkisinin ortaya konulması ve bu bağlamda Kürtlerin din algısının genel karakterinin belirlenmesi bu tezin bir diğer önemli yönüdür. Bu yönü itibariyle PKK ve Kürtlerin din konusundaki algı ve tutum farklılıklarının/benzerliklerinin ortaya konulması bir diğer amaç olarak görülebilir. Araştırmanın amacı çerçevesinde konu hakkında ikincil verilerden ve çeşitli nicel ve nitel araştırmalardan elde edilen bilgiler ışığında aşağıda belirtilen sorulara cevaplar aranmıştır.

I. Asabiyet kuramı açısından Kürtlerin sosyal ve siyasal yaşamı üzerinde İslamiyet'in etkisi nedir?
II. PKK'nın din ve İslamiyet politikası ve bu alandaki örgütlenme çalışmaları nelerdir?
III. PKK'nın örgüt içinde dine yaklaşımı ve örgüt üyelerinin din algısının niteliği nelerdir?

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE SINIRLILIKLARI

Türkiye'de PKK ile ilgili yapılan araştırmalar ve çalışmalarda önemli gelişmeler olmakla birlikte, sosyolojik analizlerin yer aldığı çalışma sayısı yeterli ölçüde değildir. Bu durum gerek PKK'nın gerekse, hedef kitlesi olan Kürtlerin sosyolojik açıdan çok boyutlu tetkik edilmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle Kürtlerin din algısı ve PKK'nın dine yaklaşımı konusunda nitelikli sosyolojik araştırmaların bulunmaması önemli bir eksiklik olarak görülebilir. Kamuoyunda son dönemde sıkça yer almaya başlayan PKK ve din konusundaki haberlerin, yorumların ve güncel tartışmaların bilimsel bir analize tabi tutulmadığı görülmektedir. Bu alanda Nevzat Çiçek'in (2008) *Puşi ve Sarık*, İsmet Siverekli'nin (2008) *Kürdistan'da Siyasal İslam* isimli eserleri ve çeşitli yayınlarda yer alan bazı makaleler dışında spesifik akademik yayınlar bulunmamaktadır. Bu çalışmayı önemli kılan temel husus literatürde konu hakkında akademik araştırma eksikliğidir.

Dinin işlevsel rolünün anlaşılması toplumsal yapılardaki tutunum öğelerinin ortaya çıkartılmasına yardımcı olması açısından önem taşımaktadır. Özellikle toplumsal tabanı hedef kitle olarak gören siyasi örgütlenmelerin ideoloji-amaç ekseninde dine yaklaşımının meşruiyet zeminini şekillendirmesi din ve toplum

arasındaki ilişkilerin araştırılmasını zaruri hale getirmektedir. Bu bağlamda Kürtlerin din algısının anlaşılabilmesi PKK'nın neden toplumsal taban ile doku uyuşmazlığı yaşadığını ve din konusunda strateji değişikliğine gitmeye çalıştığını anlamlandıracaktır.

Kürtlerin tarih boyunca İslamiyet'e bağlılık açısından aktif bir rol üstlenmiş olması, İslamiyet ile özdeşleşme yaşamasına imkân sağlamıştır. PKK'nın ise bu özdeşleşmeye karşı toplumu farklı ideolojilere kanalize etmeye çalışmasına rağmen istediği sonuçları alamamış olması bu konunun üzerinde durulmasını önemli kılmaktadır. Bu çalışmadan çıkacak sonuçlar, Kürtlerin din algısı ile PKK'nın dine yaklaşımının mukayeseli olarak anlaşılmasına imkân sağlayacaktır. Böylelikle gerek konu hakkındaki literatür eksikliğinin giderilmesi gerekse PKK ve Kürtler arasındaki fay hatlarının ortaya çıkartılması bu araştırmaya önem kazandırmaktadır.

1.4. TEORİK ÇERÇEVE

Toplumsal yapıların birbirleriyle olan bağlılıkları, sosyal yapının niteliğine göre değişkenlik göstermektedir. Aşiret, klan veya kabile gibi kan bağı ve akrabalık ilişkileri bulunan toplumsal yapılarda, bu yapıyı oluşturan insanların birbirlerine olan bağlılıkları daha geniş toplumsal yapılara nazaran güçlü bir özelliğe sahiptir. İşte bu bağlılığı veya dayanışma duygusunu İbn-i Haldun'un *Asabiyyet Kuramı* ile açıklamak mümkündür (Uludağ, 2009:333). İbn-i Haldun, Mukaddime isimli eserinde, toplumsal yaşam içerisinde insanları bir araya getiren, dayanışma duygusunu güçlendiren ve aralarında sıkı bağlılık oluşturan bazı durumlar üzerinde önemle durmaktadır (Uygun, 2008:34). Bu dayanışma ve bağlılık sayesinde insanlar birbirlerini korumaya, savunmaya, ekonomik, sosyal ve siyasal konularda ortak tavır almaya, ortak eylemlerde bulunmaya yönelir (Uygun, 2008:34). Bu toplumsal özdeşliğin temelinde yakınlık ve soy bağının büyük önemi bulunmaktadır. İşte yukarıda belirtildiği gibi aşiretlerinde bu yakınlık ve soy bağı münasebetiyle aşiret içinde güçlü bir dayanışma ve asabiyet duygusunun bulunduğu ifade edilebilir (Beşikçi, 1969:120).

Din ve milliyetçilik birey ve toplum üzerinde en çok etkisi olan iki kavram olarak geçmişte olduğu gibi modern çağda da form değişikliği yaşayarak varlıklarını ve yerlerini korumaktadırlar. Din insanlık tarihi kadar eski bir olgu olması ile birlikte gelecekte de toplumların sosyal ve bireysel yaşamlarının vazgeçil(e)mez bir öğesi

olmaya devam edecektir. Milliyetçilik ise Amerikan iç savaşı ve Fransız ihtilali ile bugünkü modern şeklini almış olsa da ulus devletlerin kurulmasından çok daha öncesine dayanan bir felsefi temeli bulunmaktadır. Milliyetçilikte din gibi gelecekte toplumların sosyal, siyasal ve algısal tutumlarının şekillendiricisi olacağı görülmektedir (Öğün, 2000). Milliyetçiliğin ilkel formu olarak nitelendirilen kan ve soy dayanışması kabile ve aşiret örgütlenmelerinde kendisini gösteren bir bağlılık olgusudur. İbn-i Haldun bu bağlılık ve dayanışma olgusunu kökenini *Asabiyet Kuramı* ile açıklamaktadır (Uludağ, 2009). Asabiyet kuramı aile, kabile, aşiret veya kan bağı ile birbirine bağlı olan toplulukların dayanışma duygusunun nedenlerini ve boyutlarını ortaya koymaktadır. Ayrıca kan bağının ötesinde ortak müştereklerde bir arada bulunan geniş grup kimliklerinin tutunum öğelerini de açıklayan asabiyet kuramı, özellikle toplumların din algısı ile iç dayanışmalarını kuvvetlendirebildiklerini de açıklaması bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada sosyoloji teorileri arasında önemli bir yeri bulunan asabiyet kuramı Kürtlerin güçlü İslamiyet algısı perspektifinde değerlendirilecektir. Böylelikle PKK ile Kürtlerin İslamiyet algısı ekseninde yaşadıkları çatışmanın sosyolojik boyutu ortaya konulacaktır.

1.4.1. Asabiyet Kuramı

Asabiyet, Arapça kökenli bir kelime olmakla birlikte Türkçede de kullanılan ancak çok boyutlu bir anlam yüklenmemiş kavramlardan birisidir. Etimolojik kökeni açısından asabiyet aseb, asb, usb; vücuttaki sinirlere, bir kavmin eşrafına ve hayırlı kişilerine denir (Hassan, 2010:176-177; Uludağ, 2009:94). Asabiyet kelimesinin etimolojik olarak biyolojik anlamının yanında sosyolojik karşılığı da bulunmaktadır. İsabe, isab, usbe gibi kelimelerle akrabalığı bulunan on ile kırk kişi arasındaki topluluk anlamında da kullanılmaktadır. Asabe, Arap kabilelerinde bir kimsenin babası tarafından olan akrabalarıdır (Uludağ, 2009:94). Bu anlamıyla asabiyet ilkel ve kabile toplumlarında akrabalık ve kan bağını ifade eden bir anlama sahiptir.

Asabiyet kelimesinin etimolojik karşılıklarının yanında sosyolojik açıdan daha geniş bir yelpazeye hitap ettiği ifade edilebilir. Özellikle İbn-i Haldun'un tasnifiyle kendi içerisinde farklı türevleri olan bir kavramdır. Anaerkil toplumdan ataerkil topluma geçişte kan bağının öneminin artması asabiyetin oluşumunda en önemli çıkış noktası olarak görülebilir. Özellikle Arap kabilelerinin cahiliye döneminde

bireylerin kendi kabilesinden olan kişileri kayıtsız şartsız veya haklı ya da haksız savunmalarındaki hissi bağlılık asabiyetin karşılığı olarak adlandırılabilir (Uludağ, 2009). Asabiyet kavramını İbn-i Haldun'un tasnif ve tanımlamalarına göre daha geniş bir perspektifte değerlendiren ve çeşitli şekillerde tanımlayan çok sayıda düşünür bulunmaktadır. Bunlar arasında A. F. von Kremer asabiyeti topluluk duygusu veya milliyetçilik fikri olarak tanımlamaktadır (Hassan, 2010:173). Milliyetçilik üzerine kuramsal çalışmalar yapan Ernest Gellner asabiyeti, sosyal iltisak veya askeri ruh olarak ifade etmekte, Hamide Topçuoğlu ise tesanüt bağı, sosyal irtibat bağı veya sosyabilite olarak nitelendirmektedir (Topçuoğlu, 1963:346-347). Zeki Velidi Togan ise asabiyeti; kavmi dayanışma, ideolojik ve dini tesanüt, kavmi ve milli birlik hissi, içtimai tesanüt, devlet kuran milletlerin enerji kaynağı, devlet kuran irade ve kudret, sahibine heyecan veren ve müspet ideolojilerle beslenen kitlelerinin dinamik kudreti olarak tanımlamaktadır (Togan, 1959-1960). İbn-i Haldun asabiyeti sosyal değişimin temel unsuru olarak görmektedir. Goodman (1972:258) bu konuyu, asabiyette en düşük ortak payda, siyasi değişimin bölünemez en küçük parçası olarak tanımlamaktadır. Asabiyetin ortaya koyduğu sosyal ve siyasal değişim formu hem iç hem de dış faktörlere bağlı bir yapısallığa sahiptir. Asabiyet kuramı üzerine yapılan tanımlarda bu değişim faktörleri önemli bir unsur olarak vurgulanmaktadır (Kayapınar, 2006:85). Bu ve benzeri nitelikte çok sayıda tanımlama bulunmakla birlikte, asabiyet kavramı zamanla kan ve nesep bağının ötesinde sosyal dayanışmayı ve kolektif ruhu anlamlandıran bir kavramsallığa bürünmüştür.

Asabiyeti sadece milliyet veya kan bağı olarak görmeyen bunun ötesinde dini duyguların kolektif bir ruha dönüşmesi ile açıklayan düşünürlerde bulunmaktadır. İbn-i Haldun bu çerçevede İslamiyet'in ortaya çıkışı ile birlikte asabiyet olgusunu kan asabiyetinden din asabiyetine doğru evrimleştirdiğini ve bunu aşama aşama gerçekleştirdiğini belirtmektedir (Uludağ, 2009:98-99). Görüldüğü üzere asabiyet kavramı, bireyin topluma bağlılığını kuramsal olarak tanımlayan bir bütünselliğe sahiptir. Bu durum toplumsal yapıların ve geniş grup kimliğinin algı dünyasını tanımlayabilmek için önemli bir çıkış noktası olarak görülebilir. Özellikle bedevi toplumdan hadari topluma geçiş sürecini yaşayan geniş grupların din algısında asabiyetin rolü, bu grupların karar mekanizmalarını belirlemesi yönüyle önem taşımaktadır.

1.4.1.1. Asabiyet Kuramı ve Bağlı Bileşenleri

Asabiyet kavramını bedevi (ilkel/feodal) ve hadari (medeni/modern) olmak üzere iki temel perspektif üzerinden değerlendiren İbn-i Haldun, bedevi toplumlarda kan ve nesep/soy bağının güçlü olmasını, bu toplumsal yapının dayanışma ruhundaki temel faktör olarak görmektedir. Kan bağının güçlü sosyal dayanışmayı ve kolektif ruhu oluşturduğunu öngören İbn-i Haldun, bu formdaki toplumsal yapıların medenileşme sürecine girememiş bölgelerde olduğunu belirtmektedir (Braudel, 1995:31). Kan bağı ile oluşan bu birlik duygusu *nesep asabiyeti* olarak ifade edilirken, kan bağının zayıfladığı, nüfusun gittikçe arttığı ve bedevilikten zamanla uzaklaşmaya başlayan toplumsal yapılardaki birlik duygusu ise *sebep asabiyeti* olarak nitelendirilmektedir. Bu iki asabiyet formunun dışında nesep asabiyetinden sebep asabiyetine geçiş sürecinde toplumsal yapının birlik ve bağlılığını oluşturan kolektif aksiyon formu ise *karma asabiyet* olarak ifade edilebilir.

Güçlü sosyal bağların ve duyguların sadece kan esasına veya nesep birliğine dayanmadığı birçok sosyoloğun hemfikir olduğu bir konudur (Ritter, 1948:1-44; Rosenthal, 1967; Çaksu, 2007/2:106-124; Uludağ, 2009; Hassan, 2010). Bu nedenle asabiyeti oluşturan tek faktörün kan bağı olmadığı düşünülmektedir (Kayapınar, 2006). Nesep bağı veya diğer sosyal faktörler sebebiyle birbirine güçlü bağlarla bağlı olan toplumsal yapıların tasnifi konusunda yukarıda belirtilen nesep ve sebep asabiyeti çerçeve bir tanımlama olarak kabul edilmektedir.

i. Nesep Asabiyeti

Yukarıda genel olarak belirtilen ve İbn-i Haldun'un asabiyet kuramının temelini oluşturan nesep asabiyeti, ilkel ve feodal toplumlarda kan ve nesep bağının güçlü bir algısal zemine sahip olmasıyla oluşmaktadır. Bu kapsamda asabiyet, İbn-i Haldun'un tanımlamaları içerisinde bedevi toplumlarda ortaya çıkan bir algıdır. Zira bedevi toplumlarda hayatın güç ve şiddet üzerine inşa edilmesi grup bilincini ve korumacı yaklaşımı arttıran önemli bir faktördür (Hassan, 2010:202; Uludağ, 2009:404). Bedevi toplumlarda aile ve kan bağı olan bireyler dış çevreye karşı korunma ihtiyaçlarını giderebilmek için yazılı olmayan bir sözleşme üzerinden hareket ederler. Bu sözleşme zorluklar karşısında birbirine bağlanmayı ve koru(n)mayı birinci kural olarak görür. Böylelikle tehdit ve rakip olarak görülen diğer aile veya gruplarla mücadele edebilecek güce sahip olacaklarını düşünürler. Bu

şekilde birbirine bağlanan bireyler kan birliği esasına göre şekillenirler. İbn-i Haldun'un asabiyet kuramının temelini oluşturan sosyal yapı, kan bağı esasına dayanan birlik duygusudur. İbn-i Haldun'un konu hakkındaki görüşleri şunlardır (Uludağ, 2009:418);

> "Asabiyet, sadece nesep birliğinden veya o manadaki diğer bir şeyden hâsıl olur. Bunun sebebi şudur: Çok azı müstesna, insanlarda sıla-i rahim ve akrabalık bağı tabii bir şeydir. Bu bağın gereklerinden biri de gayrete gelerek, zarara uğrayan veya mahvolma durumunda kalan hısım ve akrabaların imdadına koşmak (feryatlarına kulak vererek galeyana gelmek)tır. Şüphesiz ki, akrabası zulme veya tecavüze uğrayan bir kimse, bundan dolayı kendini zelil hisseder, bu durum ağırına gider. Keşke akrabamın maruz kaldığı haksızlıkları ve tehlikeleri önleyebilsem, diye arzu eder. Birbirinin yardımına koşanlar arasındaki nesep rabıtası, birleşme ve kaynaşma (İttihad ve iltiham) husule getirecek kadar çok yakınsa, aradaki irtibat aşikârdır, demektir. Bu irtibatın mücerret olarak var ve açık oluşu yardımlaşmayı -asabiyeti- gerektirir."

İbn-i Haldun'un yukarıdaki açıklamaları nesep asabiyetinin bedevi toplumlar bünyesinde oluştuğu yönündeki yaklaşımına dayanmaktadır. Bu maksatla İbn-i Haldun, asabiyeti açıklarken bedevi-hadari toplumlar üzerine tespitler yapma ihtiyacı duymuştur. Özellikle asabiyeti tanımlarken Arap çöllerinde yaşayan bedevileri örneklem olarak seçmesi ve bedevi-hadari ayrımını vurgulaması önem taşımaktadır.

Kan bağı ile oluşan nesep asabiyetini İbn-i Haldun'un Arap kabileleriyle ilgili tespitleri ile açıklamak mümkündür. İbn-i Haldun'un bu konudaki görüşleri şu şekildedir (Uludağ, 2009:419);

> "Sarih nesep, sadece çöllerdeki vahşi Araplarda ve onlar hükmündeki toplumlarda bulunur. Bunun sebebi şudur: Dar geçim, sıkıntılı haller ve üzerinde dolaşılan kötü (verimsiz) topraklar onlara mahsustur. Onları bu duruma sevk eden, kendilerine o kısmeti tayin etmiş ve böylece yaşamayı kaderleri haline getirmiş olan zarurettir."

Bedevi toplumların coğrafi izolasyon sebebi ile yaşadıkları zorluk ve sıkıntılar bireyleri birbirine yaklaştıran çevresel faktörlerdendir. Nesep asabiyeti fayda, yardımlaşma ve gayrete dayalı bir sosyal iltisak bağı oluşturmaktadır. Aynı zamanda dışa karşı korkuyu içeride ise saygınlığı, şan, şeref ve nüfuzu ifade eder (Uludağ, 2009). Nesep asabiyetinin algısal bütünlüğü milli bilincin oluşumundaki işlevsel rolün zeminini oluşturur. Bu çerçevede milliyetçilik ve nesep asabiyeti arasında kuramsal açıdan ortak noktalar bulunmaktadır. Van Der Berghe'nin *Sosyo-Biyolojist Kuramı* kan bağının milliyetçiliğin oluşumundaki temel çıkış noktası olduğu

yönündedir. Bu kuramsal bakış açısı milliyetçiliğin en radikal ve ilkel örneklerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Roger, 2008:13). Berghe topluluk davranışlarını belirleyen eğilimleri akrabalık bağı, yabancıya yönelik saldırganlık, teritoryal kök salma gibi toplumsal tutumlar ile açıklarken bu davranışları kan bağına bağlı bir asabiyet ile tanımlamaktadır.

Nesep asabiyetinin araştırma çerçevesindeki önemi, Kürt aşiretlerinin Arap kabilelerine benzer şekilde kan bağına büyük önem veren bir geçmişe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Kürtler asırlarca kolektif bir sosyal zemine sahip olan aşiret örgütlenmesi ekseninde toplumsallaşmışlardır. Bu açıdan kan bağının güçlü oluşu nesep asabiyetine dayalı bir birlik ve kolektif aksiyonun oluşumunu sağlamıştır. Kan bağı olan aşiret üyeleri birbirlerini her şekilde korumak ve kollamak için yazılı olmayan bir sözleşme ile bütünleşmişlerdir.

Kürtlerin sosyal yapılarının ve İslamiyet algılarının anlaşılabilmesi anlayabilmek için aşiret eksenli oluşan nesep asabiyetinin bir çıkış noktası olduğunu anlamak gerekmektedir. Aşiret örgütlenmesindeki kan bağı, inanç algılarındaki tutunumların da güçlü bir algısal bütünlük haline gelmesine yardımcı olmaktadır. Nesep asabiyeti inanç algılarını kendi çekim dairesi içerisine alarak güç kazanmakla birlikte değişim ve dönüşüm de yaşamaktadır. Bu konuda Arap kabilelerinin cahiliye dönemindeki asabiyetlerinin İslamiyet'in ortaya çıkışı ile birlikte form değişikliği yaşamaya başlaması benzer şekilde Kürt aşiretleri içinde söz konusu olan bir durumdur. İslamiyet eksenli nesep asabiyeti salt kan bağını değil inanç bağını da içeren yeni bir asabiyet formuna dönüşmektedir.

ii. Sebep Asabiyeti

Asabiyet kuramını nesep ve kan bağına bağlı olarak tanımlayan İbn-i Haldun, kan bağının kabilelerin genişlemesiyle zayıflamaya başladığını belirtmektedir. Bu durum asabiyetin zayıflamasına zemin oluşturmaktadır. Ancak bu zayıflama sürecinde toplumsal bağlılığı sağlayan yeni bir asabiyet formu oluşmaktadır. Nesep asabiyetinin dışında en az onun kadar önemli ve etkili olan yeni asabiyet formu sebep asabiyetidir. Sebep asabiyetini nesep asabiyetiyle mukayese ederek İbn-i Haldun'un tasnifiyle tanımlayan Uludağ'ın konu hakkındaki görüşleri şu şekildedir (2009:103);

> "İçtimaî manada nesep asabiyeti ile sebep asabiyeti aynı ve birdir; aynı derecede önemli ve tesirlidir. Sebep asabiyetinde kandaş ve soydaş olma şartı yoktur. Bir

kimse duruma göre kendi milletinden ve kabilesinden olmayan başka bir kavmin ve kabilenin asabiyet dairesinde tabii ve tesirli bir şekilde yer alabilir. Nesep asabiyeti fıtrîdir, irade dışıdır; sebep asabiyeti mükteseptir, irade ve ihtiyara dayanır. Aynı soydan gelme, kandaş olma, ortak bir şecereye bağlı olma mânasına gelen nesep asabiyeti açıktır. Sebep asabiyetinin ise başlıca üç şeklinden söz edilmiştir: Velâ (Mevlâ, rıkk, azatlı)[1], Hilf (Mevle'l-müvalât)[2], istisna (Ehl-i istisna, velâ-yı istisna).[3] Uludağ'ın üç sınıfa ayırdığı sebep asabiyeti farklı türevleri olabilecek nitelikte geniş bir sosyal zemine sahiptir. Din algısı ekseninde şekillenen dayanışma ve ittifak ruhu sebep asabiyetinin örneklerinden birisidir. Özellikle İslamiyet'in ümmet kardeşliği ilkesi sebep asabiyetini oluşturan ve kan, nesep veya ırk asabiyetini aşan bir niteliğe sahiptir (Hassan, 2010)."

Sebep asabiyetinin oluşumu geniş grubun iç ve dış faktörlerine göre değişkenlik göstermektedir. Kimi zaman farklı gruplar arasında ittifak ile gelişen sebep asabiyeti kimi zaman iktisadi ortaklıklarla şekillenmektedir. Sebep asabiyetinin hadari toplumlarda ortaya çıkması ve zamanla bedevi toplumlarda var olan nesep asabiyetinin gelişmiş bir devamı olması araştırmanın kuramsal boyutunun anlaşılmasını sağlayacaktır (Keskin, 1995). Bu açıdan Kürtlerin İslamiyet algısı ve bu çerçevede sosyal iltisak bağının oluşumu sebep asabiyetinin varlığını ortaya koymaktadır. Kürtlerin tarih boyunca Türk, Arap veya Acem toplumlarıyla sosyal ve siyasi ittifaklar kurmuş olmasının önemli sebeplerinden birisi de İslamiyet'in ümmet anlayışının oluşturduğu asabiyet duygusudur. Oluşan sebep asabiyeti en az nesep asabiyeti kadar etkili bir sosyal zemine sahip olmakla birlikte etnisite ötesi bir aidiyeti ortaya çıkarması nedeniyle din merkezli bir bağlılık zemini oluşmuştur (Bulaç, 1990).

Sebep asabiyetinin Kürtlerin din algısındaki işlevsel yönü anlamlı kılması, PKK'nın uzun yıllar İslamiyet konusunda Kürtler ile çatışma yaşamasının nedenini açıklayabilir. Bu bakımdan araştırmanın kuramsal boyutunu oluşturan asabiyet teorisinin içerisinde sebep asabiyetinin yeri önemli bir çıkış noktası olarak kabul edilebilir. İbn-i Haldun farklı toplumları bir arada tutabilmek için etnisite ötesi bir

1 Vela: Köle ile sahibi arasındaki bağlılık ilişkisi zaman içerisinde bir asabiyet doğurmaktadır. Bu bağlılık kan bağına dayanmayan sebep asabiyetinin ilk örneklerinden birisidir (Uludağ, 2009:103).

2 Hilf: Müttefik olma, birbirine destek çıkma anlamına gelen Hilf, tehlikeli zamanlarda müttefiklerin birbirlerinin yardımlarına koşması olarak tanımlanmaktadır (Uludağ, 2009:103).

3 İstina: Dost edinmek anlamına gelen istina, geniş grupların birbirleri ile ittifak kurmalarına ve ortak paydada buluşmalarına imkan sağlamaktadır. Bu durum kan bağı olmaksızın farklı gruplar arasında dayanışma duygusunu oluşturmaktadır (Uludağ, 2009:103).

aidiyeti oluşturmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu bakımdan dinin işlevsel yönünü önemli bir alternatif olarak sunmaktadır (Canatan, 15 Temmuz 2011).

iii. Karma Asabiyet[4]

Toplumsal yapıları ve asabiyeti sosyolojik açıdan tetkik eden İbn-i Haldun bedevi-hadari toplum ayrımını yaparken her iki toplumsal yapının aidiyet ve kolektif aksiyon formlarını nesep ve sebep asabiyeti ile açıklamaktadır. Ancak İbn-i Haldun'un gerek kendi döneminde ortaya koyduğu yaklaşımlarda gerekse kendinden sonra asabiyet kuramı üzerine araştırma yapan düşünürlerin çalışmalarında nesep asabiyeti ve sebep asabiyeti ve bunların alt başlıkları dışında farklı asabiyet türlerine rastlanılmamaktadır. Oysaki toplumsal değişim ve dönüşümlerin tedrici -aşamalı- olması asabiyet algısının da aşama aşama olmasını gerektirmektedir. Bu bakımdan kan veya soy bağına göre oluşan nesep asabiyeti, toplumsal yapının değişim süreci içerisinde sebep asabiyetine doğrudan bir geçiş sağlamamaktadır (Hassan, 2010:173-193).

Değişim sürecinde bir yandan geleneksel öğelerin ve kan bağının etkileri, bir yandan da değişim sürecinin getirdiği farklı toplumsal yapılarla ittifak ve ilişkiler toplumun iki yönlü bir asabiyet algısına sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum özellikle bedevi toplumdan hadari topluma geçiş sürecinde bulunan sosyal yapılarda söz konusudur. Kan bağının tek başına aidiyet algısı olarak tanımlanmadığı geçiş toplumlarında asabiyetinde tek başına nesep veya sebep olarak nitelendirilmesi mümkün görülmemektedir (Kayapınar, 2006).

Karma asabiyet nesep ve sebep asabiyeti arasında geçiş sürecini sağlayan tali bir asabiyet formudur. Bu bakımdan sadece kan bağına veya sosyal ittifaklara bağlı olmayan her ikisinden de göreceli etkiler barındıran karma asabiyet, güçlü bir işlevsel özellik barındırmaktadır. Bu özellik hem kan bağını hem de sosyal ittifak bağını içermektedir. Araştırma konusu bağlamında karma asabiyet, Kürtlerin aşiret ve din bağı açısından güçlü bir algıya sahip olması yönüyle önem taşımaktadır.

Kürtlerin bir yandan aşiret reisine mutlak sadakat göstermesi, bir yandan da şeyhlere her şekilde itaat etmeleri karma asabiyetin Kürtler'de kan ve din bağı ile

---

4 Karma Asabiyet kuramsal olarak literatürde yer almayan ancak varlığı yadsınamaz olan bir olgudur. Geçiş asabiyeti olarak nitelendirilebilecek olan karma asabiyet bu çalışma ile ortaya çıkartılan asabiyet formlarından birisidir.

oluştuğunu göstermektedir. Şeyh Sait, Şeyh Ubeydullah, Şeyh Mahmud Berzenci gibi isimler hem aşiret bağları hem de din alimi olmaları nedeniyle Kürtlerde kolektif aksiyonu tetikleyen isimler olmuşlardır. Bu bakımdan karma asabiyet işlevsel özelliği olan ve Kürtlerde sosyal bağlılığı sağlayan asabiyet formudur.

1.4.2. Asabiyet ve İslamiyet (Asabiyet-i İslamiye)

Asabiyet Arap toplumlarında cahiliye devrinin en önemli sosyal sorunlarından birisi olarak görülmüştür (Uludağ, 2009). Ancak bu sosyal sorun asabiyette ifrat noktasına varan kabile tutumundan kaynaklanmıştır. Hz. Muhammed (sav) Arap kabilelerindeki bu asabiyet duygusuna belirli bir çerçeve çizerek meşruiyet alanını oluşturmuştur. Bu durum İslamiyet'in asabiyet üzerinden sosyal alan hâkimiyetini güçlendirmesine imkan sağlamıştır. Yani asabiyet her ne kadar kan bağına bağlı bir bağlılık duygusu olsa da dinsel bir algı içerisinde eritilerek dinin yayılmasında katalizör görevi görebilmektedir. Bu çerçevede Uludağ, asabiyet ve İslamiyet konusunda bazı önemli tespitlerde bulunmuştur. Buna göre (2009:95);

> "İslam dini geniş bir dini asabiyet dairesi meydana getirerek, Arap ve Kureyş asabiyetini bu şekilde tesirsiz hale getirmiş, geniş ölçüde fakat geçici olarak onun yerini almış, lakin Emevilerden itibaren tekrar ön plana geçen Arap asabiyeti, dini asabiyeti geri plana itmiştir."

Asabiyetin İslamiyet'ten önceki ve sonraki tanımı arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ahmet Emin "Fecru'l İslam" isimli eserinde (1955) İslamiyet öncesi asabiyeti *Asabiyeti Cahiliye* olarak adlandırmıştır (Uludağ, 2009:95). Hz. Muhammed'in (sav) asabiyeti İslami akidelere uygun bir alana kanalize etmesi ile birlikte *Asabiyeti İslamiye* yeni toplumsal bağlılık formu haline gelmiştir. Bu toplumsal bağlılığı oluşturan asabiyetin -*Asabiyeti İslamiye*- kolektif aksiyon etkisi daha güçlü olmuştur. Ümmet bilincinin Arap sınırlarının ötesine geçebilmesinde bu asabiyet faktörünün etkisi büyük önem taşımaktadır (Togan, 1959-1960).

İslamiyet'in kendi akideleri ekseninde yeni bir asabiyet formu oluşturması, kabilelerin katı duvarlarının yıkılmasına yol açmıştır. Bu durum sadece Arap kabilelerinde değil, Ortadoğu coğrafyasında yaşayan diğer kabileler için de geçerli bir durumdur. Özellikle Kürt aşiretlerinin İslamiyet'i kabulü sonrası kan bağının ötesinde bir asabiyet duygusuna sahip olmalarının temel nedeni İslamiyet'in kolektif aksiyon etkisidir. Kürtler aşiret-kabile yapısından mirlik-beylik yapısına geçişte kan

ve nesep bağını aşan bir bağlılık duygusu ile bir arada olmuşlardır. Türkdoğan Kürtler'de kabile aşiret dinamiği ve İslamiyet arasındaki ilişkiyi anlatırken asabiyet algısı üzerinde durmuştur. Konu hakkında Türkdoğan şu ifadelere yer vermektedir (2005:240);

> "Yörede, kabile-aşiret dinamikliğini etkileyici bir önemli unsur da, Arap-İran asabiye şuurunu besleyen din kökenli tarikatlaşmalardır. İslam din yapısı Osmanlı hariç, hiçbir vakit ümmet ve kavim bilincini birbiriyle çelişen faktörler olarak ele almamıştır."

İslamiyet ve asabiyet ontolojik açıdan birbirleriyle çelişki içerisinde değildir. Ancak asabiyetin kaynağı ile İslamiyet arasında bir çelişki mevcut ise o zaman uyuşmaz amaçlar devreye girmektedir. Radikal milliyetçilik ve İslamiyet arasındaki çatışmanın temeli, İslamiyet'in dayanışma ve kolektif aksiyonu etnik veya ırksal kökene dayandırmamasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan İslamiyet mikro ölçekte aile ve kabile bağlarını İslamiyet'in güçlü bir algısal zemine sahip olması açısından tasvip ederken, makro ölçekte ırk ve etnik kökeni birincil aidiyet olarak kabul eden algıya karşıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi İslamiyet ve asabiyet arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. İslamiyet asabiyeti sosyal bir bağ olması bakımından kendi bünyesine katmakta ve daha güçlü bir asabiyet formunun önemli bir parçası haline getirmektedir.

1.5. YÖNTEM

Kürtlerde din algısına bağlı asabiyet duygusu ve PKK'nın dine yaklaşımı *-üstyapı kurumu ve devamında araçsal bir öğe olarak gören bakış açısı-* arasındaki çatışma ve uyuşmaz amaçların problem olarak ele alındığı bu çalışmada kullanılan yönteme ilişkin aşağıda belirtilen araştırma tekniklerine başvurulmuştur.

1.5.1. Araştırmanın Tipi ve Tekniği

Sosyal bilimlerde en sık kullanılan araştırma yöntemlerinden birisi olan nitel araştırmalar bu çalışmada temel yöntem olarak belirlenmiştir. Nitel araştırmaların sosyal, siyasal veya kültürel konularda araştırmacıya birincil ve ikincil verilerden oluşan geniş bir çalışma alanı sunuyor olması bu çalışma açısından da önemli bir avantaj oluşturmuştur. Nitel araştırma yöntemleri içerisinde ikincil verilerden

faydalanma, yöntem açısından en çok bilinen ve en çok başvurulanıdır. Bu araştırmada da ikincil verilerden faydalanılmıştır. İkincil veriler içerisinde çok sayıda bilimsel yayın, kitap ve dergi yer almaktadır. Ayrıca araştırmanın kuramsal bir temele dayanıyor olması konu hakkında ikincil verileri inceleme gerekliliği sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte, araştırma konusunun PKK gibi bir örgütlenmeyi içeriyor olması örgütsel dokümanların ve kaynakların da araştırma çerçevesinde kullanılmasını zorunlu kılmıştır.

İkincil veriler içerisinde American Board (Bible House), Topkapı ve Yıldız Sarayı arşivlerinden yararlanılmış, bini aşkın mikrofilm incelenmiştir. Bu mikrofilmler içerisinde araştırma ile ilişkili elliye yakın tarihi nitelikli belgeye ulaşılmıştır.

İkincil verilerin toplanması süreci içerisinde araştırmaya katkısı olabilecek uzmanlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu görüşmeler, araştırma içerisine doğrudan aktarılmak yerine belirli bir görüş açısı sağlaması yönüyle değerlendirilmiştir.

1.5.2. Karşılaşılan Güçlükler

Araştırmada karşılaşılan en önemli güçlük, toplumun din algısının göreceli olarak değerlendirilebilmesi durumudur. PKK'nın din politikasının araştırılması süreci içerisinde örgüt üyelerinin din algısını birinci elden öğrenememe en önemli sınırlılıklardan bir diğeridir. Ayrıca PKK ve din konusu hakkında literatürde ayrıntılı çalışma eksikliği karşılaşılan en önemli güçlüklerdendir.

İKİNCİ BÖLÜM
İSLAMİYET VE KÜRTLER

Ortadoğu ve Anadolu coğrafyasında tarihin geçmiş dönemlerinden bugüne kadar yaşayan toplumların, kendilerine has bağlılık, aidiyet ve kolektif aksiyon tutunumları olmuştur. Bu tutunumlar, kabileleri, aşiretleri, mirlikleri ve milletleri bir araya getiren dinamik güç ve yapısal formlar olarak halen önemini korumaktadırlar. Din olgusu bu bölgede yer alan kolektif aksiyon formlarının başında gelmektedir (Bruinessen, 2006).

Kürtlerin geçmişten günümüze yaşadıkları coğrafya, beşeri ve semavi dinlerin ortaya çıktığı, şekillendiği ve zamanla kesiştiği kritik bir bölge olarak görülebilir. Dinler tarihinin şekillendiği bu coğrafyada Kürtler, dini değerler ile derin bir özdeşleşme yaşamışlardır (Bois, 1966). Bu özdeşleşmenin arka planının ortaya konulabilmesi için coğrafya, tarih, sosyo-politik ve teo-stratejik eksende bir değerlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Geçmişten bugüne Kürtlerin bağlı oldukları devletlerle olan ilişkilerinde, coğrafyanın oluşturduğu izolasyon ve sosyal yapının kendine has özellikleri, toplum-devlet ilişkilerin sağlıklı bir zeminde yürümesine engel teşkil etmiştir (Kodaman, 1987). Bu nedenle tüm toplumsal yapılarda olduğu gibi, Kürtlerin sosyal ve siyasal eğilimlerinde de, yaşadıkları coğrafya ve sosyal dokunun belirleyici nitelikte bir etkisi bulunmaktadır (Campanile, 1918/2009).

Kürtlerin tarihi süreç içerisinde yaşadıkları coğrafya *Şark Beldeleri* olarak isimlendirebilir (Izady, 2007; Türkdoğan, 2006). Ele alınan konu ekseninde şark beldeleri; Anadolu coğrafyasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu, Irak'ın kuzeyini, İran'ın Mahabad ve çevre bölgelerini, ayrıca Suriye'de Kuzey Doğu bölgelerini içine alan coğrafyadır (Bois, 1966; Çay, 1994). Şark beldeleri ifadesinin Kürtlerin yaşadığı coğrafya ile birlikte değerlendirilmesinin sebebi, geçmişten bugüne Kürtlerin sosyal, siyasal ve dini alanda varlıklarının önemli ölçüde bu bölgede şekillenmiş olmasıdır (Fany, 1933/1993).[5]

---

5 Kürtlerin coğrafi ölçekte yaşadıkları bölge olan Şark beldelerinin, Kürtlerle bütünleştiği ifade edilebilir. Türkiye ve yakın coğrafyasında Şark denilince akıllarda ilk olarak şekillenen toplumsal yapı

Şark beldeleri, demografik yapı itibariyle Kürtlerin yanı sıra Türklerin, Arapların ve Acemlerinde yoğun olarak yaşadıkları bir bölgedir. Ayrıca alt etnik ve dini kimliklerde unsurların varlığını sürdürdüğü, kozmopolit yapıya sahip bir coğrafyadır (Çay, 1994). Bu coğrafya geçmişten bugüne, toplumsal yapının eğilimleri, bölgenin inanç sistemlerinin ve din algılamasının tesiriyle önemli ölçüde şekillenmiştir (Dahlman, 2002). Özellikle işlevsel açıdan din, bölge genelinde bireysel ve sosyal yaşamın şekillendirici, fonksiyonel ve kolektif aksiyon sağlayan yapısal kurumlarından birisidir (Edmonds, 1957/2003; Alkan, 2011).

Dinin bu bölgede etkili bir sosyal süje olmasının yanında, Kürt milliyetçiliği de bir diğer sosyal gerçeklik olarak görülebilir (Önder, 2006; Kirişçi ve Winrow, 1997). Kürt milliyetçiliği, dönem dönem Türkiye'de ve yakın coğrafyasında bulunan İran, Irak ve Suriye gibi devletlerde de varlığını hem siyasal alanda hem de sosyal alanda hissettiren bir gerçeklik haline gelmiştir (Bruinessen, 1994). Bu durum Kürtler içerisinde önemli ölçüde hissedilir noktaya gelen Kürtlük bilincinin temelini güçlendirmiştir (Uşak, 2005; Arvasi, 1988).[6]

İslamiyet ve feodal yapı şark beldelerinde birincil bağlılıkların oluşumunu sağlayan iki temel argüman olarak görülmektedir (Uşak, 2005). Birincil bağlılıklar Kürtlerde, aile reisi, aşiret ağası/reisi ve şeyh-din adamlarına yöneliktir. Kürtlerin birincil bağlılıklara olan eğilimi, sosyal dayanışmanın, toplumsal bağlılığın ve sonuç olarak asabiyetin gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Kürtler arasında İslamiyet'in yayılma süreci ile Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkış ve gelişim süreci iki ayrı döneme denk gelmektedir (McDowall, 1996). Mevcut dönemde algılanan Kürt milliyetçiliği ile premodern dönemde var olan kabile ilişkileri birbirlerinin tam karşılığı olmayan iki çeşit toplumsal örgütlenme modeli olarak değerlendirilebilir. Ayrıca milliyetçiliğin büyük ölçüde modernizme bağlı gelişen bir olgu olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. (Kohn, 1960; Anderson, 1983/2009; Gellner, 1997) Bu nedenle milliyetçilik algısından önce Kürtlerin

---

Kürtlerdir. Bu durum sadece algı olarak değil yazılı ve sözlü ifadelerde de yerini bulmuştur (Fany, 1933/1993:13-57).

[6] Kürtlük bilincinin oluşması konusu siyasal boyutunun yanında, sosyo-psikolojik faktörlerle açıklanabilecek bir husustur. Farklılıkların hissedilir bir algılama haline gelmesi ve bu farklılık sebebiyle çevresel faktörler tarafından dikkatlerin belli bir toplumsal yapıya yönelmesi ve kısaca örtülü olarak başlayan ötekileştirme eğilimi beraberinde toplumsal asabiyetin güçlenmesine, tepkisel bir bilincin ve kompleksin oluşmasına yol açmıştır (Arvasi, 1988).

modern öncesi dönemde birincil bağlılıklarının ve asabiyetlerinin (nesep/sebep) anlaşılabilmesi için Kürtlerin sosyal bağlılıklarının ve din algılarının tespit edilmesi gerekmektedir.

Kürtlerin din algısı konusunda üzerinde öncelikle durulması gereken başlık, İslamiyet'in toplum üzerinde etkileri ve bu çerçevede oluşan İslam algısıdır. Kürtlerin sosyal, siyasal ve kültürel değerleri ile iç içe geçen İslamiyet, tarihsel süreç içerisinde yapısal bir form haline gelmiştir. Bu durumun temelinde Kürtler arasında İslamiyet'in yayılma sürecinde yaşanan gelişmeler ve değişimler yatmaktadır (Yüksel, 1993).

Kürtlerin İslamiyet ile tanışmaları Hz. Ömer'in hilafeti dönemine kadar götürülebilir (Siverekli, 2008). İslam Devleti'nin fetihlerinin hızla Arap yarımadasından kuzeye yönelmesi sürecinde Kürtler İslamiyet'le tanışmışlardır (Fany, 1933). İslam orduları ile ilk temaslarda bazı kabilelerin ve mirliklerin karşı duruşları olsa da, ilerleyen aşamada İslamiyet'e geçişler hızlanmıştır (Tori, 2005). İslamiyet'e geçiş ile birlikte Kürtler, İslam ordularının saflarında savaşmaya başlamışlardır (Siverekli, 2008). Ancak İslam Devleti'ne sınırı olan bölgelerde yaşayan mirlik ve aşiretlerde İslamiyet'e geçişin öncelikli olarak gerçekleştiği belirtilmelidir (Izady, 2007).

Bu dönemde Kürtler arasında İslamiyet'in yayılma süreci hakkında Özer (2010) şunları ifade etmektedir;

> "İslamiyet, Kürtler arasında kısa sürede yayılmadı. 12. Yüzyıl gibi geç bir tarihte bile Nizamülmülk, İbn-i Athir, Ebu Mansur El-Bağdadi gibi etkili isimler tarafından Kürtler Müslüman olarak kabul edilmiyordu. İslam Kürtler arasında yüzeysel bir biçimde benimseniyordu. Bu dönemde tanınmış Kürt-İslam düşünürlerinden Dinavar, Suharavard –Sühreverdi-, Hamedan gibi sınır şehirlerindeki Kürtlerin arasından çıktığı kaydedilmektedir (s.56)."

Benzer şekilde Izady'de (2007) İslamiyet'in Kürtler arasında sınır bölgelerde yayıldığını belirtmektedir (s.251).

Kürtler arasında İslamiyet'in sosyo-politik bir güç haline gelme süreci ise, İslamiyet'in doğuşundan bir asır sonra başlamış ve Eyyubi Devleti gibi hanedan-kabile yapılanmasına sahip Müslüman devletlerle siyasal bir şekle bürünmüştür (Akyol, 2006; Beyyumi, 2005). İslamiyet'e geçiş sürecinde bölgede etkin bir potansiyele sahip olan Kürtler hakkında Izady (2007) şu ifadelere yer vermektedir;

> "Kürtler 12. Yüzyıla kadar önemli oranda çok sayılı dinlere inanan gruplardan oluşuyordu. İslamiyet bu döneme kadar Kürtler arasında sınır bölgelerinde yaşayanlar üzerinde etkili olmuştur (s.251)."

Kürtler arasında İslamiyet, Osmanlı Devleti'ne iltihak sürecine kadar sınırlı bölgelerde yayılmıştır. Bu dönemin devamında ise İslamiyet, siyasal bir meşruiyet aracı haline gelmiş, Kürt aşiretleri ve mirlikleri için Osmanlı Devleti'ne bağlılığın temelini oluşturmuştur. (Akyol, 2006).

2.1. ŞARK BELDELERİNDE İSLAMİ EKOLLER

İslamiyet'in şark beldelerinde yayılmasında, sosyal ve siyasal hayatın şekillendirici bir unsuru haline gelmesinde, Kürt din âlimlerinin, aşiret ve mir beylerinin önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır. Ayrıca bölgede gerçekleşen sosyal ve siyasal olaylar, İslamiyet'in işlevsel bir sosyal gerçeklik haline gelmesinde rol oynayan bir diğer faktördür. Bu durum, dönem içerisinde yaşanan olayları ve bu olaylarda rol alan önemli isimleri, Kürtler arasında ve şark beldelerinde tarihsel bir gerçeklik haline getirmiştir. Tarih boyunca Kürtlerin İslamiyet ile ilişkisinin anlaşılabilmesi için İslamiyet'in şark beldelerinde yayılma sürecinde rol oynayan önemli isim ve olayların üzerinde durularak, konunun tarihi ve sosyo-politik boyutunun ortaya konulması gerekmektedir.[7]

2.1.1. Selahaddin Eyyubi Ekolü ve Aidiyet Algısı

Selahaddin Eyyubi, şark beldelerinde sembol bir isim olarak görülen ve çeşitli çevrelerce Kürt kökenli olduğu vurgulanan önemli bir devlet adamıdır (Zeki Bey, 1947/2005; Çay, 1993; Kuran 1992). Haçlılara karşı Kürt, Türk, Acem ve Araplarla birlikte mücadele veren Selahaddin Eyyubi, bu dönemde askeri ve siyasi önder olarak ün yapmıştır (Bruinessen, 2006). İslamiyet'in yayılma sürecinde Selahaddin Eyyubi, her kesimin takdir ettiği bir kişilik olarak tarihi süreç içerisinde yerini almıştır (Turan, 2004). Nitekim Selahaddin Eyyubi'nin farklı kesimler tarafından sahiplenilmesinin temelinde İslami hassasiyetler ve ümmet bilinci çerçevesinde hareket etmiş olması yatmaktadır (Zeki Bey, 2005; Berktay, 29 Ağustos 2009).

---

[7] Kürtler arasında tarihte ün yapmış önemli din alimleri, devlet yöneticileri veya aşiret/mir beylerinin etnik kökenleri ile ilgili yaşanan tartışmalarda konunun subjektif olarak ele alınması, araştırmada karşılaşılan önemli sorunların başında gelmektedir. Bu çerçevede toplum algısında değer verilen önemli isimler seçilmiştir. Konu çerçevesinde ele alınan isimlerin seçilmesinde etken faktör, İslamiyet'i meşruiyet algısı olarak kullanmaları ve aşiret, mirlik asabiyetini de arkalarına alarak siyasi alanda önemli bir misyon eda etmiş olmalarıdır.

Selahaddin Eyyubi'nin kökeni ile ilgili olarak yapılan araştırma ve incelemelerde Kürt olduğu yönünde çeşitli görüşler bulunmaktadır (Izady, 2007; Siverekli, 2008). Ancak Selahaddin Eyyubi devrinde aidiyet bilincinin İslam ümmeti/birliği ekseninde olması sebebiyle Kürtlük bilinci veya kavmiyet algısı tutunum öğesi olarak görülemez (Gibb, 1973).[8] Selahaddin Eyyubi ile birlikte devlet veya ordu kademesinde yer alan Kürtlerin aidiyet algılamasını, tarihçi McDowall (1996) şu şekilde yorumlamaktadır;

> "Selahaddin ve Kürt askerleri, politik kimliklerini Kürtlük olarak düşünmemiş, diğerleri gibi, kendilerini İslam'ın savaşçısı olarak görmüşlerdir (s.23)."

Konu hakkında Şeşen ise Eyyubiler ve Selahaddin Eyyubi'nin öncülük ettiği ordunun demografik yapısını ve niteliğini şu şekilde ifade etmektedir (1987);

> "Eyyubiler devletinde üç etnik grup hâkim durumdaydı: Türkler, Kürtler ve Araplar. Araplar en kalabalık nüfusu teşkil etmelerine rağmen siyasi bakımdan Kürtlere ve Türklere nazaran daha az etkili idiler. Araplar asıl bürokrasi ve kültürel bakımdan ön plandaydılar. Kürtler arasında da yetişmiş değerli âlimler vardı (s.446)."

Yukarıda belirtilen hususların yanı sıra Selahaddin Eyyubi'nin kendi çağında kavmiyetçilik algısının bugün ki milliyetçilik algısıyla özdeşleştirilemeyeceği göz önünde bulundurulmalıdır (Akyol, 2006).

2.1.2. İdris-i Bitlisi ve Kürt Beyleri

Kürt aşiretlerinin ve mirliklerin İslam algısının gelişiminde ve İslamiyet'in siyasi ilişkilerin belirleyici bir unsuru olmasında, Kürt beylerinin önemli bir rolü ve fonksiyonu bulunmaktadır. Kürt beyleri arasında şark beldelerinde yer edinmiş en önemli isimlerin başında İdris-i Bitlisi gelmektedir (Zeki Bey, 2005).

İdris-i Bitlisi, şark vilayetlerinde geçmişten bugüne adından sıkça söz ettiren önemli bir siyasi ve dini aktör olarak görülmektedir (Kırlangıç, 2001). İdris-i Bitlisi'nin Kürtler arasında ve şark beldelerinde etkili bir isim olmasının temelinde yatan faktör, Yavuz Sultan Selim devrinde Şah İsmail'e karşı Kürt beylerini bir çatıda toplaması ve Osmanlı'ya iltihak edilmesinde büyük gayret ve çaba

---

8 Konu hakkında Sir Hamilton Gibb 'in, *"The Life Of Saladin From The Works Of Imad Ad-Din And Baha Ad-Din"* isimli eserinde (1973) Salahaddin Eyyubi, Eyyubi Devletinin kurucusu *Kürt Selahaddin* olarak tanımlamaktadır (s.45). Ancak bu tanımlamanın devamında veya öncesinde bir ailesel soy ağacı veya nesep ilişkisi bağlamında destekleyici bilgiler yer almamaktadır.

göstermesidir (Bayraktar, 1991; Hammer,1983).[9] Bununla birlikte İslami konularda sözü ve hükmü geçen bir âlim veya şeyh olarak bilinmesi ve soyunun önemli İslam âlimlerine dayanması, kan bağı ve neseb asabiyetine önem veren Kürtler arasında itibar görmesine imkân sağlamıştır (Bruinessen, 2006). Bitlisi, Osmanlı Devleti ile ilişkiye girmeden önce Akkoyunlu Sarayında bakanlık noktasına kadar gelmiş, ancak Akkoyunluların Safevîler tarafından ortadan kaldırılması ve Şiiliğin bu bölgede hâkim mezhep haline getirilme çalışmaları ile birlikte, bu ülkeden ayrılmak durumunda kalmıştır (Yiner, 2007). Özellikle Şah İsmail'in Şiiliği şark beldelerinde yaymaya çalışması karşısında, bu durumu hayati bir tehdit olarak algılayan Bitlisi ve diğer Kürt beyleri, Safeviler'e karşı cephe almışlardır (Hilmi, 1995).

Bu cephe alma sürecinde Kürt beylerini koruyacak tek gücün Osmanlı Devleti olması ve aynı mezhep ekseninde özdeşleşmeleri, Kürt beylerini ve özellikle İdris-i Bitlisi'yi Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştır (Tahir, 1972). Ayrıca Safeviler'in yayılmacı politikaları karşısında Bitlisi'nin bu durumu Kürt beylerinin ve mirliklerin

---

9 Kürt aşiretlerinin ve mirliklerin Osmanlı Devleti'ne iltihak etme sürecinde İdris-i Bitlisi'nin ve Kürt beylerinin Yavuz Sultan Selim'e sundukları arizalar tarihi açıdan büyük önem taşıyan belgeler olarak görülebilir. Bu arizaların en dikkat çekici olanları şunlardır;

> *"Can ü gönülden İslam sultanına biat eyledik. Cihada gayret gösterdik ve İslam Padişahı'nın yollarını bekledik… hepimizin arzusu şudur ki; bu muhlis ve size itaat eden bendelere yardım ediniz."*

Bu arizada Osmanlı Devleti'nden büyük bir beklenti oluştuğu ve bu beklentinin temelinde İslamiyet'in fonksiyonu açıkça kendini göstermektedir. Diğer bir arizada ise bu husus üzerinde vurgu yapılarak ifade edilmektedir. Bu arizalardan birinde (Topkapı Saray Arşivi, E.1019; Akgündüz, 2008; Akyol, 2006);

> *"Sadece İslam sultanına muhabbet üzere olduğumuz için, bu inancı saf insanları o zalimlerin zulümlerinden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. Sizin inayetleriniz olmasa, biz kendi başımıza müstakil olarak onlara karşı çıkamayız. Zira Kürtler, ayrı ayrı kabile ve aşiret tarzında yaşamaktadırlar. Sadece Allah'ı bir bilip Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak ederiz. Diğer hususlarda birbirimize uymamız mümkün değildir."*

Bu noktada İslam Padişahı tabiri Şark vilayetlerinde bulunan aşiretlerin Osmanlı'ya bağlılık nedenlerini ifade eden sembol kelimelerdir diyebiliriz (Epözdemir, 2005). Yavuz Sultan Selim'e sunulan beyanname ve arizalar içerisinde Şark beldelerinin Osmanlı Devletine katılmasının önemine ilişkin ifadelerde ise;

> *"Bilad-ı Ekrad denilen Diyarbekir ve civarındaki mazlum Müslümanlar, Devlet-i Aliyenizin hizmetine taliptirler ve devlet ile din düşmanlarının şerlerinden sizin yardım ve merhametinizle masun olma ümidindedirler… Bilad-ı Ekrad'ın Osmanlı Devleti'ne iltihakı, İstanbul'un fethi zaferini tamamlayacak derecede ehemmiyetlidir. Zira bu bölgenin ilhakıyla, bir taraftan Irak yani Bağdat ve Basra'nın yolları, diğer taraftan Azerbaycan yolları ve bir diğer taraftan da Halep ve Şam yolları açılmış olacaktır. Allah'ın yardımı pek yakındır."* yer almaktadır (Topkapı Saray Arşivi, E.1019; Akgündüz, 2008; Akyol, 2006).

geleceği için bir tehdit olarak görmesi de siyasi açıdan Osmanlı'ya yaklaşmalarının nedenleri arasında gösterilebilir (Akgündüz, 2008).

İdris-i Bitlisi yukarıda belirtilen olaylar süresince belirli ölçüde yerel otoriteyi sağlayan ve birlikteliğin sembolü haline gelen bir isim olması sebebiyle Kürt mirlikleri tarafından saygınlık ve itaat görmüştür (Zeki Bey, 2005).[10] Yaşadığı dönemde Kürtler üzerinde bu derece etkisi ve nüfuzu bulunan İdris-i Bitlisi'nin ve ona itaat eden diğer Kürt beylerinin, toplum üzerinde meşruiyet sağlamalarının temelinde İslamiyet'i sosyal ve siyasal yaşamda bir tercih parametresi olarak kullanmaları yatmaktadır.

2.1.3. Ahmede Hani (Xani) ve Kürt-İslam Sembolizmi

Ahmed-i Hani, Kürtçe edebiyatın kurucuları arasında gösterilmesi ve bu anlamda yazmış olduğu Mem-u Zin isimli eseriyle bilinmektedir (Zeki Bey, 2005). Bu eserde Kürtler ile ilgili birçok vurgu yapılmıştır. Ayrıca Kürtlerin özgürlüğü ve kendilerini ifade edebilmeleri gerektiğini vurgulayan beyitleriyle, bazı yabancı ve yerli yazarların gözünde milliyetçilik fikirlerinin temellerini atmıştır (Nikitin, 1976; Uşak, 2005). Ancak Anderson'un ve Gellner'ın milliyetçilik kuramları açısından bakıldığında Ahmed-i Hani dönemindeki Kürtlük vurgusunun modern milliyetçilik ile bağdaşmayacağı da görülmektedir (Anderson, 2009; Gellner, 2007). Bu görüşü ve kuramsal yaklaşımı referans alan Bruinessen (2005), Ahmed-i Hani'nin *Kürtlükten* algıladığı hususun daha çok aşiretleri ve aşiret emirliklerini kapsadığını belirtmektedir (s.74). Ayrıca Ahmed-i Hani'nin bugün sağlıklı anlaşılmadığına işaret eden Bruinessen (2005), Ahmed-i Hani'yi anlayabilmek için kendi çağındaki kavramları anlamak gerektiğini vurgulamakta, Ahmed-i Hani'nin Kürtlüğü bu dönemde bir milli bilinç olarak algılamış olamayacağını ifade etmektedir (s.75).

Bu perspektif ile Ahmed-i Hani'nin birincil bağlılık olarak gördüğü en önemli hususun İslamiyet algısı olduğu ifade edilebilir (Karabey, 2006).[11] Çağının önde gelen din âlimleri ile beraber, Ahmed-i Hani'yi dönemi içerisinde önemli kılan husus

---

[10] İdris-i Bitlisi her ne kadar yerel otoriteyi sağlamış olsa da ilerleyen süreçte aşiretler arasındaki çıkar çatışmaları sebebiyle bu durum pek uzun sürmemiştir (Zeki Bey, 2005).

[11] Ahmed-i Hânî, ayrıca bölge halkı çocuklarına faydalı olabilmek için Nûbahârâ Bıçûkân ile Akîdayâ Îmân isimli kendi yazdığı eserleri de ders kitapları arasına almış ve okutmuştur. Bu iki eserin okutulmasındaki gâye bölgedeki çocuklara dîn dili olan Arapça'yı ve İslâm'ın iman esaslarını kendi ana dilleriyle kolayca kavratmaktı (Karabey, 2005).

itikadi altyapısı ve tasavvuf ehli olmasıdır (Çelik ve Aykaç, 3 Nisan 1997). Bununla birlikte Ahmed-i Hani, sosyal ve siyasal yapılanmanın aşiret ve tarikatlar merkezli olduğu bir dönem ve konjonktür içerisinde yaşaması sebebiyle iki önemli işlevsel kurumun *(Din ve Aşiret)* temsilcisi olarak görülmüştür. Bu nedenle kendisi yaşadığı dönemde *Şeyh* olarak adlandırılmıştır (Özervarlı, 1997;32).

2.2. İSLAMİ HASSASİYETİN OLUŞUMUNDA AŞİRET ASABİYETİNİN ROLÜ

Aşiretlerin, yapısal olarak dayanışma ve asabiyet duygusu ile bireyleri bir arada tutmaları ve ortak bir yazgıyla hareket etmeleri, Kürtlerde kolektif aksiyonu sağlayan temel motivasyon kaynağıdır. Kürt aşiretlerinde İslamiyet algısının oluşum ve gelişiminin anlaşılabilmesi için öncelikle aşiretlerin ve mirliklerin sosyal ve siyasal alandaki konumu ve etkilerinin asabiyet kuramı açısından ortaya konulması gerekmektedir.

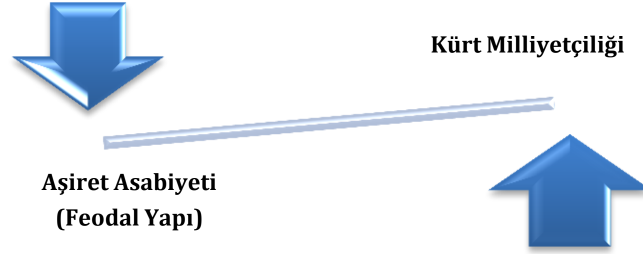
2.2.1. Aşiretlerin İşlevselliği ve Asabiyeti

Kürtlerin İslamiyet'e geçiş sürecinde şark beldelerindeki siyasi ortam, bölgenin bir otorite ihtiyacına gereksinim duyduğu izlenimini vermektedir (Pala, 2010). Zira Kürtler arasında devlet olabilecek nitelikte yapısallığa sahip bir bütüncül güç bulunmamaktadır. Daha ziyade aşiret ve kabilesel güçler bölge genelinde kendi hâkimiyetlerinin devamını arzu etmeleri sebebiyle devlet yapısına sahip bir oluşumu gerçekleştirememişlerdir (Uşak, 2005). Bu konuda Bruinessen (2006) devletleşme ve ulus inşa süreci üzerine aşiret reislerinin ve feodal beylerin karşı duruşunu şu şekilde ifade etmektedir;

> "…Tabii ki bu karşı çıkışın bir çok nedeni vardır ancak en önemli nedeni, o hareketin başarısı halinde önderlerinin, kazanacakları ek güç ve prestij ile geleneksel rakiplerine ve onların geleneksel otoritelerine kaçınılmaz biçimde zarar verecek olmalarıdır. Bu bakımdan milliyetçilik aşirete bağlılıktan daha kuvvetli bir motivasyon haline gelmedikçe geleneksel otoritelerin düşman güçlerle çıkarları birleşir, hareketin yenilgisi onların kendi güçlerini takviye eder. Millet düzeyinde bu parçalı muhalefet ve ittifak kuralı, propaganda amaçlı tanıtımlar hariç asla işlememiştir (s.218-228)."

Aşiretlerin Kürt milliyetçiliğine karşı tepkisel duruşlarının temelinde, feodal yapının meşruiyet alanlarının kaybedilmesi riski yatmaktadır (Izady, 2007). Ayrıca

aşiretlerdeki asabiyet gücünün kendini koruma refleksi göstermesi de bir diğer neden olarak görülebilir (Şekil-1).[12]

Şekil 1: Aşiret Asabiyeti (Feodal Yapı) ve Milliyetçilik Çatışması (Semiz, 2011/b)

Kürt aşiretlerinin tarihte *Kürt Milliyetçiliği* algısına sahip olmadıklarını ve asabiyetlerinin daha çok aşiret ve kabilesel yapılar çerçevesinde şekillendiği yukarıda belirtilen ifadelerden de anlaşılmaktadır. Nitekim bu durum aşiretlerin toplum üzerinde oluşturduğu asabiyetin bir sonucu olarak da gösterilebilir (Öcalan, 2001/a).

Kürtler arasında milliyetçilik fikirlerinin oluşum ve gelişim süreci daha çok 19 ve 20. yüzyılda merkez yönetime duyulan tepki ile şekillenmiş, elit Kürt aydınlarının ve yöneticilerinin faaliyetleri ve örgütlenme çalışmaları ile temelleri atılmıştır (Dündar, 2006; Göktaş, 1991/a). Ancak bu süreçte köklü bir Kürt milliyetçiliği hareketine rastlanılmamakta olup daha çok aşiret ve mirlikler bünyesinde yoğunlaşan bir asabiyetin varlığı görülmektedir (Akyol, 2006). Kürt milliyetçiliğinin bir sonucu olarak görülen veya gösterilen Osmanlı dönemindeki Kürt isyanları, aslında aşiretlerin merkez yönetime karşı gösterdikleri tepkinin bir sonucu olarak doğmuş ve şekillenmiştir (Akyol, 2006). Bu tepkinin oluşmasında ise aşiret asabiyetinden doğan kolektif aksiyonun oluşturduğu özerk sistemin temellerinin sarsılması yatmaktadır (Vali, 2005).

2.2.2. Aşiret Asabiyetinin İslam Algısı Üzerindeki Etkisi

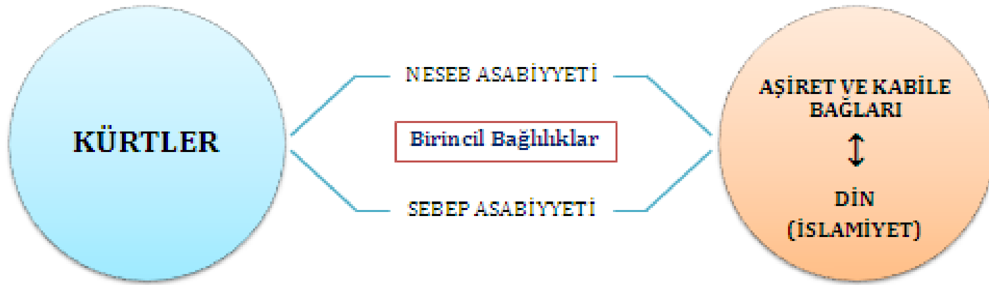
Modern anlamda milliyetçilikle şekillenen bir topluluk ile asabiyet ve dayanışma duygusu ile şekillenen aşiret gibi kapalı-yarı kapalı toplumsal yapıların inanç ve manevi algılarının farklı olmasında ve aşiret vb. gibi yapıların daha yoğun bir manevi algıya sahip bulunmasında, yukarıda belirtilen asabiyet ve dayanışma duygusunun

[12] Çalışmada yer alan şekiller yazar tarafından şematize edilmiştir. Bu nedenle şekillerin kaynağı "Semiz, 2011/b" şeklinde belirtilecektir.

önemi göz ardı edilemez. Bu durumu Uygun (2008), kabilesel ve aşiret yapılarının dinlerin çıkışında ve yayılmasında çok önemli bir sosyolojik işlev görmesiyle açıklamaktadır (s.34-36). İbn-i Haldun, peygamberlerin dinleri yayarken asabiyeti kuvvetli kabile, klan veya toplumsal yapıları kullandıklarını işaret etmektedir (Uludağ, 2009). İbn-i Haldun bu konuda Hz. Muhammed'in (sav) bir hadisinden örnek vermektedir. Buna göre (Uygun, 2008); *Allah, peygamberini, ancak onun şahsını koruyacak ve dinini yayabilecek kudret sahibi olan kavimden gönderdi* (s.36). Bu konuyla ilgili olarak Hz. Ebubekir'den nakleden Zehra (1970) ise; *"Şurası muhakkak ki, Araplar bu dini, ancak Kureyş'ten yine Kureyş'in hatırı için kabul etmişlerdir…"* ifadelerine yer vermektedir (s.112). Dinin doğuşunda ve yayılmasında kabilelerin önemi üzerine İbn-i Haldun, İslamiyet'in doğuşu ve yayılışı örneklemiyle değerlendirmelerde bulunmuştur. İbn-i Haldun bu konuda (Uludağ, 2009;370);

> "Peygamberlerin çağrıları da, kabilelerinin ve boylarının yardımlarıyla sonuca ulaştırılabilmiştir. …Aşiretlere ve asabelere dayanarak halkın Allah'a davet eden Peygamberlerin (s.a.v) davetteki hali böyle idi. … Şu halde, asabiyetten kopmuş olduğu için yalnız bir halde bulunan bir kimse (dini ıslahat için) böyle bir yol tutsa, bu yolda haklı da olsa, kendisini helak ve felaket uçurumuna yuvarlamış olur."

Her ne kadar çeşitli tartışmalara ve muhalif görüşlere[13] sebep olsa da bu yaklaşım içerisinde asabiyetin aşiretlerde inanç algısı üzerindeki etkisinin önemi görülmektedir (Şekil-2).

Şekil 2: Neseb ve Sebep Asabiyeti Açısından Din ve Aşiret/Kabile Bağları (Semiz, 2011/b)

---

13 Yukarıda İbn-i Haldun'a ait görüşlere yönelik önemli eleştiriler yapılmaktadır. Bu eleştirilerin başında İslamiyet'in yayılmasında Kureyş kabilesinin bir katalizör görevi görmediği aksine engeller çıkardığı yaklaşımıdır (Uygun, 2008). Ancak İbn-i Haldun'un burada esas vurgulamak istediği mutezile bir anlayış değil daha çok sosyal bir yapı olan kabilenin dinlerin yayılmasında ve içsel bir fenomen olmasındaki asabiyet eksenli rolüdür. Verilen örneklemlerin tartışmalı olması durumu ayrı bir konu başlığı altında değerlendirilmelidir.

Yukarıda belirtilen hususlar şark beldelerinde aşiret asabiyetinin din algılamasındaki rolünü ve önemini göstermektedir. Bu çerçevede, aşiretlerden oluşan emirlik veya mirliklerin başında bulunan beylerin İslamiyet'e geçiş süreci sonrası hem bir din adamı rolünde olması, hem de bu din adamı rolünün toplum üzerinde etki oluşturarak dinin kolektif işlevinin güçlenmesi durumu ortaya çıkmaktadır (Uşak, 2005; Zeki, 1947/2005).

Kürtlerde aşiret yapısı, 18. yüzyıla kadar aşiret konfederasyonları olarak görülebilecek olan emirlikler/mirlikler boyutunda şekillenmiştir. Bu geniş toplumsal yapının sarsılması 19 ve 20. yüzyılda İslamiyet'in ve İslam âlimlerinin *-şeyh, melle (molla) ve seydaların-* Kürtler arasındaki önemini, yerini ve fonksiyonunu önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bakımdan İslamiyet'in Kürtler arasındaki meşrulaştırma gücü ve oluşan sebep asabiyetini anlayabilmek için geçiş ve değişim sürecini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Kürt mirliklerin özerk yapıları, Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrası önemli ölçüde sarsılmış ve merkez ile şark beldeleri arasına yönetim çatışması girmiştir (Kurubaş, 2004). Şark beldelerinde mirlik otoritesinin merkez tarafından sarsılması sonucunda mir beylerinin bölgesel güçleri sona ermeye başlamıştır.

Beylerden oluşan boşluğu bölgede her dönem önemli bir sosyal güce sahip *şeyhler*, *seyyidler* ve *melleler* almış, özellikle *Nakşibendi* ve *Kadiri* şeyhleri bölgenin toplumsal hareketliliğinin ve siyasal yaşamının en önemli parçası haline gelmişlerdir (Bruinessen, 2006). Bu durumun temelinde, tarihi süreç içerisinde İslamiyet'in, aşiret ve mirliklerin paralelinde gelişmesi ve güçlenerek önemli bir sosyolojik güç haline gelmesi yatmaktadır (Siverekli, 2008).

İslamiyet'in Kürtler arasında yayılmaya başlamasının temelinde yatan ana faktör İslamiyet'in mirlikler ve aşiretler üzerinden topluma yayılmasıdır (Hassan, 2010).[14] Kürtlerde mirlikler ve aşiretler halinde İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte, toplumun meşruiyet algıları da değişim yaşamaya başlamıştır. Bu yayılımın temelinde ise mirlikler ve aşiretlerin toplumda birincil bağlılıkların temelini

---

14 İbn-i Haldun bu durumu dinin ortaya çıkmasında ve yayılmasında asabiyetin oynadığı kritik rol ile kuramsal olarak açıklamaktadır. Asabiyet, kolektif aksiyon etkisiyle, kendini sosyal bir bağ biçiminde gösterir (Hassan, 2010). İbn-i Haldun, dinin etkilerine gereken önemi vermesine rağmen, asabiyeti din ile aynı düzende özdeş bir etken olarak görmez. Asabiyet derinden işleyen üretici bir güçtür. Dinsel olaylar ve bunların doğuracağı etkiler bile, asabiyetsiz gerçekleşemez (Hassan, 2010).

oluşturması yatmaktadır. Kürtler bu dönemde mirlikler ve aşiretlerden bağımsız düşünülemeyecek bir yaşam formuna sahiptirler (Uşak, 2005). Kürtlerde akrabalık kültürü ve mirlik-aşiret örgütlenmesi dini algıların ve inançların da bir merkezden sosyal yapıya yayılmasına yol açmıştır. Mirlikler ve aşiretlerde nesep asabiyeti kolektif bir aksiyon olarak İslamiyet'in yayılımını ve toplumda derin bir etki bırakmasını sağlamıştır (Hassan, 2010; Uludağ, 2009).

Kabile ve aşiretlerin Kürtler arasında birincil bağlılık unsuru olması diğer bağlılıkları kabul etmeyeceği anlamına gelmemektedir. Yeni bağlılıklar ile toplumsal asabiyet dönüşüm geçirmektedirler. İslamiyet, Kürtler arasında yeni bir bağlılık formu oluşturmuştur. Bu bağlılık formunun oluşumunda aşiretlerin ve mirliklerin toplumsal etkisi önemli bir yere sahiptir.

2.3. "ASABİYET-İ İSLAMİYE" VE KÜRTLER ÜZERİNDEKİ MEŞRULAŞTIRICI GÜCÜ

Mekanik dayanışmanın hâkim olduğu sosyal yapılarda dinin toplumsal alanda meşrulaştırıcı gücünün daha yoğun olduğunu kuramsal açıdan ifade eden Durkheim (1893/1984), basit ve ilkel toplumlarda işbölümünün en az düzeyde olması sebebiyle, en yüksek düzeyde ortak özelliklere sahip bireylerin varlığına işaret etmektedir (Eraş, 2007). Bu durum toplumsal yapılarda, bireysel düşünme ve hareket etme kabiliyetinin çok zayıf olmasına yol açmaktadır (Furseth; Repstad, 2011). Böylece bireylerde kolektif bir bilincin oluştuğu görülmektedir (Le Bon, 1997). Oluşan kolektif bilinç asabiyetin yükselmesine ve asabiyeti yükselten faktörlere bağlılığın artmasına yol açmaktadır (Uludağ, 2009).

Kürt aşiretleri arasında da Durkheim'in mekanik dayanışma kuramına benzer şekilde bir sosyal yapının var olması, din olgusuna yaklaşımın işlevsel bir özelliğe bürünmesine imkân sağlamıştır. Yukarıda kuramsal açıdan belirtildiği gibi, Kürt aşiretleri arasında var olan mekanik dayanışma beraberinde kolektif aksiyonu yükseltmekte ve bu kolektiviteyi yükseltecek faktörlere meşruiyet kapısı açmaktadır (Şekil-3).

Şekil 3: Aşiret Asabiyeti Açısından Organik ve Mekanik Dayanışma (Semiz, 2011/b)

Bu konuda öncü işlevsel kuramcılardan Durkheim'e paralel olarak Talcott Parsons'da, dini, işlevsel bir güç kaynağı olarak görmekte, bireyin ve toplumun düzeni için önemli bir faktör olduğu üzerinde durmaktadır (Parsons, 1974). Her iki kuramcıya göre din birleştirici bir rol kaynağı işlevini üstlenmektedir. Bu birleştirici rol aynı zamanda toplumsal istikrarı sürekli kılmaktadır (Furseth ve Repsad, 2006/2011). Din ve toplum arasındaki bu etkileşim, dinin toplum için bir güç kaynağı haline gelmesini ve bireylerin inanç algısını kolektif bir kaynakla birleştirerek meşrulaştırıcı bir güce kanalize olmalarını sağlamaktadır (Kurt, 2011).

Din ve toplum arasında yukarıda belirtilen ilişkinin açık bir örneğini Kürtlerin geçmişten bugüne İslam dini ile yaşadığı özdeşleşmede görmek mümkündür. Bu özdeşleşmenin sosyolojik boyutu, Kürt aşiretlerinde mekanik dayanışmanın güçlü bir toplumsal etkiye sahip olmasıyla açıklanabilir (Gökalp, 1992). Mekanik dayanışma modeli ile birlikte sebep asabiyetinin de Kürt aşiretleri ve toplumsal yapı üzerinde etkili olması, dinin işlevsel fonksiyona sahip olmasına ve meşrulaştırıcı bir güç haline gelmesine imkân sağlamaktadır (Bruinessen, 2006).

Yukarıda belirtilen kuramsal açıklamalar ve bu açıklamaların Kürt aşiret ve toplum yapısı ile benzeşen ve özdeşleşen yanlarını, *İslamiyet'in Kürtler üzerinde meşrulaştırıcı gücü* özelinde araştırılması gerekmektedir. Bu bakımdan öncelikle Kürtlerin öz değerleri ve İslam algılarının yansımaları üzerinde durulmalıdır.

Din ve siyaset, şark beldelerinde toplumsal örgütlenmenin iki önemli güç kaynağı olarak görülebilir. Din, bireyin ve toplumun manevi dünyasında, siyaset ise maddi dünyasında şekillendirici güç olarak yer almaktadır (Uşak, 2005). Bu iki önemli güç bir arada ve bir elde toplandığında ise toplumsal alanda derin bir etki ve

nüfuz bırakmaktadır. Kürtlerin 18 ve 19. yüzyılda ki sosyal ve siyasal yapısı, din ve siyaset figürlerinin bir arada yaşandığı dönem olarak görülebilir (Siverekli, 2008).

Din işlevsel bir form olarak tüm Ortadoğu coğrafyasında meşrulaştırıcı bir güç kaynağı şeklinde görülmektedir (Günbulut, 1996). Dinin fonksiyonu ve işlevi diğer etnik yapılarda olduğu gibi Kürtler arasında da derin ve köklü bir geçmişe sahiptir. Bu durumun sosyolojik arka planında, Kürtlerin toplumsal yapılanmalarının kolektif bir tabana dayanması ve bu taban ekseninde hareket etme geleneğinin bulunması yatmaktadır (Mutlu, 2002).

Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikaları ile birlikte mirlikler ve aşiret konfederasyonlarının dağılmaya başlaması, şark beldelerinde toplumsal otoriteyi derinden sarsmıştır (Tori, 2005). Devletin bölgedeki yönetim mekanizmasını şekillendirmeye çalışması aksülamel tesiri göstermiş ve idari açıdan kırılmalara yol açmıştır (Akyol, 2006). İdari açıdan yaşanan kırılmalar sosyal ve siyasal alanda tesir göstermeye başlamasıyla birlikte, mirlikler bünyesinde bulunan aşiretler arasında sonu gelmeyen çatışmalar, hizipleşeler ve kan davaları yaşanmıştır (Uşak, 2005).

Şark beldelerinde güvenlik ve asayişi sağlamakla görevli valiler ve jandarma birlikleri aşiretlerin birbirleriyle çatışma sürecinde, yetersiz kalmışlardır (Şimşir, 2007). Zamanla bölgedeki idareyi, sosyal ve siyasal düzeni temin etme görevini karşılayabilecek yerel bir güç unsuruna ihtiyaç duyulmuştur (Şadillili, 1980). Mirliklerin dağılması sonrası oluşan bu sosyal, siyasi ve idari boşluğu doldurabilecek bir bağlılık ve otorite ihtiyacı, gün geçtikçe meşruiyet kaynağı haline gelen şeyhler ve din adamları tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır (Bruinessen, 2006).

2.3.1. Şeyhlik ve Seyitliğin İşlevsel Rolü

Şeyhler ve özellikle *seyit* olarak bilinen din âlimleri, Kürt aşiretleri arasında yaşanan çatışma ve kan davalarını sona erdirme misyonunu yerine getirmeye başlamalarıyla birlikte sosyal ve siyasal bir misyonun öncüleri haline gelmişlerdir (Fırat, 2007). Çatışmaların ve kan davalarının sona erdirilmesi ve mir beylerinin fonksiyonlarını yitirmeleri, şeyhlerin siyasi açıdan temsiliyeti ellerine almalarına imkân sağlamıştır. Böylelikle toplumsal dinamizm ve asabiyet farklı bir alana kanalize olmuştur (Celil, 1998). Bu yeni süreçte, İslamiyet, temel birleştirici ve asabiyeti sağlayan kolektif aksiyonun kaynağı olmaya başlamıştır. Zamanla Kürtler arasında, *"kimin şeyhi yoksa*

onun şeyhi şeytandır" özdeyişi sosyal bir algı haline gelerek, her aşiret ve bu aşiretlere bağlı bireyler bir şeyhe eğilim göstermişlerdir (Uşak, 2005). Böylece İslam dini, şeyhler üzerinden bölgede meşruiyetin kaynağı haline gelmiştir.

İslamiyet'in Kürtler arasında 18 ve 19. yüzyılda meşruiyet kaynağı haline gelmesiyle birlikte aşiret reislerinin birincil bağlılığı sarsılmıştır. Aşiret reisleri bu durum karşısında bir şeyhe intisap ederek *-el alarak, bağlanarak-* meşruiyetini şeyhler üzerinden devam ettirme gayretine girmişlerdir (Beşikçi, 1969; Kaplan, 2007). Böylece sosyo-politik açıdan iktidarlıkları sarsılan aşiretler, İslamiyet'i muktedir olabilmenin anahtarı olarak görmeye başlamışlardır.

Bu perspektif ile Kürtler arasında İslamiyet'in fonksiyonu başta *şeyhler* olmak üzere, *melleler, seydalar* ve diğer din âlimleri üzerinden gerçekleşmiştir. Bunların yanında bölgede önemli bir dini sembol olan *seyitlerde* meşruiyetin bir diğer aktörü olmuşlardır.

2.3.1.1. Şeyhlik ve Seyitliğin Sosyal ve Siyasal Alanda İşlevsel Fonksiyonu

Şeyhler ve seyitler, şark beldelerinde ve Kürt aşiretleri arasında köklü bir geçmişe ve önemli bir sosyal altyapıya sahiptir. Şeyhler, bölgenin tamamına yakınında sosyal yaşamın bir parçası haline gelmişlerdir (Çağlayan, 1996). Bölge genelinde özellikle 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren faaliyet yürütmeye başlayan İngiliz ve Rus araştırmacılarının hatıraları ve mektuplarında şeyhlerin ve seyitlerin rolü ve misyonu üzerinde önemle durulmakta, toplumsal ve siyasal yaşamın köşe taşlarından biri oldukları vurgulanmaktadır (Edmonds, 2003; Minorsky, 2009).

Bölge genelinde şeyhlere ve seyitlere verilen önem aşiret reislerine verilen öneme eşdeğer nitelikte hatta daha ileri düzeyde olduğu Bruinessen (2006) tarafından üzerinde vurgu yapılarak ifade edilmektedir (s.317). Şark beldelerinde sosyo-politik yapılanmanın önemli kollarından birisi olan şeyhlik müessesesi sosyal sorunların çözülmesinde etkin bir işlevsel güce sahiptir (Minorsky ve Bois, 2009).[15]

[15] Şeyh olgusu bölge genelinde din adamı kavramından farklı bir özelliğe sahiptir. Din adamı kavramından anlaşılan daha ziyade imam olarak tabir edilen resmi din görevlileridir. Bu kesim şeyhler ile kıyaslandığında sosyo-politik gücü daha azdır. Şeyhlerin etkin olduğu bölgelerde resmi din görevlileri sadece camiye gider rutin görevini yapar ve maaşını alır. Bunun dışında toplumun bilgilendirilmesi noktasında aktif konumda değildirler. Şeyh veya mellelerin söyledikleri sözler ve kullandıkları ifadeler kural olarak algılanmaktadır.

Şeyhlerin ve seyitlerin Kürtler üzerindeki etkilerinin hangi sebeplere dayandığı hakkında Uşak'ın şu ifadeleri dikkat çekmektedir (2005);

> "Tanrıdan güç almanın çeşitli yolları vardır. Dini gücü elde etmek için bir silsileyi izleyerek kendisini peygamberlere dayandırmak gerekiyor. Bu çeşitli ünvanlarla yapılır, en yaygın olan unvan şeyhliktir. Şeyhler müritlerince mehdi, peygamber rolüne çıkartılabilir. Müritlerinin artması toplumdaki güçlerini de artırır. Böylece toplumdaki saygınlıkları vesilesiyle mükemmel arabulucu haline gelirler (s.136)."

Kürtler üzerinde birleştirici rol oynayan şeyhler, üstlendikleri bu önemli misyon sayesinde güçlerini devam ettirebilmektedirler. Gücün devamı için İslami sembollerin kullanılması temel araçlardan biridir. Seyitlik bu anlamda şark beldelerinde şeyhlerin en önemli manevi dayanakları olarak değerlendirilebilir (Siverekli, 2008). Nitekim bölgede seyit olmayıp şeyh olanlara "*Seccade Şeyhi*" adlandırması yapılmakta, şeyhlik ile seyitliğin birlikte olması halinde ise tam anlamıyla bir bütünlük oluşmakta ve sosyal yapı üzerinde etkisellik daha da artmaktadır (Siverekli, 2008; Edmonds, 2003).

Şeyhlik müessesesi sadece dinsel ve sosyal alanda değil politik alanda da bölge genelinde ilklerin ve öncü hareketlerin başını çekmesi bakımından siyasi bir geçmişe sahiptir (Türkdoğan, 2006). Şeyhlerin, Kürtler arasında siyasi bir güce ulaşması ve meşruiyet kaynağı olarak görülmesi konusunu Yeğen şu ifadelerle açıklamaktadır (2009:135); *Bu meşruiyet iki kategorinin "peygamberin sesi" ve emirin yetkisinin şeyhin şahsında birleşmiş olmasından kaynaklanıyor. Nihayetinde, şeyhler Kürtlerin yeni siyasi önderleri oldular*. Şeyhlerin Kürtler arasında siyasi bir önder oluşunun temelinde yatan ana sebep, Osmanlı Devleti'nin 18 ve 19. yüzyılda değişen yönetim anlayışıdır (Akyol, 2006).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru başlayan merkezileşme hareketlerine hilafen çıkan aşiret isyanlarının önderleri ve tertip edenleri arasında şeyhlerin yer almaya başlaması, siyasal alanda aktif bir rol oynadıkları gerçeğini göstermektedir (Dündar, 2006; Demirel, 2005). Bununla birlikte şeyhliğin şark beldelerinde sosyal ve siyasal bir fenomen olmasında aşiret ve ağalık sistemi ile olan ilişkisinin önemi göz ardı edilemez (Tori, 2005).

Ağalık ve şeyhlik şark beldelerinde birbirlerine bütünleşmiş yapılanmalar olarak da ifade edilmektedir (Hilmi, 1995). Bruinessen (2006) bu durumu bazı Kürt

aşiret reislerinin soylarını İslam tarihinin öncüleri olan Peygamber'in yoldaşlarına (sahabeye), Arap fetihleri sırasında önemli rol oynamış kahramanlara ya da büyük hanedanların kurucularına dayandırdıklarını belirtmektedir (s.113). Şark beldelerinde aşiretler arası çekişme, kan davası ve her türlü hizipleşmeye karşı yukarıda belirtilen ve kendilerini dini açıdan önemli şahsiyetlerin halefi olarak nitelendiren aşiret reisleri bu vasıtayla, diğer aşiretler arasından ayrılıp kendilerini arabulucu rolüne sokmakta ve diğerlerine göre üst bir noktaya ulaşmaktadırlar (Campanile, 1918/2009; Mutlu, 2002). Böylelikle bölge genelinde İslamiyet ve şeyhlik, sadece dinsel öğeler çerçevesinde değil aynı zamanda politik ve sosyal öğelerinde şekillendiricisi rolüne de sokulmaktadır.

Her ne kadar bazı aşiret reisleri kendilerini şeyh veya seyit olarak görüyor olsa da şeyhlik, bölge genelinde aşiretlerden bağımsız bir süje olarak kendine özgü bir yer teşkil etmektedir (Hourani, 1972). Bu durum şeyhlerin, aşiret yapılanmaları arasında önemli sosyal ve siyasal roller üstlenmelerine imkân sağlamaktadır (Bruinessen, 2006). Şeyhlerin aşiretler ve sosyal yapı içerisindeki yeri ve önemi, topluma din öğreten konumda olmaları, dar dünyevi çıkarlardan uzak durarak manevi hayatın geliştirilmesi, diğer din adamlarından farklı olarak mistik uygulamalar geliştirmeleri ve Allah'a dua ederek dünyada mutlu olabilmeyi amaçlamaları gibi birincil görevlerden oluşmaktadır (Zeki Bey, 2005). Bunların yanı sıra insanlara Allah'ı tanıtırken arada bir köprü vazifesi görüyor olmaları onları toplumdan ve aşiret reislerinden ayrı bir konuma yükseltmektedir (Bruinessen, 2006). Ayrıca Bruinessen (2006), şeyhlerin genel olarak aşiretlerle akrabalık bağları olmadığını uzak diyarlardan gelerek İslamiyet'i yaymaya çalıştıklarını da belirtmektedir (s.113).[16] Şeyhlerin oynadığı bütünleştirici rolün temelinde kan davaları, aşiretler arası kavgalar ve ihtilaflarda oynadıkları barıştırıcı rolün etkisi önemli bir etken olarak görülebilir.

Şeyhlerin 19. yüzyılda nicelik olarak artış göstermesi ve siyasi bir figür olarak öne çıkması hakkında Bruinessen (2006), yukarıda belirtilen hususlara paralel olarak Osmanlı Devleti'nin idari sisteminin merkezileşmeye başlaması sonucu oluşan siyasi ve sosyal boşluğu dolduran bir figür haline gelmesi üzerinde durmaktadır. Ayrıca

---

16 Ancak Bruinessen'in bu yaklaşımı Şark beldelerinde tarikat ve İslami akımların yayılmaya başladığı erken dönemler için geçerlidir. Zira bölgede etkin rol oynayan şeyhlerin birçoğu aşiretlerle kan bağı veya soy bağına sahiptir (Zeki Bey, 2005).

şeyhlik, 19. yüzyılın başlarına kadar Kürt beylerinin aşiretler arasındaki ihtilaflarda oynadıkları arabulucu rolü yerine getirmeye başlaması sebebiyle yeni bir otorite figürü olarak etkisini güçlendirmiştir (Bruinessen, 2006;114).

Bölge genelinde var olan İslami akımlara bağlılığını her dönem gösteren aşiretler, bu akımların etkiselliğini devam ettiren önemli süjelerden biri olarak görülebilir. Son yüzyılın en önemli Kürt lideri olarak ifade edilen Molla Mustafa Barzani, bu gücünü ve nüfuzunu aşiret asabiyeti ve Nakşibendilik akımına bağlı olması sebebiyle almıştır (Bruinessen, 2006). Bu durum bölge genelinde İslami akımların aşiret bağları ile devam ettiğini ve kolektif bir etkileşim sonucu gücünü koruduğunu göstermektedir. Molla Mustafa Barzani için geçerli olan durum Celal Talabani içinde geçerlidir. Kuzey Irak'ta Barzani ve Talabani ailelerinin toplum üzerindeki nüfuzunda din faktörü öncelikli yer tutan unsurdur. Din faktörü bu aşiretlerin ve reislerinin nüfuz ve otoritelerinin devamını sağlayan meşrulaştırıcı güç olarak ifade edilebilir (Kaya, 2003; Barzani, 2005).[17]

Şark beldelerinde İslami akımlar ve bu akımların öncülerinin toplum üzerinde yönlendirici etkisi bazı dönemler uç noktalara varmıştır. Bunun en açık örneği 1920'li yıllarda Molla Mustafa Barzani'nin ağabeyi Şeyh Ahmed Barzani'nin, o dönemdeki bir molla tarafından ilahlıkla nitelendirilmesi ve yakın müritlerinin de ona ulûhiyet atfetmeleridir (Wilson, 1937).

İslamiyet'in şark beldeleri genelinde toplum üzerinde önemli bir sosyal süje olmasında İslami akımlara ait sembollerin ve bu sembollerin içini dolduran din adamlarının rolü göz ardı edilemez bir gerçekliktir.

2.3.2. Cemaatler ve Tarikatların Kolektif Aksiyon Etkisi

Şark beldelerinde sufi tarikatların ve cemaatlerin oluşumu ve teşkilatlanması İslamiyet'in kabulünden çok sonra gerçekleşmiştir (Trimingham, 1971). Sufi tarikatların gelişim süreci ve teşkilatlanma çalışmaları ilk olarak 14. yüzyılda görülmektedir. Bu dönemde oluşumu başlayan tarikatlar 15. yüzyılda İslam dünyasının birçok beldesine yayılmış ve geniş bir alanda varlığını devam ettirmiştir

[17] Bu iki isim tarikat geleneğinden gelen ailelerin çocuklarıdır. Celal Talabani Kadiri şeyhlerinden, Mesut Barzani ise 100-200 sene Irak'ın kuzeyinde Nakşibendi şeyhliği yapmış bir aile silsilesinden gelmektedir (Kaya, 2003) Her iki isim de Tanrı-Devlet ikilemini isimleri veya ailesel bağları etrafında toplamaları sebebiyle bölgesel güç olmuşlardır (Barzani, 2005)

(Bruinessen, 2006). 15. yüzyıldan itibaren özellikle şark beldelerinde varlığını devam ettiren tarikatlar, zamanla değişim ve dönüşüm yaşamışlardır.

Şeyhlerin Kürtlerin sosyal ve siyasal hayatında 18 ve 19. yüzyılda işlevsel bir fonksiyona sahip olması, beraberinde çok sayıda şeyhin bölgede ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bölgede aktif olan şeyhler ve din âlimlerinin tamamına yakını belirli bir İslami akım ekseninde hareket etmişlerdir (Siverekli, 2008). Böylelikle bölge genelinde geçmişte kökleri olan bazı tarikatların ve dini akımların hızla yayılmasına kapı aralayan bir süreç başlamıştır.

Şark beldelerinde İslami akımların özellikle 20. yüzyılda daha çok cemaat tarzı yapılanmalara yöneldiği görülmektedir (Zinar, 1993). Tarikatların eskiye nazaran önemini yitirdiği ve birçoğunun cemaat işlevi gördüğü ifade edilmektedir (Yavuz vd., 2004). Dini akımlar, cemaat yapılanmalarının güçlenmesi ile birlikte daha çok insana ulaşma imkânına da kavuşmuşlardır. Şark beldelerinde yaşamış olan ve seyit olarak bilinen Abdülhakim Hüseyni içinde bulunulan dönemde tarikatların işlevselliğini yitirdiğini bir konuşmasında şu şekilde ifade etmektedir (Yavuz vd., 2004:34);

> "Evliya yetiştirme mektepleri olan tarikatlar, artık iman kurtarma mektepleri haline geldi. Eskiden insanlar yıllarca gezer, kendilerine şeyh ararlardı. Şimdi ise şeyhler kapı kapı dolaşıp Müslümanları imanlarının kurtulması için çağırıyor ve topluyorlar. Şah-ı Hazne (Ahmed Haznevi) ümmeti Muhammedin imanını kurtarmaya çalıştı. Yoksa bu zamanda tarikat meselesi diye bir şey olmuyor. Şimdi bir oyalamadır yapıyoruz. Maksat iman kurtarmaktır."

Abdülhakim Hüseyni her ne kadar Menzil Nakşiliğinin öncüsü olsa da mevcut dönemde İslami esasların tarikat merkezli gerçekleşmediğini açıkça ortaya koymakta ve cemaatleşmeye yönelen bir süreçte bulunulduğunu işaret etmektedir.

Cemaatleşmenin Türkiye genelinde ve özellikle şark beldelerindeki şehir merkezlerinde güçlü olmasının temelinde yer alan nedenlerden birisi de modernleşme ve kentleşmenin birey üzerindeki yalnızlaştırma etkiselliğine paralel olarak gelişen aidiyet arzusu ve içsel talebidir. Bu konuda gazeteci-yazar Fehmi Koru şu tespitlerde bulunmuştur (16 Nisan, 2009);

> "Modern zamanların ittiği ve yalnızlıktan bunalan, teknolojinin kendisini köşeye sıkıştırdığını fark eden bireyin bulduğu neredeyse tek çıkış yolu, "grup" veya "cemaat" aidiyeti oluyor. Modern çağın tehditlerine karşı kendisi gibi olanlarla

> bir araya gelerek ayakta kalmaya çabalıyor "modern" birey… hemen her ülkede karşımıza çıkan "sivil toplum" özendirmesinin altında bu gerçek yatıyor."

Ancak modern zamanda bireyin yalnızlığını gidermek ve aidiyet duygusuna sahip olabilmek için bağlandığı dini cemaatlerin kontrol mekanizması bulunmadığından, toplumun ne şekilde yönlendirildiği veya eğiliminin ne şekilde gerçekleştiği sorusu gün geçtikçe daha önemli bir handikap olarak ortaya çıkmaktadır (Onat, 2009).

Şehirlerde yalnızlaşan ve bu yalnızlığa bağlı olarak dine yönelen birey ve kırsal alanda aşiretler içerisinde yaşayan bireyin kolektif din algısı, farklı iki nosyona sahip faktörler vesilesiyle dine olan bağlılığı artırmaktadır. Bu çerçevede cemaatler ve tarikatlar bir yandan şehirlerde İslam algısının yükselmesine, bir yandan da geçmişten bugüne aşiret merkezli kolektif yapı içerisinde bulunan insanların din asabiyetinin devamlılığını sağlamaktadır. Böylelikle şehirlerde ve kırsalda yaşayan Kürtlerin İslam algısı ve asabiyeti, iki yönlü bir gelişim süreci göstermektedir.

Yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde Kürtler arasında etkili olan bazı tarikat, cemaat ve İslami akımların toplumsal tabandaki etkilerinin ortaya konulması, konunun anlaşılabilmesine yardımcı olacaktır. Bu açıdan başta Nakşibendilik olmak üzere Kadirilik ve son dönemde yükselen İslami akımların başında yer alan Nurculuk hareketlerini şark beldeleri ve Kürtler özelinde incelemek gerekmektedir.

2.3.2.1. Nakşibendî Tarikatı

Nakşibendi tarikatı, asıl ismi Muhammed b. Muhammed El-Buhari olan Bahaeddin Nakşibend, tarafından kurulmuştur. Her ne kadar Buhara yakınlarında doğmuş olsa da tüm İslam dünyası üzerinde ve özellikle şark beldelerinde önemli dinsel etkiler bırakmıştır (Gölpınarlı, 1997). Nakşibendilik kökleri çok eskilere dayanan ve dönem dönem revizyona uğrayan bir tarikat olarak ifade edilebilir. Nakşibendilikte tarikat silsilesinin varlığı görülmekte ve her bir silsilede farklı yönlere temas eden ve yeni bir akımı ortaya çıkaran değişiklikler veya dönüşümler ortaya çıkmaktadır (Bruinessen, 2006).

Nakşibendiliğin şark beldelerinde gelişimi ve gün geçtikçe önemli bir İslami akım haline gelmesinde tarikatın silsilesi içerisinde yer alan Mevlana Halidi'nin önemli bir rolü bulunmaktadır. Mevlana Halidi'den sonra Nakşibendilik,

Nakşibendiyye-i Halidiye olarak isimlendirilmiştir. Mevlana Halidi bu silsilenin son halkası olarak günümüzdeki durumun şekillendiricisi olmuştur (Hourani, 1972). Nakşibendiliğin *Halidiye* kolu, özellikle *Kadirilik, Rufailik* gibi nehri tarikatlara ilgi gösterilen Irak'ta kök salmıştır (Gölpınarlı, 1997). Coğrafi ve sosyolojik olarak bu durum çevresel etkileşime yol açmış ve bugün Anadolu toprakları dâhilinde bulunan bölgelere de *Halidiye* kolu geçiş yapmıştır. Mevlana Halidi, şark beldelerinde Nakşibendiliğin yayılması ve aşiretler veya mirlikler arasındaki parçalanmışlığı veya hizipleşmeleri sonlandırması açısından manevi bir kişilik olarak şark beldelerinde yerini almıştır.

Mevlana Halidi şark beldeleri üzerinde dinsel, sosyal ve siyasal yaşamda önemli etki veya tesirler bırakmıştır. Ancak bugün devam eden Nakşibendiliğin varlığı, bu İslami akımın şark beldeleri üzerindeki sosyal etkisi açısından değerlendirildiğinde kişilere bağlı olmaktan çok sosyal bir olgu olarak görülebilir (Özek, 1968).[18]

i. Şark Beldelerinde Sosyo-Politik Değişim ve Nakşibendilik

19. yüzyılın ilk yarısında şark beldelerinde, özellikle Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde birçok çalkantı ve değişimler yaşanmıştır (Anderson, 2001). Bu değişimlerin oluşturduğu sosyal ve siyasal boşluk dolaylı olarak Nakşibendî tarikatının yayılmasına ve etkili olmasına kapı araladığı ifade edilebilir. Bu yayılıma sürecinin temelinde Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda başlayan merkezileşme hareketlerinin şark beldeleri genelinde yerel güçler tarafından olumsuz karşılanmış olması ve önceki yüzyıllarda özellikle Kürtlerin yarı özerk bir yönetim şekli çerçevesinde hareket edip 18. yüzyıla doğru bu özerkliklerini kaybetmeye başlamaları yatmaktadır (Kurubaş, 2004).

Yaşanan gelişmeler neticesinde, aşiret konfederasyonları veya mirlikler ve bu mirliklerin başında bulunan beylik/emirlik sistemi bozulmaya başlamış ve dağılma sürecine girmiştir. Emirlik veya mirliklerin dağılmasıyla aşiretler arası çatışmalar ortaya çıkmış ve bu çatışmaların ortasında sosyal ve siyasal anlamda yerel idarenin veya asayişin temininde şeyhlere ve din adamlarına işlevsel roller düşmeye başlamıştır. Bu dönemden sonra şeyhlerin politik önder rolü ortaya çıkmıştır.

---

18 Mevlana Halid-i Bağdadi hakkında ayrıntılı bilgi konunun ilerleyen kısmında alt başlık olarak yer almaktadır.

Merkezden atanan valiler ve memurlar ayrıca jandarma birlikleri bölge genelinde asayişin tesisinde ve bölgenin hassasiyetleri çerçevesinde güçlü bir konuma sahip olamamışlardır. Bu sebeple oluşan boşluğu dini cemaat ve tarikatların liderleri veya şeyhleri doldurmuş ve şark beldeleri genelinde önemli bir nüfuza sahip olmalarına imkân doğmuştur (Siverekli, 2008).

Nakşibendiliğin şark beldelerinde yaşayan toplum üzerindeki etkisi yukarıda belirtilen çerçevede 18. ve 19. yüzyıllarda şeyhlerin önderliğinde başlamış ve bu durum gelişerek ve genişleyerek bugüne kadar gelmiştir (Çağlayan, 1996).

ii. Mevlana Halidi ve Nakşibendilik (Şeyh ve Seyyid Profili)

Nakşibendiliğin etkisinin günümüze kadar devam etmesinde ve toplum üzerinde bu İslami akıma mensup din âlimlerinin önemli bir misyona sahip olmalarında Şeyh (Seyyid) Mevlana Halidi Bağdadi'nin ayrı bir önemi bulunmaktadır (Memiş, 2011). Mevlana Halidi şark beldelerinde Nakşibendiliğin Kürtler arasında köklü bir yere sahip olmasının temellerini atan en önemli din alimi olarak bilinmektedir.

Mevlana Halidi, Ortadoğu coğrafyasında Nakşibendiliğin yeniden hayata geçmesini sağlayan ve bu çerçevede yol gösteren bir din âlimidir. Mevlana Halidi, şark beldelerinde birçok şeyh ve din adamından ders alarak dini ilimlerde kısa zamanda kendini geliştirmiştir (Zeki Bey, 2005). Nakşibendî tarikatını şark beldelerinde yaymaya başlayan Mevlana Halidi, kısa bir sürede çevresinde çok sayıda müridi olan bir şeyh haline gelmiştir (Memiş, 2011). Hocası olan Şeyh Mahmud'da onun tarikatına katılmıştır. Ancak Mevlana Halidi'nin bölgede gün geçtikçe saygın bir din âlimi olmaya başlaması, bölgede etkin olan nehri tarikatların rahatsızlık duymalarına yol açmıştır (Memiş, 2011).

Mevlana Halidi, Nakşibendiliğin *Halidiye* kolunu sistemli bir şekilde tesis ettirmiştir. Şark beldelerinde ortaya çıkan *Halidiye* kolu özellikle Kürtler arasında çok güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Bu durumun temelinde Mevlana Halidi'nin şark beldelerinde yaşaması ve bu akımın Güneydoğu ve Irak'ın kuzeyinde etkili bir şekilde ortaya çıkmış olması yatmaktadır. Halidilik kısa bir sürede Kürtler arasında diğer tarikat ve dini akımları tesirsiz bırakacak derecede yayılmıştır (Zeki Bey, 2005).

2.3.2.2. Kadiri Tarikatı

Kadiriliğin kurucusu, 1078 yılında İran'ın Gulan şehrinde dünyaya gelen ve "Gavsü's Sakaleyn" lakabıyla da anılan Abdülkadir Geylani'dir. Hz. Ali'nin soyundan geldiği rivayet edilen Abdülkadir Geylani genç yaşlarda ilim ve İslami alanda tahsil görmeye başlamıştır (Gürer, 1999:34).

Kadiriliğin felsefesini ve temellerini atan Abdülkadir Geylani, şark beldeleri üzerinde çok geniş bir etki bırakmış din alimlerinden birisidir. Kadirilik şark beldelerinde belli başlı aileler çerçevesinde yayılma sağlamış ve sosyo-politik alanda etkili bir süje haline gelmiştir (Eyüboğlu, 1993) Bu ailelerin başında *Berzenci Ailesi, Sadate Nehri* ve *Talibani Ailesi* gelmektedir (Bruinessen, 2006). Nehri ailesi Hakkâri yakınlarında seyit olarak bilinen ve geniş aile silsilesine sahip olması açısından etkin bir güce sahiptir. Bruinessen'e göre (2006) bu ailelerin uzun süre sosyo-politik alanda etkili olmasında soylarının Kürtler tarafından kutsiyet atfedilen Abdülkadir'i Geylani'ye dayandırılıyor olmasıdır (s.326). Bir diğer faktör ise özellikle Berzenci ve Sadate Nehri aileleri şark beldelerinin çeşitli bölgelerinde kendilerini ulema ve şeyh olarak yetiştirmiş olmaları gösterilebilir (Hilmi, 1995). Bu durum toplumsal yapının dinsel hassasiyeti üzerinde derin bir etki bırakmış ve bu ailelerin bugüne kadar gelmelerine imkân sağlamıştır.

Kadiriliğin şark beldelerinde etkili ve önemli bir dini akım olmasının temelinde, bu tarikatın mistik, ruhani ve ayinsel törenlerinin bölge halkında -*Kürtlerde*- var olan İslami algıyı güçlendirmesi ve ailesel bağlarla güçlü bir şekilde eklemlenmiş olması yatmaktadır.

2.3.2.3. Nurculuk

Nurculuk yukarıda genel hatlarıyla ifade edilen Nakşibendilik ve Kadirilik gibi tarikat merkezli bir yapılanmaya sahip değildir. Daha çok cemaat veya dini akım çerçevesinde değerlendirilebilecek bir kuruluş sürecine ve yönteme sahiptir (Mardin, 2010).

Nurculuğun şark beldelerinde etkili olmasında bu cemaatin kurucusu olan Said Nursi'nin Bitlis ili, Hizan ilçesi Nurs köyünde dünyaya gelmiş olması ve bu bölgede devrin âlim ve şeyhlerinden ders alırken, kısa sürede ders verecek noktaya ulaşması, ayrıca genç yaşında "Bediüzzaman" ünvanını almış olması yatmaktadır (Nursi,

2006). Bununla birlikte Said Nursi'nin yakın döneme yansıyan görüş ve fikirleri şark beldelerinden ziyade Türkiye'nin batı bölgelerinde oluşmuş ve buradan tüm ülkeye yayılmıştır (Mardin, 2006:31). Kavmiyetçilik veya milliyetçilik fikrine karşı *İttihad-ı İslam* fikrine daha yakın bir çizgiye sahip olması tüm ülkede taraftar bulmasına imkân hazırlamıştır (Karabaşoğlu, 2007). Said Nursi'nin şark beldelerinde İslamiyet'in birleştirici bir unsur olduğunu işaret eden çok sayıda yazılı eseri bulunmaktadır (Türköne, 2007). Said Nursi yazılı eserlerinde ve oluşturduğu akımın genel felsefesinde etnik temelli bir hareketi tasvip etmemekle birlikte, özellikle Kürt-Türk meselesinde her iki toplumun *İslam kardeşi* olduğunu ifade etmesi dikkat çekmektedir (Kaya, 2007). Bu durum Kürtlerin bölgesel entegrasyonun da İslamiyet'in işlevsel etkisinin uygulanabileceği yönündeki düşünce ve fikirleri güçlendiren önemli bir argümandır.

Nurculuk akımının yanı sıra Kadirilik ve Nakşibendiliğinde her ne kadar Kürt aşiretlerinde kolektif bilincin yükselmesinde (18 ve 19. yüzyılda) belirli ölçüde etkileri olsa da, İslam ekseninde etnik yapıları birleştirici bir özelliğe ve yapısal işleve sahip oldukları daha çok göze çarpan güncel bir durumdur (Şekil-4).

Şekil 4: Şark Beldelerinde Tarikatların Bütünleştirici Etkisi ve İttihad-ı İslam Doktrini (Semiz, 2011/b)

Yukarıda belirtilen cemaat ve tarikatlar arasında özellikle Nakşibendilik, Kürtler arasında sadece dinsel bir işlevi yerine getirmemiş, bununla birlikte belirli ölçüde zamansal, mekânsal ve sosyo-politik konjonktür içerisinde, kolektif kimlik oluşumunda da etkin bir faktör olmuştur. Bu kolektif kimlik özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren Kürt proto-milliyetçiliğine doğru evrilen bir yapısallığa bürünmeye başlamıştır.

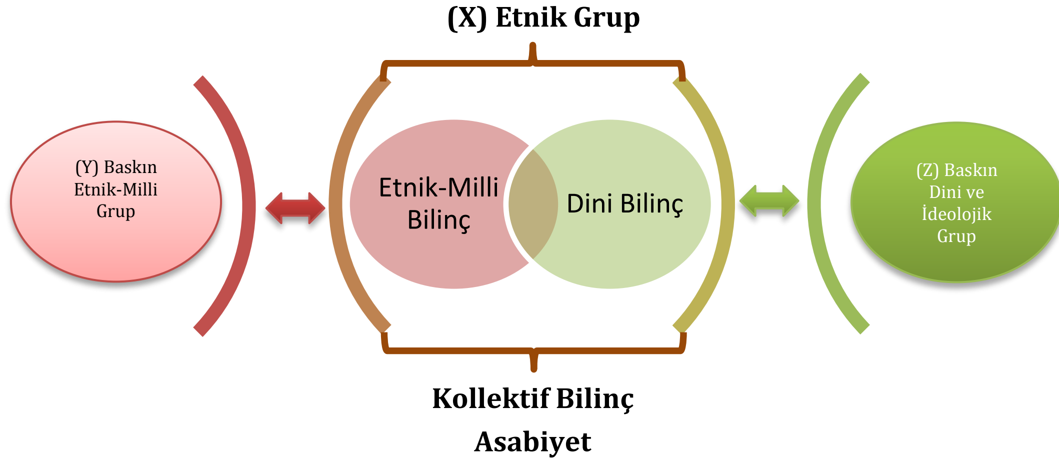
2.4. İSLAMİYET'İN KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Milliyetçilik ve din, sosyolojik alanda etkileşimini her dönem sürdürmüştür. Büyük dinler daha çok üst kültür vazifesi görmüşler ve premodern dönemde merkezi iktidarların yani imparatorluk ve çok uluslu devletlerin ilgisini çekmişlerdir (Gellner, 2006). Büyük dinler özellikle farklı coğrafyalarda ve kabul edildikleri farklı kültürel topluluklar içerisinde yer edinebilmişlerdir. Bu bakımdan dinin ulus-ötesi bir bütünselliğe sahip olduğu ifade edilebilir (Öğün, 2000).

Modernleşme ile birlikte doğan ve gelişen milliyetçilik, dinlerde olduğu gibi bir üst kimlik olma amacını taşımaktadır (Roger, 2008). Milli kimliğin oluşumunda ortak kültür, tarih ve coğrafyanın etken faktörler olmasının yanında, aynı dine bağlı olmakta bir faktör olarak görülebilir. Bu açıdan dinin milliyetçilikle çatışan yönleri olduğu gibi, milliyetçiliğe zemin oluşturan bir kolektif oluşumunda unsuru olabilmektedir (Anderson, 1983/2009).

Milli kimliğin oluşumunda dinin rolü ve önemi daha etkin bir şekilde proto-milliyetçilikte ve etnik yapılarda kendini göstermektedir. Örneğin Çek milli bilincinin oluşumunda Josef Dobrovsky (1753-1829) adlı Katolik bir papaz, Çek dilinin gelişimi adına önemli faaliyetler gerçekleştirmiş ve milli bilincin oluşumunda etkili bir isim olarak kabul edilmiştir (Anderson, 1983/2009). Benzer şekilde St. Patrick isimli Katolik bir din adamının İrlanda'da Hristiyanlığı yayması beraberinde Katolik-İrlandalı bilincinin gelişmesine kapı aralamıştır (Özçağatay, 1998 Michele Kuznicki vd., 1992). Bu örneklerin yanı sıra Arap milliyetçiliğinin gelişiminde din-milliyetçilik eklektikliği, Pakistan'ın kuruluşunda Ziya-ül Hak'ın *"İslam olmadan Pakistan olmaz"* yaklaşımı, Alman milliyetçiliğinin gelişiminde Shelegel gibi düşünürlerin vurguladığı dini ve milli iç içe geçmişlik ve Fransız milliyetçiliğinin gelişiminde ise Charles Maurras'ın dile getirdiği yoğun Katolik etki, dinin milli kimlik inşa sürecinde önemli bir role sahip olabileceğini gösteren örneklerden bir kaçıdır (Rajagopalan, 1997; Öğün, 2000).

Yukarıda belirtilen örneklerden hareketle milli kimlik ve din, dış tehdit algıları ile birbirlerini besleyen bir bütünlük oluşturarak toplumsal asabiyetin güçlenmesine yol açar. Bu durum etnik yapılarda baskın etnik grubun oluşturduğu baskı ve yine baskın dini grubun veya rejimin etnik grubun din algısı üzerinde oluşturduğu sosyo-psikolojik baskı ile oluşmaktadır (Şekil-5).

Şekil 5: Dini Bilinç-Etnik/Milli Bilinç Eklektiği ve Baskın Dini-Milli Gruplar (Semiz, 2011/b)

Hâkim etnik yapı ile milli kimlik inşa sürecinde olan "öteki" kimliğe bağlı grup arasında din, ortak bir değer ve algı bütünlüğü oluşturduğunda ise yukarıda belirtilen örneklerden farklı yönleri olan bir durum ortaya çıkmaktadır.[19]

Bu durum dinin işlevsel rolünün ortaya çıkmasına ve aynı dine bağlı farklı etnik veya milli kökenden olan toplulukların bir çatıda toplanmasına imkân sağlamaktadır. Konu hakkında dikkat çeken önemli bir örnek, 2. Abdülhamid'in 19. yüzyılın son döneminde şark politikasının temelini oluşturan İttihad-ı İslam anlayışıdır (Kodaman, 1987). 2. Abdülhamit, dinin ve özellikle İslamiyet'in, farklı etnik yapıları bir arada tutabilen ve temsiliyetin bir elde olması halinde bir bütün olarak hareket ettirebilen güçlü etkisini, dağılma sürecine girmiş Osmanlı Devleti'ni bir arada tutabilecek formül olarak görmüştür (Öke, 1982). Ancak din yukarıda belirtildiği gibi, birleştirici yönü olduğu kadar bir etnik kimlik altında o kimliğin besleyeni ve güç vereni durumuna da geçebilmektedir. Bu konuda ise Arap milliyetçiliğinin yakın yüzyıl içerisinde gelişimi ve İslamiyet'e bu süreçte biçilen misyon örnek gösterilebilir (Yalçın, 2005).

Etnik ve milli kimlik inşa sürecinde dinin (İslamiyet'in) işlevsel etkisi hakkında Roy şu ifadeleri kullanmaktadır (2001);

> "Din, kültür krizdeyken bir kod bulmamızı sağlar: hiçbir kültürel belirteç yokken bir kimlik bulmaya izin verir. Din inşa edicidir. Din, göç ettirilmiş, çok

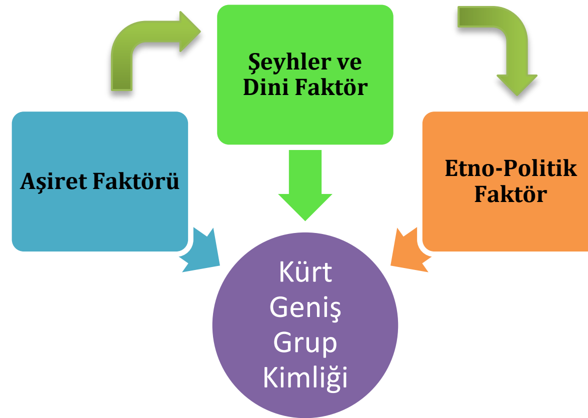
---

[19]Kürtlerin ve Türklerin geçmişten bugüne gelen ümmet birliği ve aynı dine mensup olmaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ancak bu örnekte de dinin (İslamiyet'in) milli bilincin oluşumundaki rolü göz ardı edilemez. Bu dikotomik durum dinin hangi alanda ve kimler tarafından meşruiyet aracı olarak kullanıldığına göre şekillenmektedir.

etnili ve kültür krizine uğramış Müslüman toplumlardan hayali bir cemaat oluşturulmasına imkân verir (s.92).”

Dinin milli kimlik inşa sürecinde etnik veya milli bilinç ile karşılıklı bir etkileşimi söz konusudur. Bu durum Türkiye’de Kürtlerin etnik bilincinin oluşum sürecinde görülen bir durumdur. İslamiyet, Kürtlerin sosyal formları (aşiret asabiyeti) ile şark beldelerinde şekillenirken, aynı sosyal formların İslamiyet ile yeniden inşa sürecine girmesi özellikle 19 ve 20. yüzyılda şeyhlerin teo-politik rolünde kendisini göstermektedir (McDowall, 1996).

Kürtler arasında İslamiyet’in, cemaat ve tarikatlar aracılığıyla ve şeyhlerin önemli rolü ile siyasal bir etken olması, beraberinde kolektif bir bilincin özdeş toplumsal örgütlenmeler (aşiretler) ekseninde oluşmasını sağlamıştır (Natali, 2005). Kürt aşiretlerinde var olan neseb ve sebep asabiyeti, 18 ve 19. yüzyılda şeyhlerin ve din adamlarının rolü ve fonksiyonu ile aşiretler üstü bir oluşumun ve bilincin şekillenmesine yol açmıştır. Ayrıca yoğun olmamakla birlikte 20. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan etno-politik hareketler, bu geniş grup kimliğinin şekillenmesinde önemli bir faktör olarak görülebilir (Şekil-6).

Şekil 6: Kürtlerde Geniş Grup Kimliğinin Oluşumunda Etken Faktörler (Semiz, 2011/b)

2.4.1. Şeyhler, İsyanlar ve Kürt Proto-Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci

Kürt proto-milliyetçiliğinin ortaya çıkış süreci, bölge genelinde şeyhlerin ve dini akımların güçlü olduğu bir döneme denk gelmiştir. Bu nedenle bölge genelinde sosyal ve siyasal alanda nüfuzu olan ve öncü rol oynayan çevrelerin başında şeyhler ve aşiret reisleri gelmektedir (Natali, 2005:135-143). Hatta bazı aşiretlerin

nüfuzlarının ve güçlerinin, bağlı oldukları tarikat-cemaat ilişkileri sebebiyle oluşması da dinsel faktörlerin dönem içerisindeki önemini göstermektedir (Sözbir, 2006).

Şark beldeleri genelinde Kürt milliyetçiliğinin oluşumu ve bu bağlamda ortaya çıkan isyanlar, sosyo-politik kronoloji çerçevesinde merkezileşme sürecine tepki ve ilerleyen süreçte ise Kürt proto-milliyetçiliği çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ancak bu iki konu üzerinde gerçekleşen isyanlarda dinsel semboller ve kişiler her dönem ön planda yer almıştır (Sözbir, 2006; Celil, 1998).

Şark beldelerindeki isyanların motifleri arasında İslami unsurların veya bölgedeki din adamlarının veya şeyhlerin rol almış olması Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan köklü değişikliklere karşı oluşan bir tepkinin sonucudur (Zürcher, 2007).

2.4.1.1.Üç Önemli İsyan ve Şeyhlerin Aktif Rolü

Osmanlı Devleti'nin merkezileşme sürecine girdiği Tanzimat Fermanı sonrasında şark beldelerinde ortaya çıkan iktidar ve yönetim çatışması, beraberinde aşiretlerin ve mirliklerin isyan etmelerine yol açmıştır (Bayraktar, 2010). Bu isyanların ortaya çıktığı süreç içerisinde önemli bir rol üstlenen şeyhler, bazı isyanların tertip edeni, bazılarının ise destekçisi olmuşlardır. Şeyhlerin gerçekleşen isyanlara destek vermelerinde yukarıda belirtilen şeyh-aşiret ilişkisi ve bu ilişki ile birlikte iktidar ve yönetimi elde bulundurma, devletin ve diğer devletlerin bölge politikaları ile şeyhlerin ve aşiretlerin uyuşmaz amaçlarının ortaya çıkması yatmaktadır (Şimşir, 2007). Gerçekleşen her isyanın kendine has özellikleri ve sebepleri olduğu gibi dönemsel konjonktürün etkileri de önemli bir neden olarak görülebilir (Kılıç, 2003).

Dönemin gelişmeleri karşısında Kürt aşiret reisleri ve bölge genelinde etkin olan şeyhler, yaşanan gelişmelere tepki göstermişlerdir. Şeyhler yaşanan gelişmelere gösterilen tepki ve devamında ortaya çıkan isyanlarda hem aşiret reisi rolü hem de şeyhliğin verdiği gücü meşrulaştırıcı etken olarak kullanmışlardır (Jwaideh, 2009:153-155). Şeyhlerin aktif rol aldığı bazı önemli isyanlar ve hareketler, şark beldelerinde ve Kürtler arasında İslamiyet'in ve aşiret asabiyetinin işlevsel rolünü göstermektedir (Kutlay, 2006). Bu isyanlar ve hareketler arasında özellikle Şeyh Ubeydullah -*Osmanlı Devleti'ne ve İran'a (1880)*-, Şeyh Mahmud Berzenci – *İngilizlere ve Osmanlı Devleti'ne (1918-1922)*- ve Şeyh Said -*Türkiye'ye (1925)*-

isyanları dikkat çekmektedir (Kutschera, 1979/2001). Bu üç isyanın, dinin işlevsel meşrulaştırıcı fonksiyonu ve dönemsel konjonktür içerisinde kolektif bir aksiyon oluşturma gücü ve etkileri açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca yaşanan isyan olaylarının sebep-sonuç ilişkisi açısından Kürtlük bilincinin oluşumundaki etkileri üzerinde de durulması önem taşımaktadır.

i. Şeyh Ubeydullah İsyanı

Osmanlı Devleti'nin bozulmaya başlayan idari yapısı kendisini en çok şark beldelerinde 18 ve 19. yüzyılda göstermiştir. Bir yandan da gittikçe artan sefalet, yolsuzluk, rüşvet ve toplumda başlayan değerler erozyonu Kürtlerin yaşadığı şark beldelerinde devlete alternatif olma gayesi taşıyan yerel güçlere hareket sahası oluşturmuştur (Jwaideh, 2009). Ayrıca 93 Harbi'nin oluşturduğu yıkımın sosyolojik, psikolojik ve ekonomik etkileri bölge halkında derin bir tesir bırakmıştır. Şark beldelerinde idari, siyasi ve iktisadi alanda yaşanan sorunlarla birlikte İngiltere ve Rusya'nın bölgede aktif faaliyet yürütmeye başlaması, şark beldelerini kompleks bir mücadele alanına çevirmiştir (Heper, 2008; Kodaman, 1987).

20. yüzyılın arifesinde bölgenin içinde bulunduğu konjonktür, yerel güç öğesi olan şeyhlerin ve aşiret reislerinin iktidar mücadelesine dönüşmeye başlamıştır. Halkın içinde bulunduğu kötü durumun meşrulaştırıcı bir faktör olarak ele alınması, bu dönemde bölgede yaşanan isyan hareketlerinin temel sebebi olarak görülebilir (McDowall, 1996; Yeğen, 2009).

Bu dönem içerisinde bölgede ortaya çıkan en önemli isyanlardan birisi de Şeyh Ubeydullah isyanıdır. Şeyh Ubeydullah isyanı, içinde dini, etnik, toplumsal ve bölgesel dengeleri barındıran çok yönlü bir isyan hareketi olması bakımından dikkat çekicidir. Şeyh Ubeydullah Nehri, Osmanlı Devleti'nin şark beldelerinde yönetim alanında yaşadığı zafiyetler ve bölgedeki idarecilerin keyfiyete varan faaliyetleri sebebiyle 1880 yılında İran ve Osmanlı Devleti'ne yönelen bir isyan girişiminde bulunmuştur (Celil, 1998). Ancak dönemin konjonktürü içerisinde bu isyanın genişlemesinin önünde İngiltere'nin bölgesel amaçları önemli bir engel teşkil etmiştir (Öke, 1987). Ayrıca etnik temelden yoksun bir hareket olması, rakip aşiretlerin farklı dengeler ekseninde hareket etmesi ve halkın topyekün bir isyana katılım sağlamamış olması da bu isyan hareketinin amacına ulaşamamasına yol açmıştır. Her ne kadar isyan hareketi amacına ulaşamamış olsa da bölge genelinde bir gerçekliği

göstermiştir. Bu gerçeklik Şeyh Ubeydullah'ın dini otorite, şeyhlik ve manevi kişiliğinin bölge insanı üzerinde oluşturduğu derin tesirdir (Jwaideh, 2009). Kendi kişisel yeteneklerinin yanında dinsel sembollerin, Şeyh Ubeydullah'ın şahsında toplanması bölgedeki gücünün temel dayanağı olarak görülmektedir. Konu hakkında Nikitin'in değerlendirmelerinde (1976), Şeyh Ubeydullah'ın otoritesini dinsel ve ailesel geçmişinden aldığı, özellikle dedesi, Şeyh Taha'nın etkisinin çok güçlü olduğu vurgulanmaktadır (s.148). Aynı zamanda Şeyh Ubeydullah dedesinden kalan geniş topraklar ve 200'e yakın köy ile birlikte bölgede önemli toprak zenginlerinden birisi konumuna gelmiştir (Celil, 1998:63-64). Çevre bölgelerdeki toprak sahibi ve aşiret reisi olan şeyhlerle aralarında derin bir rekabet bulunmaktadır. Bu rekabet kendisini şeyhlerin karşılıklı olarak *"hak yolda olmadıkları"* ithamlarıyla göstermiştir (Celil, 1998:63; Halfin, 1976). Sonuç olarak dönem içerisinde şeyhlerin otoritesi ile şekillenen yerel gelişmelerde dinsel semboller, iktidara ulaşmanın bir aracı ve rakip aile, aşiret veya yerel güçlere karşı bir güç olarak kullanılmıştır.

Şeyh Ubeydullah isyanı konusunda, Kürt milliyetçiliği odaklı bir hareket olmadığı konu hakkında yapılan birçok araştırma ve incelemede doğrudan veya dolaylı olarak vurgulanmaktadır (YA-RES 5/17; Kodaman, 1987; Celil, 1998; Nikitin, 1976; Akyol, 2006). Ancak bu isyan hareketi sonraki on yıllarda Kürt Milliyetçiliği için bir sembol olarak kullanılmıştır. İsyan hareketinin güç kaynağı ve meşruiyet dayanaklarını üç temel faktöre dayandırmak mümkündür. Bunlar;

1- Meşruiyet kaynağı olarak İslamiyet: Şeyhlik ve Nakşibendiliğin Ubeydullah Nehrinin ismiyle özdeşleşmesi sonucu bu meşruiyetin sembolü olması (Celil, 1998; Nikitin, 1976),
2- Meşruiyet kaynağı olarak aşiret asabiyeti: Şeyh Ubeydullah'ın köklü aile yapısı ve aşiret asabiyetinin sembolü olması (Nikitin, 1976; Halfin, 1976)
3- Meşruiyet kaynağı ve dayanak olarak sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlar: Şark beldelerinde 19. yüzyılın sonlarında yaşanan bölgedeki kötü yönetim, talan, yolsuzluk ve otorite boşluğu (Şimşir, 2007).

ii. Şeyh Mahmud Berzenci İsyanı

Şeyh Mahmud Berzenci, şark beldelerinde Kadiri tarikatı silsilesinden gelen köklü bir ailenin varisi olarak geniş bir nüfuza sahip olmuş önemli isimlerden birisidir. Şeyh Mahmud Berzenci'nin yaşadığı dönemde, Osmanlı Devleti'nin dört

bir yanında savaşlar, çatışmalar, ayrılıkçı hareketler ve bunların yanında özellikle şark beldelerinde derin bir yoksulluk ve sefalet hüküm sürmektedir. Ayrıca İngiltere, Rusya, Fransa ve diğer önemli güçler Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasında stratejik amaçlarını icra etmeye çalışmışlardır (Hilmi, 1995).

Şeyh Mahmud Berzenci 1. Dünya Savaşının şark beldelerinde oluşturduğu kaotik durum karşısında kendisine bağımsız bir yönetim kurmayı amaçlamıştır. Amacına paralel olarak, İngiltere ve Osmanlı Devleti ile sürekli temas halinde olmuş ve denge siyaseti gütmüştür. Bu siyaseti, 1922'de kendisini *Kürdistan'ın Kralı* olarak ilan etmesi ile şekillenmiştir. Ancak bu politika çok geçmeden İngilizlerin bölge siyasetine ters bir durum haline gelmiş ve Şeyh Mahmud Berzenci İngilizlere karşı ayaklanma başlatmıştır. İngilizlerle karşı karşıya gelince çok geçmeden Osmanlı Devleti saflarına katılma teklifinde bulunmuştur (Kutschera, 1979/2001).

Şeyh Mahmud Berzenci, bölgede bir ayaklanma başlatacak gücü ve nüfuzu dinsel ve ailesel gücünden almıştır. Bu durum, 19 ve 20. yüzyılda şeyhlerin şark beldelerindeki otoritelerinin bir örneklemi olarak görülebilir. Şeyh Mahmud Berzenci'nin Süleymaniye merkezli bağımsızlık hareketi, hiçbir zaman Kürt etnik temelinde şekillenmemiştir. Daha çok geniş bir aile hükümranlığı ve dini otorite yoluyla bölgede özerk alan oluşturma faaliyetleri olarak kalmıştır (Jwaideh, 2009).

iii. Şeyh Sait İsyanı ve Dini Asabiyetin Fonksiyonu

Cumhuriyetin ilanı sonrası gerçekleşen en önemli isyan hareketi Palulu Şeyh Sait isyanıdır (Kurubaş, 2004). Şeyh Sait, Nakşibendî Şeyhi ve şark bölgelerinde ismi duyulmuş önemli bir din adamıdır. Şeyh Sait isyanı olarak bilinen isyan hareketi öncelikli olarak Şeyh Sait'in kontrolü dışında bir merkezden başlatılan bir harekettir. İlk olarak Azadi Teşkilatı[20] kurucuları tarafından planlanan bu isyan, halk üzerinde bu örgütün yeterli tesiri olamayacağı inancına istinaden halk üzerinde manevi olarak ağırlığı ve nüfuzu bulunan şeyh, derviş ve din adamlarının örgütlendirilmesi aracılığıyla şekillenmiştir. Bunların başına da Nakşibendi Şeyhi Palulu Şeyh Sait getirilmiştir (Hasretyan, 1985).

20 Azadi Teşkilatının adı sonradan değiştirilerek "*Cıwata Xweseriye Kurd*" (Kürt Bağımsızlık Topluluğu) olmuştur (Toplu, 1971; Bruinessen, 2006:348)

Şeyh Sait isyanının gelişim ve oluşum sürecinde aşiretlerinde önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır. Ancak aşiretleri de içine alan en önemli faktör bölgede İslamiyet'in temsiliyetini elinde bulunduran şeyhlik faktörü olmuştur. Bu durum şark beldelerinde köklü aşiret geleneğini de kapsayan ve üzerinde nüfuzu ve sosyolojik olarak yaptırımı olan bir dini gücün varlığını göstermektedir (Siverekli, 2008).

Şeyh Said'in ayrılmaz bir parçası olarak görülen Nakşibendilik, onun bölgedeki nüfuzunun da temel dayanağı ve kaynağı olarak görülebilir (Kaya, 2003). Şeyh Said'in yaşadığı dönemde tarikatlar ve özellikle tekkeler dönemin popüler halk müesseseleri olarak varlığını sürdürmüşlerdir. Tarikatlarda ve tekkelerde halka İslami ilimleri anlatan şeyhler aynı zamanda sosyal, ekonomik, siyasal ve diğer birçok konuda halkın başvuru kaynağı olarak görülmüştür (Olson, 1989). Bu durum Kürtlerde kolektif aksiyonun tarikat-tekke merkezli ve şeyhlerin öncülüğünde şekillenmesi sonucunu doğurmuştur. Şeyh Sait, bu silsilenin son örneklerinden birisi olarak görülebilir. Dinsel imgelemlerin Kürtler arasında oluşturduğu kolektif bilinç Şeyh Sait sonrası yer altı dönemini yaşamaya başlamış ve derin bir evrimleşme sürecine girmiştir (Sözbir, 2006).

Şeyh Sait isyanı, şark beldelerinde gerçekleşen isyan hareketleri arasında çok yönlü bir yapısallığa sahip olması bakımından önemli yanları bulunan bir harekettir. Bu isyan hareketinde din ve aşiret asabiyetinin oluşturduğu kolektivite, Kürt seçkin sınıfı içerisinde yükselen değer olan etnik milliyetçilik, yeni Türkiye'nin hızla hayata geçirdiği devrimler ve bölgesel güçlerin amaçsal hedefleri temel parametreler olarak görülmektedir (Kutlay, 2006).

Şark beldelerinde gerçekleşen ve içerisinde dini asabiyetin fonksiyonel etkisinin görüldüğü üç isyan hareketinin ortak noktaları bulunmaktadır. Bu ortak noktalar, Kürtler arasında dinsel sembollerin işlevsel ve meşrulaştırıcı gücünün yönlendirici etkisi, aşiretlerin bölgede güç dengesinin merkezinde olmaları, merkezi politikaların yerelde oluşturduğu tepki, yerel iktidar mücadelesi ve bölgesel çıkarları bulunan uluslararası güç odaklarının faaliyetleri olarak gösterilebilir. Ayrıca bu isyanlar etnik milliyetçiliğin ortaya çıkmasında orta ve uzun vadede katalizör görevi görmesi bakımından önem taşımaktadır (Şekil-7).

Şekil 7: İsyanlar ve Kolektif Aksiyon Sağlayan Asabiyet Formları (Semiz, 2011/b)

2.4.2. Cumhuriyet Sonrası Kürtlerde Milliyetçilik ve İslamiyet

Osmanlı Devletinde grup kimliğinin belirleyici gücü büyük ölçüde İslam dini ekseninde şekillenmiştir. Her ne kadar Jön Türklerle başlayan milli motifli hareketler İttihat Terakki döneminde daha güçlü bir boyuta ulaşmış olsa da İslamiyet, devletin kimlik inşa sürecinin temel dinamiği olarak yerini korumuştur. Tanzimat ile başlayan değişim süreci Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte devrimsel bir anlam katılarak somutlaştırılmış ve sosyal, siyasal, kültürel, dini, idari ve ekonomik alanlarda çok köklü değişimler yaşanmıştır. Yaşanan bu değişim süreci ile birlikte devlet, geniş grup kimliğinin meşruiyetini etnik bir temele dayandırmıştır (Karakaş, 2000). Yeni dönemde geniş grup kimliği *Türklük* odaklı tanımlanmıştır. Bu tanımlama vatandaşlık boyutu ile kendine alan hâkimiyeti sağlamıştır (Karpat, 2009).

Türkiye içerisinde Kürtler bu dönemde merkezden büyük ölçüde izole bir sosyal ve siyasal yaşam sürdürmüşlerdir. Şark bölgelerinde gerçekleşen isyanlar dışında çok partili hayata geçilene kadar bölgenin ülke genelinde sosyal, siyasal veya ekonomik alanda bir etkisi olmamıştır (Akyol, 2006). Bölge halkı eskiden olduğu gibi feodal yapının gölgesi altında yaşamını sürdürmüş, dini konularda ise geçmişte olduğu gibi şeyhler, seyitler, melleler ve seydalar sosyal gücünü devam ettirmiştir (Kaya, 2003). Ancak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarındaki gibi bir güç ve otoriteden büyük ölçüde kopmuşlardır. Daha çok halk tabanında saygınlık ve sözleri dinlenen din âlimleri olarak kendi iç dünyalarına çekilmişlerdir. 1930'lu yılların sonlarına doğru bölgede yerel isyanların sona ermesi ile birlikte, Kürt milliyetçiliği de pratik alandan uzaklaşmış, daha çok entelektüel alanda yeni bir döneme geçiş yapmıştır. Bu süreç içerisinde din ve milliyetçilik bir çeşit yeraltı dönemi yaşamışlardır (Kutlay, 2006).

Bölgede 20. yüzyılın başlarında, zaman zaman paralel zaman zamansa birbirleriyle çatışan iki temel öğe olarak milliyetçilik ve İslamiyet, yeni dönemde Kürtler arasında farklı hedef kitleler üzerinde alan hâkimiyetlerini oluşturma ve sürdürme sürecine girmiştir. İslamiyet toplumsal tabanda etkisini geleneksel öğeler ekseninde devam ettirirken, daha çok yeni tedrisata adapte olamayan, güncellenen eğitim nosyonuna uzak olan çocuklar, gençler ve bu gelişmelere büyük ölçüde yabancı olan geniş halk tabakası üzerinde sistemsiz bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Milliyetçilik ise Şeyh Ubeydullah, Şeyh Mahmud Berzenci ve Şeyh Said döneminde gölgesinde geliştiği İslamiyet ile yollarını keskin bir şekilde ayırma sürecine girmiştir. Bu ayrılma ile birlikte Kürt milliyetçiliği daha çok, Kürt seçkin sınıfı, yurt dışında eğitim görmüş aydınlar veya entelektüeller, Kürtler üzerine bağımlı-bağımsız şekilde antropolojik, sosyolojik ve filolojik araştırma yapan yabancı araştırmacıların faaliyetleri eksenine kaymıştır. Bu durum 1950'li yıllardan sonra uzun yıllar Kürt milliyetçiliği üzerinde hâkimiyetini tesis edecek olan sosyalist fikri akımlarla bugün ki rayına oturmuştur. Ancak Kürt milliyetçiliği yaşadığı bu değişim ve gelişim sürecinde yukarıdan aşağı bir toplum mühendisliğini esas alan yaklaşımı ile sosyal tabandan ve öz değerlerinden yoksun bir politika sergilemiştir (Şimşir, 2007; Göktaş, 1991/b).

İslamiyet ve Kürt milliyetçiliğinin yanında aşiretlerin içinde bulunduğu durumda Kürtlerin yakın geleceği adına önemli bir seçilmiş travmadır. Kürt aşiretleri 1935 İskân Kanunu 10. maddesinde belirtilen hususlar ile birlikte, hukuki olarak bir kişilik ile tanımlanmamışlardır. Aynı kanunun 3. faslında aşiretlerin farklı bölgelere dağınık şekilde iskânı üzerine düzenlemeler yapılarak, aşiretlerin yereldeki gücü ve otoritesi önemli ölçüde geriletilmiştir (Beşikçi, 1990). Bu durum Tanzimat ile başlayan ve emirliklerin dağılmasına yol açan sürecin aşiret boyutundaki izdüşümü olarak görülebilir. Böylelikle yeni kurulan Türkiye, merkezileşme sürecini güçlü bir şekilde icra etmeye başlamıştır.

Aşiretler ile ilgili yasal düzenlemeler her ne kadar kısa vadede idari açıdan olumlu sonuçlar doğurmuş olsa da, orta ve uzun vadede Kürtler arasında sosyolojik kırılmaların keskin bir şekilde başlamasına yol açmıştır. Bu duruma, Devletin aldığı yasaklayıcı tedbirlerinde eklenmesiyle birlikte bölge halkı derin bir belirsizlik sürecine girmiştir.

Kürtlerin yaşanan gelişmeler karşısında aidiyet, temsiliyet ve kimlik konusunda oluşan boşluklarını zaman içerisinde Kürt elit sınıfı ve aydınları doldurmaya çalışacaktır. Ayrıca bu süreçte bir diğer önemli husus ise İslamiyet'in temsili ve toplum ile bağlarını sağlayan etmenlerin Kürtlerin manevi algılarının temel kodlarını oluşturuyor olmasıdır.

Yaşanan gelişmelerin Türkiye içerisindeki boyutu yukarıda belirtildiği şekilde devam ederken, sınırın ötesinde Irak ve İran bölgelerinde sıcak gelişmeler devam etmektedir. Özellikle 1940'lı yıllarda İran'da Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ve Irak'ta Molla Mustafa Barzani'nin aktif faaliyetleri bu dönemde dikkat çeken dış gelişmelerdir. Bu süreç içerisinde bazı önemli siyasal hareketler dikkat çekmektedir (Barzani, 2005). Bunlardan KDP (Demokratik Kürdistan Partisi) ve KKK (Kürdistan Komünist Komitesi) en önemli siyasal oluşumlar olarak hem Irak'ta hem de İran'da etkili bir Kürt siyasal hareketini sürdürmüşlerdir (Kurubaş, 2004). Türkiye'de ise KDP'nin bir ayağı olarak görülebilecek olan TKDP (Türkiye Demokrat Kürdistan Partisi) faaliyet yürütmeye çalışmıştır (Göktaş, 1991/b). Yaşanan bu gelişmelerde ön plana çıkan en önemli isim Molla Mustafa Barzani'dir. Cumhuriyet öncesi dönemde şark bölgelerinde Şeyh ve aşiret reislerinin siyasal alanda ve bölgesel yönetimdeki otoritesi ve gücü, 1940'lı yıllardan sonra Irak'ın kuzeyinde benzer şekilde devam etmiştir. Bu bölgede de şeyhlerin ve aşiretlerin meşrulaştırıcı gücü ve asabiyeti toplumda derin bir etkiye sahiptir. Bu meşrulaştırıcı güçten beslenen ve aynı zamanda Nakşibendiliği ile ön plana çıkan Barzani ailesi gerek bölgesel gerekse uluslararası alanda Kürt meselesinin çok boyutlu bir konu haline gelmesine yol açmışlardır.

Türkiye'nin çok partili hayata geçişi ile birlikte sosyal ve siyasal alanda yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem içerisinde şark bölgelerinin ve Kürtlerin varlığı önem kazanmaya başlamış, siyasal temsiliyet noktasında Kürtlerin sosyal, siyasal ve ekonomik sorunları yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren gerek dünyada gerekse Türkiye'de hızla artan sosyalist fikirler ve bu fikirlerin siyasal alanda temsiliyetini sürdüren Türkiye İşçi Partisi, Kürt sorununu ülke gündeminde tartışmaya açmıştır. Bu tartışma uzun bir süredir sessizlik döneminde olan Kürt milliyetçiliğinin yeniden doğuşunun Türkiye'de ki işaret fişeği olmuştur (Ekinci, 2010). TİP'in faaliyetlerinin yanında büyük şehirlerde üniversite okuyan Kürt gençleri sol fraksiyonlar içerisinde hızla

tanımlanma arayışı içerisine girmişlerdir. Zamanla halktan kopuk üniversiteli Kürt gençleri ve Kürt aydınlarının temsiliyeti ile *Sosyalist Kürt Hareketi* hızla yükselen bir fenomen olmaya başlamıştır (Tan, 2009).

Kürt Sosyalist akımı ile başlayan tartışmalar zamanla derneklerle örgütlü bir boyut kazanmış ve ileride PKK'nın faaliyet yürüteceği sosyalist temelli etnik hareketin oluşmasına kapı aralamıştır. Ancak bu süreç içerisinde İslamiyet, Kürt solu tabanında ötelenen ve inkâr edilen bir olgu olarak varlığını halk tabanında güçlü ve derin bir algısal bütünlük ile sürdürmeye devam etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PKK'NIN DİN POLİTİKASI VE İSLAMİYET'E BAKIŞI

Dinin modern öncesi dönemde üstlendiği işlevsel rol 18. yüzyıldan itibaren sosyal ve siyasal alanda hızlı bir gerileme süreci yaşamıştır (Onat, 2009). Dinin gerileme süreci yaşadığı bu dönemde diyalektik temele dayanan akılcılık ve maddecilik, sosyal ve siyasal alanda belirleyici doktrin haline gelmiştir (Safa, 1999). Akılcılığın ön plana çıktığı modern dönemde din, sosyal yapının bir süjesi olarak görülmüştür. Özellikle Auguste Comte, Emile Durkheim, Karl Marks, Talcott Parsons ve Max Weber gibi önemli sosyologlar dini sosyolojik bir olgu olarak değerlendirmişlerdir (Waardenburg, 1993**)**. Ancak bu düşünürlerin birbirlerinden kuramsal çerçevede ayrışan yönleri de bulunmaktadır.

Dini toplumsal bir olgu olarak gören Durkheim'in fikirleri ile dini ve diğer üstyapı kurumlarını ekonomik üretimin kolektif tezahürü olarak gören Marks'ın fikirleri, modern çağda din konusu üzerinde kayda değer iki temel kuramsal yaklaşımdır (Furseth ve Repstad, 2011). Her iki düşünür de yukarıda belirtildiği üzere dini, sosyolojik vaka olarak görmekle birlikte, birbirlerine zıt bir yaklaşım tarzı ile bu sosyolojik olguyu açıklamaya çalışmışlardır (Ülken, 1944/1999). Bu durum hakkında Ülken (1944), Durkheim ve Marks'ın dine yaklaşımını özetle şu şekilde ifade etmektedir;

> "Fransız sosyoloğu Durkheim dinsellik olgusunu toplumun bir ürünü olarak ele alır. Marks ise maddeci yaklaşıma dayanarak dini ekonomik üretimin kolektif tezahürü olarak görür. Bunları sentezleyerek dini olayları hem madde hem de mana çerçeveleriyle birlikte yorumlayan sosyolog ise Weber'dir (s.98-105)."

Din konusunda sosyolojik açıklamalar getiren düşünürler arasında toplumlar üzerinde en çok etkili olan isim Marks olmuştur. Marks'ın fikirleri özellikle 19 ve 20. yüzyılda dünyada yaşanan gelişmeler karşısında sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlara bir çözüm yolu veya ümit ışığı olarak görülmeye başlanmıştır (Yıldırım, 1999).

Marks'ın fikirlerinin 20. yüzyılda geliştirilmesi ve pratiğe dökülmesi beraberinde bu fikri akımın küresel ölçekte belirleyici bir fenomen haline gelmesine yol açmıştır (Löwy, 1999). Uluslararası alanda Marks'ın fikirleri başta sanayileşmiş ülkelerde işçi kesimlerini, tarım toplumlarında köylüleri, sömürge altında bulunan

anti-koloniyal toplumları ve Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde gençlik kesimlerini derinden etkilemiştir (Löwy, 1999).

Marks'ın fikirleri ve bu fikirleri 20. yüzyılda pratiğe döken Lenin ve Mao gibi teorisyen-yöneticilerin yaklaşımları yukarıda belirtilen toplum kesimlerini her alanda etkilediği gibi dini alanda da etkilemiştir (Lenin, 1909). Başta gençlik kesimleri olmak üzere Marksizm'den etkilenen toplumsal yapılar dini yozlaştırıcı bir olgu olarak algılamaya başlamışlardır. Ancak bu reel toplumsal olgunun aşılamaması karşısında dini pozitivist temelde dönüştürmenin ve rasyonelleştirmenin bir gereklilik olduğu düşüncesi Marksist kesimler tarafından tartışılmaya başlanmıştır (Löwy, 1996).

Türkiye 20. yüzyılda dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Türkiye'nin bu dönemde içinde bulunduğu sosyal ve siyasal durumun yukarıda belirtilen hususları içerecek şekilde genel olarak özetlenmesi Türkiye'de yaşanan şiddet ve terör olaylarının arka planında ne gibi gelişmelerin yaşandığının belirlenmesine yardımcı olacaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-politik durumun özellikle Kürtler üzerindeki etkilerinin araştırılması ve şark bölgelerinde yaşanan terör ve şiddet olaylarının ortaya çıkış sürecine kadar ne gibi gelişmelerin olduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Böylelikle PKK'nın kuruluş ve gelişme sürecinde etkilendiği fikirler ve olayların anlaşılması din algısının ve İslamiyet'e bakışının dönemsel açıdan incelenebilmesini kolaylaştıracaktır.

3.1. PKK'NIN KURULUŞU ÖNCESİ KÜRTLERİN SOSYAL VE SİYASAL DURUMU

Ortadoğu ve Avrasya, Soğuk Savaş'ın başlaması ile birlikte örtülü mücadelelerin yaşandığı bir coğrafya olmuştur (Baç, 2001). Bu bölgeler içerisinde jeopolitik ve jeostratejik konumu açısından Türkiye, ideolojik yayılmacılığın ve çatışmaların fay hattı üzerinde yer almıştır (Cemal, 2008). Türkiye 1950'li yıllardan sonra sosyalist fikirlerin hızla geliştiği ve bu gelişme karşısında sağ-muhafazakâr kesiminde sistemli şekilde güçlenmeye başladığı bir sürece doğru ilerlemiştir (Metiner, 2004:33-55). Bu süreç içerisinde sessizliğini koruyan Kürt milliyetçiliği, 1960'lardan itibaren sosyalist hareketlerin gündeme getirdikleri bir politik ajanda konumuna gelmeye başlamıştır (Beşikçi, 1991/a; Ekinci, 2010).

1950’li yıllardan sonra Anadolu’da ve Şark bölgelerinde çiftçilik yapan, askere giden ve devlete vergisini veren geniş halk kesimleri, zamanla büyük şehirlere göç ile başlayan ve eğitim olanaklarının gelişmesi ile devam eden bir sürece doğru evrilmiştir (Türkdoğan, 1977:189). Yaşanan göç, şehirleşme ve sosyal değişim sürecinden etkilenen kesimlerin başında şark bölgelerinde yaşayan Kürtler gelmektedir (Önder, 2006).

Kürtlerin 1950’li yıllardan 1980’lere kadar içinde bulundukları sosyo-politik durum çok yönlü faktörler dizisine bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Bu değişken durumlar Kürtlerin içinde bulundukları üç temel sosyal ve mekânsal grup ekseninde şekillenmiştir (Mutlu, 2003).[21] Bu üç grup;

1. *Grup: Büyük şehirlere ve yurt dışına göç eden Kürtler,*
2. *Grup: Şark bölgelerinde yaşamını sürdüren Kürtler,*
3. *Grup: Eğitim amaçlı üniversitelere gelen Kürt gençlerden* oluşmaktadır.

Bu üç sınıfın yanı sıra dönem içerisinde Kürt milliyetçiliğinin aktif savunucuları olarak İsmail Beşikçi, Tarık Ziya Ekinci, Musa Anter ve Mümtaz Kotan gibi elit Kürt aydınlarının oluşturduğu dördüncü bir sınıfında mevcudiyeti söz konusudur. Elit Kürt aydınlarının oluşturduğu bu sınıf Kürt milliyetçiliğinin 1960’lı yıllarda sosyalist eksende tartışılmasına zemin hazırlayan tezleri ile ön plana çıkmıştır (Beşikçi, 1991/b:12-34).[22]

Yukarıda belirtilen gruplar içerisinde İslamiyet algısı, Kürtlerin içinde bulundukları geniş grup kimliğine ve bu kimliğin sosyal ve siyasal gelişmelerle olan etkileşimine göre değişkenlik göstermiştir (Öcalan, 2001/a; Volkan, 2005). Bu çerçevede birinci grup olarak belirtilen *büyük şehirlere ve yurt dışına göç eden Kürtler,* Türkiye’nin genel ve yerel sosyo-politik veya ekonomik değişim ve dönüşümlerinin etkileri sebebiyle kendilerine yeni bir yaşam standardı oluşturmak, iş imkânlarından faydalanmak ve içinde bulundukları izole coğrafi durumun olumsuz etkilerini aşabilmek amacıyla gelişen ekonomilerin olduğu bölgelere ve büyük şehirlere göç etmişlerdir (Jongerden, 2008). Göç eden Kürtlerin mekânsal olarak

21 Yukarıda belirtilen sosyal ve mekânsal grupların dışında farklı grupların varlığı da söz konusudur. Ancak 1980 öncesi ve sonrasında belirleyici sosyal ve mekânsal gruplar bu üç başlıkta toplanabilir. (Mutlu, 2003)

22 TİP (Türkiye İşçi Partisi), TKDP (Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi) ve çeşitli örgütlenmeler çatısı altında bu tartışmalar sıklıkla gerçekleştirilmiştir (Beşikçi, 1991/b).

yaşadıkları değişim başta sosyal çevre olmak üzere çeşitli alanlarda kendisini göstermiştir. Bu grup, içinde bulunduğu baskın geniş grup kimliğine hızlı bir entegrasyon süreci yaşamıştır. Yaşanan bu hızlı entegrasyon sürecinde köylerin ve kırsal kesimin gözetleyici ve koruyucu toplumsal yapısından uzaklaşılması beraberinde ahlaki ve manevi değerlerde önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur (Jongerden, 2008:57-89).

İkinci grup içerisinde yer alan ve Şark bölgelerinde yaşamını sürdüren Kürtlerin sosyal, siyasal, ekonomik ve dini açıdan içinde bulundukları durum, 1980'li yıllara kadar örtülü bir dönemdir. Bu dönem içerisinde aşiretlerin bölge insanı üzerindeki rolü önemli ölçüde devam ederken, dini alanda ise İslamiyet'in işlevsel rolü güçlü bir algı olarak varlığını sürdürmüştür (Türkdoğan, 2009:159-161).

Üçüncü grup içerisinde yer alan Kürt kökenli üniversiteli gençlerin sosyo-politik ve dini alanda yaşadıkları değişim, başta sosyalist fikirlerin yoğun etkisi altında kalmaları ile şekillenmiştir. Bu fikirler ekseninde ilerleyen süreçte Kürt etnik milliyetçiliği çizgisine doğru evrilmeleri yeni değerler sistemi ve kimlik arayışına kapı aralamıştır (Yaşar, 1990, C.7: 2114-2115). Üniversiteli Kürt gençleri arasında hızla yayılan sosyalist fikri akımlar aynı zamanda bu gençlik kesiminin din algısının Marksist ideolojinin din algısı ile benzeşmesine yol açmıştır (Ekinci, 2010:367). Marksist ideolojinin dine bakışındaki diyalektik materyalist yaklaşım ve üstyapı bileşenlerinden birisi olduğu yönündeki kuramsal bakış açısı, Türkiye'de Marksist felsefeyi temel ideoloji olarak gören sol örgütlenmelerde dinin ötelenmesini beraberinde getirmiştir (Çayan, 2003: 127-133). Sol örgütlenmeler içerisinde yer alan ve zamanla Kürt solunun temelini oluşturan gruplarda da dine bakış açısı benzer bir şekil kazanmıştır. Bu durum DDKO'dan PKK'ya uzanan çizgide sol eksenli Kürt etnik hareketlerin dini *"sömürgeciliğin ajan kurumu"* olarak görmelerinin ana sebebi olarak görülebilir (Öcalan, 1982).

Türkiye'de 1950 ve 1960'lı yıllarda büyük şehirlere eğitim amaçlı gelen üniversite gençlerinin, kırsal kesimde içinde bulundukları sosyo-kültürel doku ile büyük şehirlerde ve üniversitelerde içinde bulundukları doku arasında derin bir fay hattının bulunması, gençler üzerinde büyük bir tesir oluşturmuş, sosyo-psikolojik açıdan derin bir boşluğa düşmelerine kapı aralamıştır (Meriç, 1988). Üniversite gençleri içerisinde özellikle Şark bölgelerinde gelen Kürt gençler ise daha derin bir

sosyo-psikolojik travmanın yaşandığı kesim olarak görülmüştür (Aygan, 1987). Geldikleri coğrafyada baskın feodal ve ailesel yapı, ayrıca algısal açıdan güçlü, itikadi ve bilişsel açıdan zayıf dinsel etkiler, bu gençlik kesiminin üzerinde bastırılmış duyguların oluşmasına yol açmıştır (Perinçek, 1990). Üniversitelerde bastırılmış duyguların açığa çıkmasına imkân sağlayacak geniş özgürlük ortamı beraberinde bu gençlerin iki yönlü -*dikotomik*- bir kimlik ve tanımlanma sorunu yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Bunlardan birincisi içinden çıktıkları toplumsal dokunun kendilerini sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik açıdan kısır bıraktığı düşüncesi ve buna bağlı olarak oluşan doku uyuşmazlığı sorunu, ikincisi ise bu eksikliğin giderilmesi için yeni bir tanımlanma ve kimlik arayışıdır (Alkan, 2002).

Türkiye'de üniversite gençliği yukarıda belirtildiği üzere derin bir kimlik travması yaşarken aynı dönem içerisinde dünya genelinde gençlik kesimini yoğun şekilde etkileyen fikri ve ideolojik akımlar tesirini hızla göstermeye başlamıştır (Laquer, 1999). Bir yandan sosyalist ve Fanoncu fikir akımları, bir yandan da nihilist anarşizm felsefesi, genç grupların sosyo-psikolojik ve politik boşluklarını dolduran ideolojik öğeler haline gelmeye başlamıştır (Baykal, 2008:1-21). Enerji ve dinamizmini çeşitli yollarla ortaya koyan gençlik kesimi, kısa süre içerisinde boykotlar, devlet dairelerini işgaller, kitlesel hareketler, nihayetinde ise şiddet ve terör eylemlerine yönelmişlerdir (Alkan, 2002).

Yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Türkiye'de gençlik kesimleri 1970'li yıllara kadar sosyalist fikirler ekseninde örgütlenmeye, sokak gösterileri ve eylemlerde yer almaya başlamışlardır (Sayılgan, 2009). Bu eylemlerde farklı etnik kökenden gençlik grupları yer almış, ortak fikri akım olarak Marksist-Leninist ideoloji seçilmiş doktrin olarak benimsenmiştir (Ayaşlı, 2008;59-83). Üniversitelerde okuyan Kürt kökenli gençler içerisinde de Marksist-Leninist ideoloji ve bu eksende kurulan örgütlenmeler benzer şekilde etkisini göstermiştir (Ekici vd. 2007:344). Sosyalist fikirlerin üniversite gençleri üzerinde popüler bir akım haline geldiği bu dönemde muhafazakâr milliyetçi görüş ve fikirlerde gelişme süreci yaşamıştır. Muhafazakâr kesimdeki fikri akımlar başta Türk milliyetçiliği ve İslami söylemler ekseninde şekillenmiştir. Bu kesimler içerisinde Kürt kökenli gençler özellikle İslami oluşumlar içerisinde faaliyet göstermişlerdir (Metiner, 2004:38).

Dünyada ve Türkiye'de 1960'lı yıllarda gittikçe yükselen sol hareketler içerisinde sosyalist fikri akımlardan etkilenen ve kendilerine bu akımlar içerisinde yer bulan Kürt kökenli gençler ve gruplar, özellikle Kürt sorununu uzun bir aradan sonra gündeme getiren ve parti programına alan TİP -*Türkiye İşçi Partisi*- ve çeşitli sol örgütlenmeler içerisinde faaliyet yürütmüşlerdir (Belge, 1983). Bununla birlikte aynı dönem içerisinde AKGC -*Avrupa Kürt Talebe Cemiyeti*-, İran ve Irak'tan gelerek İstanbul'da eğitim gören Kürt gençleri arasında faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır (Bütün Dünya, 29 Haziran 1963; Azad, 2002:49-51). Avrupa merkezli hareket eden bu cemiyet zamanla, Türkiye'de yaşayan üniversiteli Kürt gençleri üzerinde de tesir oluşturmaya çalışmıştır (Natali, 2005/2009). Bu dönem içerisinde AKGC'nin gerçekleştirdiği *Yedinci Kongre* kararları içerisinde Türkiye'de yaşayan Kürt kökenli gençlerin nasıl örgütlendirilmeye çalışıldığı özellikle vurgulanmaktadır (Göktaş, 1991/b). Bu husus kongre kararlarında şu şekilde geçmektedir (Göktaş, 1991/b:87);

> "Türkiye'de progresif eğilimli bir teşekkülümüz var, bunlar bir komünist teşkilatı gibi hücreler halinde bir araya gelmektedirler. Hücre mensupları seksiyon mensuplarını tanımazlar. Talebe teşekkülümüz iyi teşkilatlanmıştır. Ankara'da en kuvvetli talebe teşekkülleri içinde yerleşmiş durumdayız. Herhangi bir talebe teşekkülünü ele geçirdiğimiz gün, beynelmilel hadise yapacağız. Yön Dergisi[23] Kürtler tarafından beğenilmektedir, okunması tavsiye edilir."

Üniversitelerde okuyan Kürt kökenli gençler, bir yandan Irak ve İran'da aktif faaliyet yürüten KDP -*Kürdistan Demokrat Partisi*- ve Türkiye'deki uzantısı olan T-KDP'nin -*Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi*- hedef kitlesi olurken, bir yandan da sol fraksiyonların etkisinde kalarak kısa süre içerisinde Marksist ideolojinin çeşitli türevleri ile radikalleşme sürecine girmişlerdir (Kandil, 2010:223).

Sol örgütlenmeler içerisinde faaliyet yürüten Marksist fikirli Kürt gençler, Kürt milliyetçiliği eksenli örgütlenmelerin etkileri sebebiyle, kurulduğu dönemden itibaren destek verdikleri TİP'in etkisizleştiğine ve kendilerini yeteri kadar ifade edemediği düşüncesine kapılmışlardır (Kısacık, 2010). Ayrıca TİP içerisinde faaliyet yürüten gençlik kesiminin 1960'lı yılların son dönemlerine doğru farklı dernekler bünyesinde faaliyet yürütmeleri, üniversiteli Kürt gençleri arasında yeni bir çatı

---

[23] Yön Dergisi 1960'lı yıllarda ülke gündemini belirleyebilen önemli bir basın organıdır. Marksist-Leninist fikirlerin yoğunlukla işlendiği bu dergi aynı zamanda ülkede sosyalist eğilimli askeri bir idarenin hâkimiyetin, zımni (örtülü olarak) olarak desteklemiştir (Özdemir, 1986).

altında kendilerini daha iyi temsil edebilecekleri düşüncesini güçlendirmiştir (Yüce, 1999/a:167-169).

1960'lı yılların sonlarına doğru sol hareketler içerisinde yer alan üniversiteli Kürt gençleri, Kürt etnik bilincinin yaygınlaşmasını sağlayacak bir dernek kurulması yönünde görüş birliğine varmışlardır (Kotan, 1975). Bu görüşlerini daha güçlü seslendirebilmek için DEV-GENÇ (Devrimci Gençlik) çizgisinden ayrılarak Kürt solunun dernek çatısı altında örgütsel temellerini atmışlardır (Göktaş, 1991/b). Örgütlenme olarak dernek faaliyetleriyle yola çıkan Kürt Solu, 1969 yılında Ankara ve İstanbul'da Devrimci Doğu Kültür Ocaklarını (DDKO) kurmuşlardır (DDKO Dava Dosyası, 1975: 17-89). Bu ocaklar kısa bir sürede Doğu ve Güneydoğu'da belirli yerleşim bölgelerinde de kurulmuştur (Kotan, 1975). DDKO'nun üniversitelerde okuyan Kürt gençler üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu etkileri Beşikçi (1991/a:75) şu ifadelerle açıklamaktadır; *DDKO, Kürt toplumunun özellikle, öğrenci ve esnaf kesimlerinde çok etkili oldu. Giderek köylüler üzerinde de etkisini göstermeye başladı.*

Kürtler üzerinde etkisini göstermeye başlayan DDKO ve bağlı dernekler Doğu illerinde ses getiren mitingler düzenlemişlerdir (Kotan, 1979). Bu mitinglere karşı askeri birlikler tarafından Doğu ve Güneydoğu'da çok yönlü operasyonlar yapıldığını belirten Beşikçi (1991/a), bu operasyonlarda yaşanan olayların ve acı hatıraların Kürtler üzerinde toplumsal bir travma oluşturduğunu ifade etmektedir (s.112).

Sol hareketler içerisinde filizlenen ve dernek çatısı altında örgütlenen Kürt solu, 1971 muhtırası ile önemli bir durgunluk süreci yaşamıştır. 1971 muhtırası sonrası DDKO davası çerçevesinde çok sayıda kişinin tutuklanması ile beraber Kürt milliyetçiliği eksenli hareketler, 1970'li yılların başında fikri temeli filizlenen ancak tam anlamıyla etnik milliyetçi odaklı olmayan ve pratikleşme sürecine geçişte sorunlar yaşayan bir dernek hareketi olarak kalmıştır (Öcalan, 2004/b:255). Yaşanan bu olaylardan birkaç yıl sonra kuruluş sürecine giren PKK, DDKO ve devamında kurulan DDKD'nin (Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri) oluşturduğu Sosyalist Kürt Milliyetçiliği zeminini farklı bir yöntemsel yaklaşım ve politik ajanda ile pratikleştirmeye çalışmıştır (Kirişçi, 2007).

3.2. MARKSİST-LENİNİST İDEOLOJİ VE PKK'NIN DİN POLİTİKASI

1970'li yıllarda Türkiye'nin sosyo-politik konjonktürü içerisinde filizlenen PKK, 1984 sonrası dönemde Şark bölgelerinde terör ve şiddetin odağı olmuştur. Şark bölgelerinde başlayan ve zamanla tüm Türkiye'de etkisini gösteren terör eylemleri ve PKK'nın silahlı propaganda faaliyetleri toplum üzerinde derin bir etki bırakmıştır (Semiz, 2007;2011).

PKK filizlenme, kuruluş ve gelişme süreci içerisinde silahlı şiddeti yöntem olarak benimserken, ideolojik tabanda Marksist-Leninist fikirleri temel doktrin ve prensip olarak kabul etmiştir. Öcalan bu ideolojinin örgüt için temel prensip olduğunu şu ifadelerle açıklamaktadır (1994:78); *PKK, Marksizm-Leninizm geleneğine uygun bir gelişme yaşamıştır. Bundan sonrası açık ki etle tırnak gibi birbirinden ayrılmayan bu miras üzerine şekillenecektir*. PKK'nın Marksist-Leninist perspektife sahip olduğunu Öcalan'ın şu ifadelerinden anlamak mümkündür (2002:201); *Lenin 1900'de ne ise ben de 21. yüzyıl sosyalizmini temsil ediyorum, reel sosyalizmle savaşarak, emperyalizmle savaşarak yeni sosyalizmi inşa ediyorum.* PKK'nın kuruluş süreci içerisinde ideolojik açıdan Marksist-Leninist fikirleri benimsemesi, bu ideolojik doktrini örgütsel bakış açısının temel paradigması olarak kabul etmesinin zeminini oluşturmuştur (Öcalan, 1978/1984). Bu durumu Öcalan şu ifadelerle açıklamaktadır (1982, 1 Mayıs);

> "Ne kadar elverişsiz koşulları yaşarsa yaşasın, işçi sınıfının objektif gücüne ve onun eylem kılavuzu olan bilimine, Marksizm-Leninizm'e dayanmak zorundadır ve dikkat edilirse bizim varlık nedenimiz tümüyle bu gerçek etrafında oluşmuştur. ...Eğer o aşiret duvarları, o feodal çitler aşılmasaydı, modern düşünce, en devrimci düşünce olan Marksizm-Leninizm kafalarımıza sıçramayacaktı."

Kürtlerin yaşadığı sosyal, siyasal ve kültürel sorunları anti-kolonyalist pratiklerle (Vietnam, Angola vd.) ve sömürgeci kuramlarla desteklemeye çalışan PKK, filizlenme ve kuruluş sürecinde sosyalist temelli bir Kürdistan kurmayı amaçlamıştır (Kandil, 2010:238-240).

PKK kuruluş sürecinde Marksist-Leninist ideoloji ekseninde bir *Kürdistan* inşa edebilmek için bu ideolojinin önemli bileşenlerinden birisi olan *'Zorun Rolü'*nü toplum üzerinde hâkim kılmaya çalışmıştır (Öcalan, 1982/1984; Özcan, 1999:23-34). Böylelikle PKK, bölge halkı üzerinde psiko-politik bir savaşı tesis etmeye çalışmış ve örgütsel yapı dışında kalan her tür grubu ve oluşumu düşman konsepti

çerçevesinde görmüştür. PKK, düşman olarak görülen kesimlere karşı halkın desteğini alabilmek ve halkın bu bilince ulaşabilmesini tesis etmek için bölge halkına karşı baskı ve zoru yöntemsel olarak yukarıdan aşağıya doğru yönelen bir strateji çerçevesinde uygulamaya geçirmiştir (Demirkıran, 2001: 205-206).

PKK kuruluş sürecinde toplumsal bir hareket olmaktan çok sosyalist öğrenci hareketi olarak ortaya çıkmıştır (Küçük, 1993:34). Bu durum örgütün toplum ile amaçsal ve araçsal açıdan değer uyuşmazlığı yaşamasına yol açmıştır. PKK, bölge halkı ile yaşadığı değer çatışmasını aşabilmek amacıyla 1990'lı yılların başlarından itibaren toplumsal değerleri göz önünde bulundurmanın önemini kavramaya başlamış, en başta İslamiyet *–dini değerler*- olmak üzere aile, kadın ve kültürel değerlere yönelik olarak söylem değişikliğine gitmiştir (Öcalan, 1992/a).

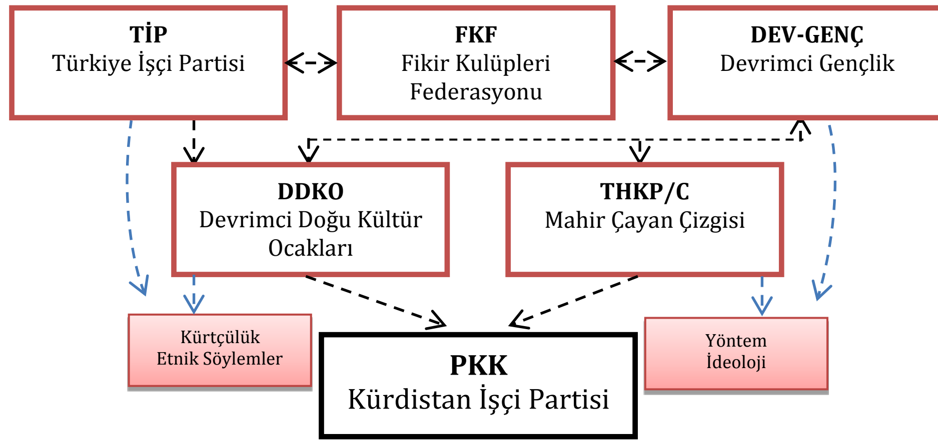
PKK'nın kuruluş sürecinden itibaren ideolojik temeli ve bu temel çerçevesinde ortaya çıkan örgütsel tutum ve algılar Marksist-Leninist orijinlidir. Marksist-Leninist orijinli tutum ve algılar örgütün özellikle dine yaklaşımında esas etmen olarak görülebilir (MGK Gen. Sek. 1994:15; Gökçegöz, 2008:4-62).

PKK'nın din algısının anlaşılabilmesi için öncelikle Marksist-Leninist ideolojinin dine bakışı ve örgütün bu ideolojiyi dine yaklaşımda ve sosyal alanda ne şekilde uyguladığının anlaşılması gerekmektedir.

3.2.1. M/L İdeoloji Ekseninde PKK'nın Dine/İslamiyet'e Bakışı

1960'lı yıllardan itibaren dünyada hızla yayılan Marksist-Leninist ve Maoist fikir akımları başta gençlik ve işçi kesimleri olmak üzere etnik gruplar ve sömürge altında bulunan toplumları önemli ölçüde etkilemiştir (Aykol, 2010). Bu fikri akımlardan etkilenerek örgütlenme sürecine giren ve bağlı bulunulan sisteme ve devlete karşı isyana dönüşen hareketler Türkiye'de başta sol gençlik hareketleri *–Fikir Kulüpleri Federasyonu/FKF devamında DEV-GENÇ ve DDKO*- olmak üzere 1970'li yılların başlarından itibaren THKP/C, TKP/ML, THKO gibi örgütlü oluşumlara ve PKK gibi ayrılıkçı-etnik gruplara doğru evrilme süreci yaşamıştır (Bayındır, 2007:81).

PKK gerek sosyalist gençlik hareketlerinden ve örgütlenmelerinden gerekse siyasal alanda faaliyet sürdüren partilerden ve Kürt milliyetçiliği politikaları eksenli şekillenen gruplardan ideoloji, yöntem ve örgütlenme alanlarında etkilenmiştir (Yüce, 1999/a:45-88; Şekil-8).

Şekil 8: PKK'nın Kuruluş Sürecinde Yöntem ve İdeolojik Açıdan Etkilendiği Oluşumlar (Semiz, 2011/b)

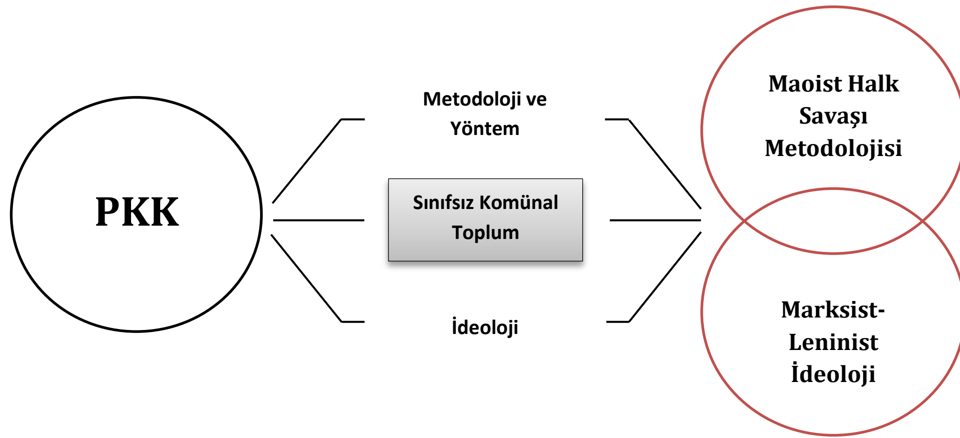
Yukarıda belirtilen şekilde PKK'nın sol eksenli siyasi oluşumlardan, sol gençlik hareketlerinden ve bu gençlik hareketlerinin illegal uzantılarından etkilenişi belirli alanlarda gerçekleşmiştir. Mahir Çayan çizgisinden yöntemsel olarak etkilenme durumu söz konusu iken DDKO'dan Kürt meselesinin boyutları açısından göreceli olarak etkilenmiştir (Mumcu, 2010:11-23). Birbirlerinden tamamen bağımlı veya bağımsız düşünülemeyecek bu oluşumlar, örgütlenmeler ve hareketler dönemin konjonktürü içerisinde gençlik kesimleri üzerinde önemli tesir oluşturan sosyalist fikirlerin farklı boyutlardaki türevleridir (Demirci, 2011:201-235). PKK bu türevler içerisinde uzun bir süre yer altı dönemi yaşayarak kuruluş dönemine kadar teorik ve pratik alanda olgunlaşma süreci yaşamıştır (Semiz, 2011:53-60).

PKK'nın Marksist-Leninist temelde bir ideolojiye sahip olmasının arka planında kuruluş öncesi dönemde gerek Abdullah Öcalan'ın gerekse PKK'ya taban teşkil eden radikal öğrenci gruplarının fikri olarak sosyalist yazarlardan ve eserlerden etkilenmiş olması yatmaktadır. Bu konuda Öcalan ideolojik olarak yaşadığı değişim sürecini ve bu süreçte sosyalist yazarların ve eserlerin kendisini ne şekilde etkilediğini şu ifadelerle özetlemektedir (Perinçek, 1990:18-19; Yüce, 1999/a:155-156);

> "1966'dan beri Kürtlük tartışılıyor. Onu gittikçe benimsiyorum. Yine solun ayak sesleri, yavaş yavaş okulun içine kadar geliyor… Bir bakıyorum ben de bir grubu arkasına geçip yürüyüşçü oluyorum. O artık tipik bir dönüşüm anıdır. Yürüyüşçü olayım mı, bana yer var mı, yok mu? Artık bir yerden bir yere sıçramadır bu. Ruh hali böyle. Namazdayım. Türk-İslam sentezinin konferanslarındayım…. Kürtlük duygularım var ona da geliyorum. 1969'a girişte durum böyledir. Tabii daha sonra tercih Marksizm-Leninizme yapılır. Sosyalizmin Alfabesi (Leo Huberman)

elime aldığım ilk klasiktir. Okuduğumda yastığımın altına koydum ve bu iş burada biter dedim. Sanırım 1969'da Bilimsel Sosyalizm tercihi kesinleşti."

Can Yüce (1999/1) Öcalan'ın hayatındaki bu değişimi *Din kaybediyor Marks kazanıyor* sözleri ile ifade etmektedir (s.155).Öcalan'ın yaşadığı ideolojik değişim süreci ve sosyalist fikirlerden etkileniş şekli bu dönemde yaşayan ve üniversitelerde okuyan birçok gencin yaşadığı popüler bir vaka olarak görülebilir (Cemal, 2008). Marksist-Leninist fikirlerin salt ideolojik boyutunun yanında bu dönemde başta Vietnam olmak üzere Çin, Kore, Gine Bisao, Angola, Mozambik ve Küba gibi devrimci şiddeti ve halk savaşını temel prensip olarak gören hareketler PKK'nın kuruluş öncesi ve sonrası dönemde yöntem/metodoloji olarak benimsediği temel örneklemlerdir (İmset, 1992). Bu durum Marksist-Leninist ideolojinin Maoist çizgide bir yöntemle birleşmesine ve PKK'nın amaç-ideoloji-yöntem çizgisinin oluşumuna kapı aralamıştır (Şekil-9).[24]

Şekil 9: PKK'nın Amaç-İdeoloji-Yöntem/Metodoloji Bileşenlerinin Teorik Arka Planı (Semiz, 2011/b)

PKK, ideolojik olarak Marksist-Leninist fikirlerin yanında sömürgecilik ile ilgili kuramsal yaklaşımları politik ajandasının temel argümanı olarak görmüştür (Öcalan, 1978/1984). Sömürgecilik ile ilgili olarak sınıflı toplumun oluşumu ve bileşenleri üzerinde yoğunlaşan PKK, sınıflı toplumun halkların ve toplumların sömürgeleşmesinde oynadığı rolü ve bunun örneklemlerini ortaya koyarak Kürtlerin tarih boyunca yaşadıkları sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel alandaki gelişmeleri sınıflı toplumun etkilerine veya bu durumun ortaya çıkardığı sömürgeciliğe dayandırmaktadır (PKK Parti Programı, 1978). Sınıflı bir toplumdan sınıfsız komünal bir topluma geçmeyi esas amaç olarak kuruluş manifestosunda

---

24 Öcalan, PKK'nın ortaya çıkışında etkili olan iki temel faktörü şu ifadelerle açıklamaktadır (Öcalan, 1988:8); Parti hareketimizin ortaya çıkışında en önemli iki etkenden biri Vietnam Devrimi, bir diğeri ise Türkiye Devrimci Gençlik Hareketidir.

belirleyen PKK, bu amaca ulaşabilmek için Marks'ın kuramsal bakışında yer alan üstyapı kurumlarını "öteki ve düşman" olarak görmüştür (Öcalan, 1978/1984:61-65). Böylelikle toplumun bilinçaltında yer alan bu olguları aşarak belirlediği hedeflere ulaşmayı amaçlamıştır.

PKK'nın konjonktüre göre doğrudan veya dolaylı şekilde ötekileştirdiği ve düşman olarak gördüğü üstyapı kurumlarının başında *Din -özelde İslamiyet-* olgusu gelmektedir. Dini ve İslamiyet'i *sömürgeciliğin ajan kurumu* olarak nitelendiren PKK, toplumun bu değerine yönelik olarak kuruluş öncesi ve sonrası süreçte karşı duruş sergilemiştir (Öcalan, 1978/1984:23-24).

Bu çerçevede PKK, kuruluş döneminde dine ve özelde İslamiyet'e ait olguları belirtilen ideolojik perspektiflerle algılamıştır. PKK'nın din algısının temelini oluşturan ve ilerleyen dönemlerde konjonktüre göre değişkenlik gösteren algı-söylem çizgisinin ortaya çıkartılabilmesi için yukarıda belirtilen Marksist-Leninist ideolojinin dine bakışının anlaşılması gerekmektedir.

3.2.1.1. M/L İdeoloji ve Din

Marksizm ismini, Alman asıllı filozof Karl Marks'ın adından almıştır. Marksizm'in ideoloji haline gelişinin Marks'tan sonra gerçekleştiği söylenmekle beraber, Marksizm'in ana unsurlarının Marks'ın düşüncesinde bulunduğu genel kabuldür. Marksizm tarihin sınıf çatışmalarından oluştuğuna (Simmel, 1999:29-71); sınıf çatışmalarını "ilerici" sınıfın kazandığına; bu çerçevede kapitalist sistemdeki burjuva-proletarya çatışmasını proletaryanın kazanacağına; çatışmacı ilerleyişin diyalektik yöntemle vuku bulduğuna inanan öğretidir (Yayla, 2003:121).

Marks'ın görüşlerinin temelini, Alman materyalist felsefe ve diyalektiği, İngiliz ekonomi-politiği ve Fransız devrimci öğretilerinin şekillendirdiği sosyalist düşünceler oluşturmaktadır (Lenin, 1990:15). Marks'ın başta iktisadi doktrinler olmak üzere diyalektik materyalist felsefesinin oluşumunda kendisini ve yol arkadaşı Engels'i etkileyen en önemli düşünürlerin başında Hegel ve Ludwig Feurbach gelmektedir (Lenin, 1990:11-20). Marks ve Engels'in bu düşünürlerden etkilenmeleri diyalektik materyalizmin temellerinin atılmasına, insanı ve toplumu bu dünya görüşü ile açıklamalarına imkân sağlamıştır (Stalin, 1979:9-10). Diyalektik materyalizm ile birlikte tarihsel materyalizmin Marksist felsefenin bir diğer önemli bileşeni olduğu

ifade edilebilir. Her iki yaklaşımın anlaşılabilmesi Marksist felsefenin dine bakışının temelinde yer alan ana faktörleri ortaya koyacaktır.

i. Diyalektik Materyalizm ve Din

Marksizm'in felsefi bir doktrin olarak görülmesinde, diyalektik materyalizmin önemli bir yeri bulunmaktadır. Diyalektik materyalizmin oluşumu ve kuramsal bir boyut kazanmasının arka planında Marks'ın gençlik yıllarından itibaren doğayı, insanı ve toplumu Epikür ve Hegel'in idealizmi ekseninde algılaması yatmaktadır. Marks, Hegel'in Tanrı olgusuna karşı çıkışını bir gerçeklik olarak görmüş ve bu görüşe dayanan sol-Hegelci gruplarla birlikte hareket etmiştir (Lenin, 1990:11).

Marks ilerleyen yıllarda, Hegel'in tanrı, din ve tinsel imgelemlerle ilgili kuramsal yaklaşımlarından, Feurbach'ın *Tanrıbilim Eleştirisi* üzerine kuramsallaştırdığı görüşlere eğilim göstermiştir (Lenin, 1990:16). Bu dönemde Marks'ın yol arkadaşı olan Engels (1976), Feurbach'ın materyalist felsefesinin üzerlerinde oluşturduğu etkiyi *biz (yani Marks dâhil sol-Hegelciler) hepimiz, birden bire Feurbach'çı olduk* sözleriyle ifade etmektedir (s.22-24). Feurbach'ın materyalist felsefesini Marks'tan aktaran Lenin'in konu hakkında ki görüşleri şöyledir (1990:16);

> "Marks'a göre, Feurbach'ın, tarihi ve çığır açan özelliği, Hegel'in idealizminden kesin hatlarıyla kopan ve 18. Yüzyılda, özellikle Fransız materyalizmi yalnızca var olan siyasal kurumlara ve… din ve Tanrıbilime karşı değil… aynı zamanda metafiziğin her türüne de karşı bir materyalizmi benimsemiş olmasında yatar."

Gerçek dünyayı *ideanın (fikir'in)* dışa yansımasının bir sonucu ve görüngüsel biçimi olduğu yönündeki Hegel diyalektiğinden keskin bir dönüşüm yaşayan Marks, *İdea*'yı maddi dünyanın insan aklındaki yansıması olarak nitelendirmiş ve materyalist felsefesinin temelini oluşturmuştur (Marks, 1975:25).

Marks'ın materyalizm algılaması yukarda belirtildiği üzere her tür metafizik kavramın ve algının birer maddesel yansıma olduğu üzerine kurulmuştur. Marks, maddi dünyayı ve evreni insan aklında oluşan bir yansıma ve düşünce biçimlerine dönüşmesi olarak tanımlamaktadır (1975:26). Marks bu anlamda hem öncüsü olan Hegel'den ayrılmakta ve ona eleştiriler getirmekte hem de kendi diyalektiğini ortaya koymaktadır. Marks kendi diyalektiğini şu şekilde açıklamaktadır (1975:26);

> "Benim diyalektik yöntemim, Hegel'inkinden yalnızca temelde farklı değil, üstelik onun tam karşıtıdır. Hegel'e göre "ide" adı altında bağımsız bir konu haline dönüşen düşünme süreci, gerçeğin yaratıcısıdır ve gerçek, "ide"nin

> fenomenal (dış-olaysal) biçimidir. Bana göreyse, bunun tersine, düşünme süreci, insanın kafasında yansıyan ve düşünce biçimlerine dönüşen madde dünyasından başka bir şey değildir."

Marks'ın yakın arkadaşı Engels ise bu konu ile ilgili olarak, dünyanın varlığı ve birliğini, maddesel gerçekliğe dayandırmaktadır. Yine aynı diyalektik düşünce sistemine göre, düşünce ve soyut unsurlar ise maddenin insan beyninde oluşturduğu yansıma sonucu oluşturduğu ürün olarak açıklanmakta ve bu durum doğanın bir ürünü olan insanın doğa ile olan etkileşiminin bir sonucu olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır (Engels, 2003:98).

Diyalektik materyalizm ile Marks ve Engels metafizik ve idealizm kuramlarına topyekün karşı bir duruş sergilemişlerdir (Stalin, 1979). Bu nedenle Hegel Okulu ve bu çerçevede ortaya çıkan sosyalistlerin diyalektik öğretilerini eleştirmişlerdir. Bu konuda Engels, Feurbach'ın *Hristiyanlık Üzerine* isimli eserindeki değerlendirmelerini metafizikten kopamadığı düşüncesiyle eleştirmiştir (Engels, 2003:445). Böylelikle Marks ve Engels diyalektik materyalizmi katı bir öğreti haline getirerek dini ve soyut imgelemleri birer yanılsama olarak görmüşler ve bu durumu dini ve metafiziği reddederek felsefi bir duruş haline getirmişlerdir (Geras, 2002).

Diyalektik materyalizm, Marksizmin temel dinamiğini oluşturmaktadır. Bu çerçevede *"akli olan aslidir"* prensibinden yola çıkılmış, Hegel'in diyalektiğini Feurbach'ın diyalektik yaklaşımlarıyla geliştirerek diyalektik materyalizmin temelleri atılmıştır (Stalin, 1979). Bu durum Marksist felsefenin ve bu felsefe çerçevesinde oluşan ideolojinin, tinsel öğeleri doğal etkileşimler veya sonuçlar olarak ifade etmesine imkân sağlamıştır (Lenin, 1990:15). Hiçbir metafizik öğeyi kabul etmeyen Marksist felsefe ve bu felsefenin temelini oluşturan diyalektik materyalizm, en tabi sonuç olarak dinsel öğeleri de maddenin bir *yansıması* ve *yanılsaması* olarak kabul etmiştir (Boyuneğmez, 2005).

Materyalizmin teorik altyapısı, maddi dünyadaki her şeyin değişim içerisinde olduğu fikri üzerine inşa edilmiştir. Maddi dünyanın ve insanın değişimini, J.Stalin (1974);

> "Yeryüzü bir zamanlar, akkor halinde, kızgın bir kütle idi; sonra yavaş yavaş soğudu, bitkiler ve hayvanlar ortaya çıktı, hayvanlar âleminin gelişmesini, belirli bir maymun türünün ortaya çıkması izledi ve bütün bunların ardından insan ortaya çıktı (s.21)" ifadeleriyle tanımlamaktadır.

Diyalektik materyalizme göre insan bir değişimin ve evrimin ürünüdür. Değişim veya evrim anlayışı Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* ile ilgili çalışmaları çerçevesinde şekillenmiş ve materyalizmin biyolojik ayağını oluşturmuştur. Bu bağlamda insanlık farklı cins canlıların evrimleşmesiyle ortaya çıktığı tezi sürekli olarak materyalist felsefeciler tarafından işlenmiştir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1980:13).

Diyalektik materyalizmin epistemolojisini ve bu bağlamda dine bakışını, Lenin (Politzer, 1996:157);

> "…Dünya bir'dir, ne bir Tanrı tarafından, ne de bir insan tarafından yaratıldı; belirli yasalara göre parçalayıp güçlenen ve sönen, her zaman için sonsuza kadar, canlı bir alevdi, alevdir ve alev olacaktır." Diyen ilk çağ filozofu Herakleitos'un materyalist görüşü demek ki, diyalektik materyalizm ilkelerinin üstün bir açıklamasıdır."

Diyalektik materyalizm temel olarak doğa ve toplumsal olayları maddesel gerçekliklerle açıklamakla birlikte yaratılış ve Tanrısal düşünceleri birer yanılsama olarak görmektedir (Politzer, 1996:135). Engels bu konuyu Feurbach'ın diyalektik bakış açısını göz önünde bulundurarak şu şekilde açıklamaktadır (1976:69);

> "Diyalektik felsefede, hiçbir şey, kesin, mutlak ve kutsal değildir. Diyalektik felsefe, her şeyin içindeki geçici niteliği açıklar; kesintisiz varoluş ve yok oluş süreci ve daha aşağıdan daha yukarıya doğru sonsuz akış süreci dışında hiçbir şey onun karşısında duramaz. Ve diyalektik felsefenin kendisi de düşünen beyindeki bu sürecin salt yansımasından başka bir şey değildir."

Engels, bu ifadeleriyle doğa, Tanrı ve yaratılış konularında belirsizlikleri ve bilinmezlikleri maddesel yansımalar ile açıklamaya çalışmaktadır.

Diyalektik materyalizm, Marksizmin, Tanrı, din ve yaratılış konularına bakışının temel paradigması olarak görülebilir. Bu paradigmanın devletlere, toplumlara ve bireylere yansıması ve sosyal yaşamda etkili olması, esas olarak Marks'ın ortaya koyduğu görüş ve fikirlerin yanında bu fikirleri pratik alanda uygulayan teorisyen-yöneticiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Lenin, Stalin ve Mao materyalist felsefenin en radikal uygulayıcıları olarak gösterilmektedir (Munck, 2003:18). Marks'ın fikirlerini pratik alanda faaliyete geçiren bu uygulayıcılar Marksizm'in din algılamasının toplumlar üzerinde etkili olması için radikal bir tutum izlemişlerdir.

Diyalektik materyalizm, Marksist-Leninist ideolojinin en önemli bileşenlerinden birisi olarak bu ideolojinin sosyal ve dini alandaki bakış açısının belkemiğini oluşturmaktadır. Marks dinin komünist toplum düşüncesi içerisinde yeri olamayacağını Manifesto'da dinsel ve felsefi fikirlerin maddi birer yansıma olduğu düşüncesinden hareketle vurgulamaktadır (1848/1976:118-130).

Dinin, insan, doğa ve toplum arasındaki ilişkinin bir yansıması olarak oluştuğunu düşünen Marks, *İnsanı din yaratmaz, dini insan yaratır* sözüyle insanın doğa ve toplum karşısındaki güçsüzlüğünü ve doğayı çözememesinin bir sonucu olarak dinin ortaya çıktığı görüşüne sahiptir (Özkan, 1987:40). Marks'ın bu düşüncesi, ilkel toplumlarda doğal gelişmelerin oluşturduğu yıkıcılık karşısında çaresiz kalan insanların doğaya bu gücü veren üstün güce tapınarak onun öfkesinden ve gazabından kurtulmaya çalıştıkları düşüncesiyle şekillenmiştir.

Marks'ın din hakkındaki görüşleri, Marksizmin takipçisi olan teorisyen ve düşünürler tarafından geliştirilmiş ve desteklenerek uygulamaya geçirilmiştir. Bu konuda Lenin'in kullandığı şu ifadeler Marksizmin din hakkındaki yaklaşımını ve pratiğe geçirilme noktasındaki gerekenleri ortaya koymaktadır (1975:276-289);

> "Marksizm maddeciliktir… Bu hiç kuşku götürmez… Dinle savaşmalıyız. Bu, her türlü maddeciliğin ve doğal olarak Marksizmin ABC'sidir. Ancak Marksizm, ABC'de donmuş kalmış maddecilik değildir. Marksizm daha ileri giderek şöyle der: Dinle nasıl savaşacağımızı bilmeliyiz, bunu yapabilmek için de inancın ve dinin kökenini kitlelere maddeci bir biçimde açıklamalıyız. Dinle savaş, soyut ideolojik öğütler çerçevesinde kalamaz, bu tür sınırlı öğütlere indirgenmemelidir."

Marksist-Leninist hareketler ve örgütlenmeler, yukarıda ifade edilen yaklaşımlar çerçevesinde her türlü dinsel değeri doğrudan veya dolaylı olarak düşman konsepti içerisinde görmüştür.

ii. Tarihsel Materyalizmde Üstyapı Kurumu Olarak Din

Tarihsel materyalizm, politik ve toplumsal değişimlerin ve tarihsel süreçte yaşanan gelişmelere ait değerleri tanımlamaya çalışan ve diyalektik materyalizm ile yakından ilişkili bir diğer kuramsal yaklaşımdır (Topakkaya, 2008:379-395). Tarihsel materyalizm insanlık tarihinin sınıf savaşımları tarihi olduğunu ve sınıf savaşlarının da emek-değer, üretim-tüketim, sömüren-sömürülen ilişkileri ve bu ilişkilerde üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfların üretim sürecinde yer alan

öteki sınıf üzerinde kurduğu tahakküm ile şekillendiği tezini ortaya koymaktadır (Stalin, 1979). Bu tezin en önemli paylaşımcısı olan Engels tarihsel materyalizmin temel felsefesini şu şekilde ifade etmektedir (Marks, 1848/1883/1976:121-122);

> "Tüm tarih sömürenle sömürülen, egemen olanla egemen olmayan sınıfların sosyal gelişmenin çeşitli aşamalarındaki savaşımlarının, yani sınıf savaşımlarının tarihidir."

Tarihsel materyalizmin kendi içinde birçok bileşeni bulunmaktadır. Bu bileşenlerin başında sınıf çatışmasının temel unsurlarından birisi olan altyapı-üstyapı ilişkisi gelmektedir (Füredi, 2001:224-246).

Altyapı-Üstyapı ilişkisinden hareketle oluşan dine yaklaşım tarzı, diyalektik materyalizmin dine bakışını desteklemekle birlikte sosyal olgularla ve tarihi süreçteki gelişmelerle dini bir *Üstyapı Kurumu* olarak görmektedir (Davis, 1987:395). Bu ilişki çerçevesinde altyapıyı oluşturan üretim ilişkileri ve araçları üstyapıyı şekillendiren asli unsurdur. Bu konuda Marks'ın temel görüşü şudur (1859/1976:31);

> "İnsanlar toplumsal üretim işinde, zorunlu ve iradelerinden bağımsız olan belirli birtakım ilişkilere girişirler; bu üretim ilişkilerinin toplamı da toplumun ekonomik yapısını meydana getirir. İşte toplumsal bilincin belirli biçimlerini karşılayan kanun ve politik üst yapılar hep bu gerçeklik hep bu gerçek temel üzerine kurulmuştur. Maddi hayattaki üretim biçimi politik tinsel yani manevi toplumsal oluşumların genel karakterini belirtir. İnsanların bilinci geçim yolunu belirtmez, tam tersine geçim yolu onların bilincini belirler."

Marks bu görüşüyle üstyapıyı oluşturan tinsel, politik veya manevi değerleri iktisadi ilişkilere dayanan altyapının bir sonucu olarak görmektedir. Bu çerçevede Marks'ın temel yaklaşımına göre; altyapıyı elinde tutan üstyapıyı şekillendirebilecektir (Davis, 1987:401).

Din konusunda daha çok Avrupa'da Ortaçağ Hristiyanlığını örneklem olarak ele alan Marks, (1848/1976:134-135) dini; feodalizmin, gerici sosyalizmin, aristokrasinin ve burjuvazinin elinde meşrulaştırıcı bir güç olarak kullandığını ve sömürgeciliğin bir aracı olarak araçsallaştırdıklarını ifade etmektedir. Marks sınıf çatışması temelinde oluşturduğu kuramsal bakışında dinin, egemen sınıfın hizmetinde kullanıldığını düşünmektedir. Bu bakımdan Marks, *din afyondur* sözü ile dinin ve dinsel öğelerin amaca ulaşmak için kullanılan bir araç olduğu sonucuna varmaktadır (Özkan, Şubat/1987:40).

Marksist-Leninist ideolojinin temel prensipleri olan diyalektik ve tarihsel materyalizm, Marksist-Leninist örgütlenmelerin, sosyalist devrimci hareketlerin ve bu ideoloji ekseninde şekillenen terör örgütlerinin dine bakışında temel doktrin ve disiplin olarak görülebilir. Bu bağlamda PKK, benzer şekilde konjonktürel durumlara bağlı olarak diyalektik ve tarihsel materyalizmi dinin çözümlenmesinde bir bakış açısı olarak kullanmıştır (Öcalan, 1978/1984).

PKK'nın temel ideoloji olarak kabul ettiği Marksist-Leninist felsefenin dine yaklaşımı genel hatlarıyla yukarıda ifade edilen şekildedir. PKK'nın bu ideolojiyi din algılamasında ne şekilde uyguladığı ve teorik alanda dine yaklaşımı, yukarıda verilen bilgiler çerçevesinde araştırılacaktır.

3.2.1.2. PKK'nın M/L İdeoloji Ekseninde Dine ve İslamiyet'e Yaklaşımı

Yukarıda dine bakış açısı başlığı altında değerlendirilen Marksist-Leninist felsefe, PKK'nın kuruluş öncesi ve sonrası dönemde örgütsel yapının ideolojik temeli olarak kabul edilmiştir (Öcalan, 1978/1984). Örgütün kuruluş öncesi dönemde (1973-1978) sözlü bir temelde şekillenen bu ideolojik bakış açısı ve bağlı bileşenleri PKK'nın dine ve özelde İslamiyet'e yaklaşım tarzını ve algısal altyapısını oluşturmuştur. Gerek örgütün ideolojik temeli gerekse sosyal, siyasal, ekonomik ve dinsel konularla ilgili hususlar ilk olarak örgütün kuruluş manifestosunda yer almıştır (Bayık, 1993:6-24).[25] Manifesto'da; örgütün kuruluş dönemindeki ideolojik parametreleri, tarihsel, toplumsal, ekonomik ve politik konularla ilişkili olarak çerçeve bir politik ajanda oluşturulmuştur (Öcalan, 1978/1984).

Örgütün kuruluş manifestosunda, nihai amaç ve politik ajanda olarak görülen temel husus şu şekilde belirtilmiştir (Öcalan, 1978/1984:96);

> "Kürdistan halkının ve ülkesinin bir bütün olduğunu, Kürt halkının iradesine aykırı olarak, emperyalist-sömürgeci güçlerce zorla parçalanan birliklerinin, her parçadaki halkın iradesine uygun olarak devrimci yöntemlerle yeniden kurulacağını bir ilke olarak kabul eder. Uzun bir mücadele sonunda

---

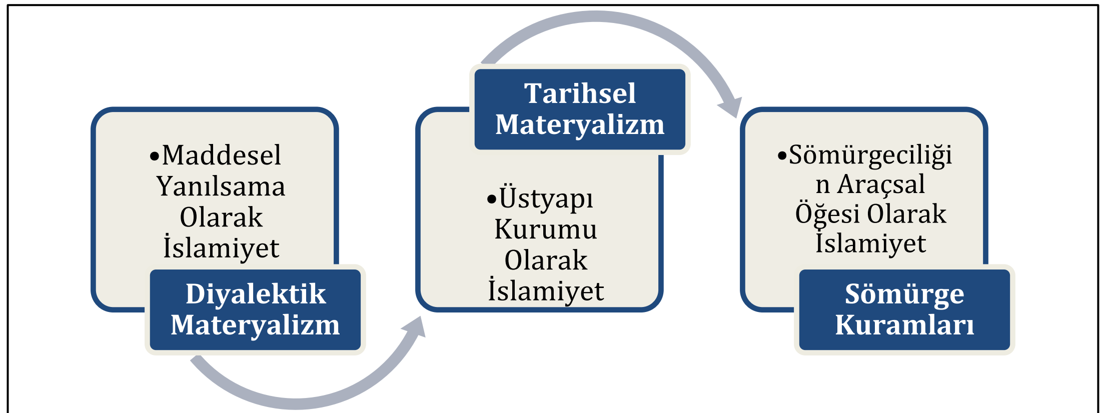
[25] PKK, 1978 yılı 27 Kasım tarihinde gerçekleştirdiği Birinci Kongresinde kuruluşunu ilan etmiş ve bu kuruluşu Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto) isimli bildiri ile kamuoyuna duyurmuştur. Örgütün kuruluş ve gelişim sürecinde Marksist-Leninist ideolojinin fonksiyonel ve işlevsel etkisi Manifesto'dan başlayarak 1990'lı yıllara kadar etkisini aktif olarak göstermiştir. Bununla birlikte etnik temele dayanan Kürt milliyetçiliği söylemlerinin de gelişerek ve genişleyerek örgütün temel söylemi haline gelmeye başladığı bu çerçevede örgütün teorik açıdan dikotomik bir durum içerisinde olduğu ifade edilebilir. (Bayık, 1993)

> gerçekleşeceğine inandığımız bu ilke, somutta ifadesini Bağımsız, Birleşik Demokratik Kürdistan sloganında bulur."

PKK, nihai amaç olarak gördüğü bu hedefe ulaşabilmek için Marksist ilkeleri temel ideoloji olarak benimsemiş, bu ideolojinin örgütsel yapıdaki izdüşümünü *Kürdistan Proleter Devrimci Hareketi* olarak nitelendirilerek Leninist bir perspektif ile pratikleştirilmeye çalışmıştır (Öcalan, 1978/1984:100). Proleter bir devrimci hareket olarak kendisini tanımlayan örgüt, bu tanımlamayı bölge halkı üzerinde tesis edebilmek için Marksist-Leninist ideolojiyi bir eylem kılavuzu olarak görmüştür (Öcalan, 1998/a:174). Bu durum (Anonim/a, 1982:14);

> "İşçi sınıfının eylem kılavuzu olan Marksizm-Leninizm'in, Kürdistan somutuna bağımsız olarak uygulanabileceğini, bu doğrultuda Kürdistan proletaryasının öncü örgütünün yaratılabileceğini ve bu örgüt önderliğinde modern bir ulusal kurtuluş mücadelesi geliştirilebileceği" ifadeleriyle örgütün kuruluş sürecinin ideolojik perspektifini ortaya koymaktadır.

Proleter ve devrimci bir hareket söylemiyle Marksist-Leninist temelde ortaya çıkan PKK, bu söylemlerini toplumsal değerlerin çözümlenmesinde bir çıkış yolu olarak değerlendirmiştir. Toplumsal değerler arasında yer alan din olgusunu, Marksist-Leninist ideoloji çerçevesinde çözümleyen örgüt *-kuruluş sürecinden 1990'lı yıllara kadar-* bu eksende İslamiyet'i, diyalektik ve tarihsel materyalist felsefenin bileşenleri olan üstyapı kurumu ve sömürgeciliğin araçsal öğesi olarak görmüştür (Şekil-10).

Şekil 10: PKK'nın Kuruluş Sürecinde İslamiyet Algısının Kuramsal Bileşenleri (Semiz, 2011/b)

i. Diyalektik/Tarihsel Materyalizm Perspektifiyle PKK'nın İslamiyet'e ve Dine Bakışı

PKK'nın dine ve İslamiyet'e bakışının temelinde Marksist ideolojinin etkilerini ve söylemlerini bulmak mümkündür. PKK'nın bu bağlamda İslamiyet ile ilgili söylemlerinin de kuruluş döneminde Marksist felsefenin dine bakışı ile özdeşlik gösterdiği ifade edilebilir. Bu durum gerek örgütün kurucusu Öcalan'ın gerekse Marksist-Leninist temelden gelen çekirdek kadronun söylemlerinden anlaşılmaktadır (Tan, 2011). Bununla birlikte örgüt içi eğitimlerde ve örgüt dokümanlarında bu durum 1990'lı yıllara kadar açıkça görülmektedir (Yüce, 1999/a). Örgütün kuruluş manifestosunda İslamiyet'in sömürgeciliğin ajan kurumu ve Kürtlerin içerisinde yer edinmiş bir *Truva Atı* benzetmesi İslamiyet algısının çekirdeğini oluşturmaktadır (Öcalan, 1978/1984:23).

Diyalektik ve tarihsel materyalist perspektif ile dini ve toplumsal değerleri öteleyen PKK, bu felsefi bakış açısı ile dine -*üstyapı kurumlarına*- yaklaşımı örgütsel literatürde şu ifadelerle açıklanmaktadır (Öcalan, 1992/b:101-102);

> "Diyalektik tarihsel-materyalizm oluşmadan önce ne proletaryanın güçlü bir eylemi gerçekleştirilebilmiş ve ne de öncü örgütü yaratabilmiştir. Bu anlamda da proletaryanın en büyük üstatlarının işe felsefeden başlamaları, dini eleştirerek proletaryanın sağlam bakış açısını ortaya çıkarmaları bir tesadüf değildir…"

Diyalektik ve tarihsel materyalizmin gelişim süreci örgüt literatüründe dine ve Tanrıya karşı başkaldırının ve bağımlılıktan kurtulmanın felsefi bir sebebi olarak görülmektedir. Bu durumu Öcalan şu ifadelerle açıklamaktadır (1992/b:102);

> "…Diyalektik-materyalist felsefenin ortaya çıkması, bireyin zayıflıklarından kurtulması için güçlü bir araç yaratmıştır. Birey, artık Tanrılardan medet ummaz, doğa güçleri önünde eğilmez, korkmaz…"

Örgütün, kuruluş sürecinden itibaren dini olguları ve özelde İslamiyet'i diyalektik ve tarihsel materyalist perspektif ile yorumlaması kendi içinde dikotomik bir durum arzetmektedir. Bir yandan İslamiyet'i, toplumsal tabanı göz önünde bulundurması açısından reddedememekte bir yandan da İslamiyet'i diyalektik yöntemlerle açıklamaya çalışmaktadır. Bu durumu Öcalan şu ifadelerle açıklamaktadır (1991/a:103)

> "…Günümüzün Allah'ı bilimin özüdür. Allah, artık evrenselliğin diyalektiğinin temelinde kendi kendine işleyen, sonsuz değişime uğrayan ve uğratan her şeyidir. Bundan daha yüce Allah fikri düşünülebilir mi?"

Bu ifadelerin yanında ilahi dinlerin ortak özelliklerinden olan ahiret, cennet ve cehennem gibi olguları da benzer şekilde değerlendiren Öcalan bu konuda (1991/a:103);

> "Tarih içindeki gelişimine baktığımızda, Allah tapımıyla birliğe ve güce ulaşılmak istendiği çok açık görülmektedir. Öyle sevgili kulun cennete gitmesi gibi kavramları işin fantezi kısmıdır, edebi kısmıdır." ifadeleri ile din olgusunun özünde bir iktidar mücadelesinin araçsal öğesi olduğu saptamasında bulunmaktadır.

Öcalan, din hakkında diyalektik eksendeki değerlendirmelerinde insanın doğa ile olan tarihsel mücadelesi ve bu mücadeledeki zayıflığı karşısında dinin bir çeşit sığınak durumuna geldiği yönündeki yaklaşımları desteklemektedir. Öcalan bu durumu şu ifadelerle açıklamaktadır (1991/a:15-16);

> "…İnsanı ele alalım ve dini anlamaya çalışırken doğa karşısındaki zayıflığını göz önüne getirelim. O, bu zayıflığını bu çıplaklığını ne ile giderecek? Şu konuda yanılmadığımıza inanıyorum: İnsanlar kendilerini hükmedenler durumuna getirmek için, zavallılıklarından kurtulmak için, doğaya sempatik gözükmek ve doğayı anlayışlı kılmak için ve elbette ki hepsinin de ötesinde kendilerini egemen kılmak için din ve tanrı düşüncesine başvuruyorlar. Aslında kişinin kendisinin "hâkim" olmada gözü vardır. İşte bunun ön aşaması da, kendisine tanrılar yaratmaktır… Daha da somutlaştıracak olursak; din, insan türünün doğayla karşılaşmasında ilk girdiği düşünce ve ruhsal gelişme biçimidir."

Bu ifadeler örgütün ve başta Öcalan'ın din konusundaki bakış açısının temel diyalektiğini oluşturmaktadır.

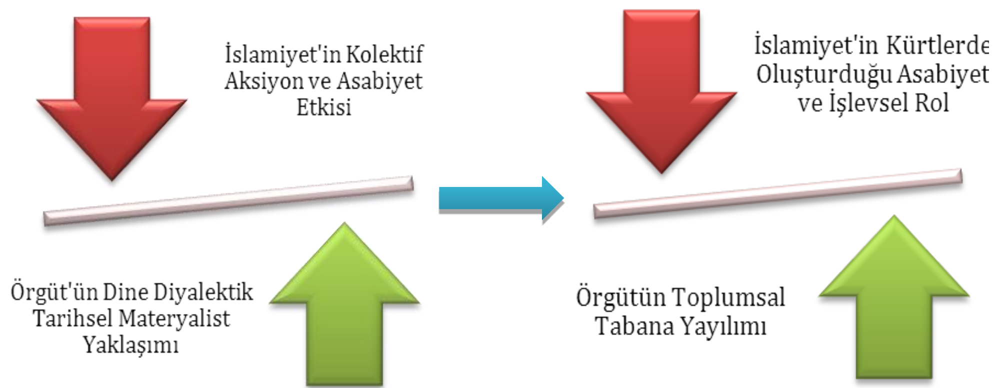
PKK'nın dinin ve özelde İslamiyet'in, Kürt ulus inşa sürecinin önünde önemli bir engel olduğu yönündeki düşüncesi, örgütün kuruluş sürecinde genel bir kanaat olarak görülmüştür. Bu kanaatin oluşmasının temelinde dini ve feodal yapıyı ilkel üst yapı kurumu olarak gören örgütsel algı yatmaktadır. Bu algıya göre (Anonim/a:14-15);

> "Kürdistan'da hala dinsel, aşiretsel, kabilesel düşünce ve bağlılıklar uluslaşma önünde engel olmakta ve yeni sosyal güçlerin rollerini yeterince oynayamamalarına yol açmaktadır. Bundan da öteye üst yapıya egemen olan yabancı ideoloji ve politikaya karşı Kürdistan toplumsal yapısını temsil etme durumunda olan güçlerin kendi ideoloji ve politikalarını evrimci bir tarzda geliştirememeleri ve devrimci yöntemi de bir türlü kavrayıp uygulamaya geçirememeleri nedeniyle bu alanda olumsuzluklar alabildiğine yaygın bir durum arzetmektedir."

Üstyapı kurumlarının, sosyalizmin ve buna bağlı devrimsel değişimin gerçekleşmesi önünde engel oluşturması, örgüt açısından ciddi bir toplumsal sorun olarak görülmüştür. Örgütün kuruluş sürecinde bu konuya şu ifadelerle değinilmiştir (Anonim/a: 15);

> "Kürdistan'da yürürlükte olan ideoloji ve politika, tüm üst yapı çağla, halkların bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm doğrultusundaki gelişimiyle, dünyanın sosyalizm yanlısı tüm güçleriyle tam bir çelişki halindedir."

Din ve İslamiyet konusunda örgütün teorik ve pratik açıdan bir çözümsüzlük yaşadığı ve bu çözümsüzlük karşısında yukarıda belirtilen ifadeler ile din konusunu bir sorunsal olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu sorunsal öğenin aşılması veya bu öğenin araçsallaştırılması örgütün 1990'lı yıllarda tercih etmek zorunda kaldığı iki ana seçenektir. Dinin aşılması ve ötelenmesi örgütün teorik açıdan kabul ettiği ve örgüt içi öğretilerde işlenen bir gerçeklik olarak anlaşılmakla birlikte bu gerçekliğin toplumsal yapı ile oluşturduğu uyuşmaz amaçlar ve çatışma diyalektik felsefenin pratikteki çözümsüzlüğü olarak görülebilir. Bu çerçevede örgütün Kürtlerde oluşturmak istediği etnik milliyetçiliğe dayalı sosyalist temelde şekillenen ideolojik asabiyet ile İslamiyet'in tarihi süreçte oluşturduğu sebep asabiyeti arasında nitel açıdan bir çatışma yaşanmaktadır (Şekil-11). Bu çatışmanın temelinde ise örgütün din algısının diyalektik materyalist perspektifi ile toplumsal değerlere bakışı yatmaktadır.

Şekil 11: PKK'nın ve Kürtlerin İslamiyet Algısında Uyuşmaz Amaçlar (Semiz, 2011/b)

PKK'nın Marksist-Leninist ideoloji çerçevesinde ve bilimsel sosyalizm perspektifi ile İslamiyet'e yaklaşım tarzının temelinde Manifesto'da belirtilen sömürgecilik konusu temel bakış açısı olarak görülebilir. Bu durum Manifesto'da şu şekilde ifade edilmektedir (Öcalan, 1978/1984:4-5);

> "Burjuva ideolojilerinin uyuşturucu etkisinden bin kat daha uyuşturucu[26] olan İslamcılık, halklar için, Arap hâkimiyetine uyduluk ve milli geçmişlerini inkâr anlamına geliyordu…"

Bu ifadeler Marks'ın *Din Afyondur* sözüne telmih oluşturması açısından örgütün kuruluş sürecindeki İslamiyet algısını göstermektedir. Örgütün dine ve İslamiyet'e bakışının daha net anlaşılabilmesi için sömürge kuramları ekseninde şekillenen bakış açısının ortaya konulması gerekmektedir.

ii. Sömürge Tezi Çerçevesinde PKK'nın İslamiyet'e Bakışı

İslamiyet'i materyalist perspektif ile algılayan PKK, diyalektik materyalizmi bu anlamda temel bakış açısı olarak görmekle birlikte, tarihsel materyalizm perspektifi çerçevesinde ise İslamiyet'i bir üstyapı kurumu olarak değerlendirmektedir. Her iki yaklaşımın tarihsel açıdan pratikleşen uzantısı ise İslamiyet'in sömürgeciliğin araçsal bir öğesi olarak kullanıldığı yönündeki bakış açısıdır.

Kürtlerin tarihsel süreçteki durumunu sömürgecilik ve sınıf çatışmaları çerçevesinde değerlendiren PKK, bu konuda Marks'ın görüşleri ekseninde yukarıda belirtilen sınıf çatışması ve tarihsel materyalist felsefeden büyük ölçüde etkilenmiştir. Ayrıca Lenin'in *Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı* çerçevesinde teorik temelleri atılan ve buna paralel olarak dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan ulusal bağımsızlık hareketleri ile özdeşleştirme yapılmıştır. Bu çerçevede Manifesto'da şu ifadelere yer verilmiştir;

> "… Kürdistan devriminin Ortadoğu'daki yeri ve önemini, Vietnam devriminin Çin Hindi'ndeki yeri ve önemine benzetebiliriz. … Kürdistan Devrimi, Ekim devrimi ile başlayan ve ulusal kurtuluş hareketleriyle gittikçe güçlenen Dünya Proletarya Devriminin bir parçasıdır (Öcalan, 1978/1984:116)."

PKK bu eksende sömürgecilik ile ilgili pratik örneklemler üzerinde yoğunlaşmakta ve Şark bölgeleri açısından bu konuyu değerlendirirken bölge halkının sömürgeleştirilmesinde etken faktörleri sıralamaktadır. Bu faktörlerin başında toplumsal asabiyeti sağlayan *Aşiret, Mirlik/Beylik (Feodal Yapı)* ve *İslamiyet* gelmektedir.

[26] İslam'ın uyuşturucu etkisi ifadesi ile önceki bölümde genel hatlarıyla ifade ettiğimiz, "din afyondur" yaklaşımı aynı ideolojinin söylemleri olarak algılanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. 2. Bölüm: "Marksizmin Din Algılaması"

Neseb ve sebep asabiyeti açısından Marksist-Leninist eksende komünal bir yapının toplumsal tabanda oluşmasının önünde engel olarak görülen bu faktörler Manifesto'da Kürtlerin içine yerleştirilmiş birer *Truva Atı* olarak nitelendirilmektedir (Öcalan, 1978/1984:23). Bu konuda İslamiyet'in Kürtler arasında yayılma sürecine ilişkin Manifesto'da yer alan şu ifadeler konu açısından önem taşımaktadır (Öcalan, 1978/1984:23-24);

> "….Köleci dönemde hiç olmazsa ideolojik olarak milli kalabilen ve bir milli direnme ideolojisi görevini gören "Zerdüşt" dininin ortadan kaldırılmasıyla, Kürtler, manevi alanda da yabancıların işgaline uğradı. İslamlık, Kürdün beyninde ve yüreğinde milli inkârı hazırlayan ve kaleyi içten fethetme rolü oynayan bir "Truva Atı" gibidir. Düşünce ve duygu alanında günümüze kadar etkisini duyuran İslamlık, Kürdistan'ı her işgal edenin elinde aynı rolü oynamıştır. Mezhepleri ve tarikatlarıyla yerli ve yabancı feodallerin elinde sömürüyü gizleme, ümmetçiliği geliştirme, milli değerleri unutturma aracı haline gelen İslamlık, Ortaçağdan günümüze kadar Kürtlerde milli direnme ruhunu öldüren en büyük ideolojik araçtır."

İslamiyet, Kürtlerde milli bilincin gelişmesinde önemli bir engel olarak ifade edilirken, feodal yapının bileşenleri olarak görülen beylik/mirlik, aşiretler ve İslamiyet'in kolektif bir işleve sahip olmasını sağlayan şeyh ve seyitlik ile ilgili olarak benzer şekilde şu ifadelere yer verilmiştir (Öcalan, 1978/1984:24);

> "Feodal dönemde Kürtlerin tarihine İslamlık gibi sokulan başka bir "Truva Atı" da, hainleşen aşiret reisleri ve feodallerdir. Arap egemenliğinin temsilcileri olarak Arap ve Kürtlerden oluşturulan ve kendilerine "şeyh", "seyit", "mir", "emir" gibi lakaplar takılan bu feodaller güruhu, Kürdistan tarihinde en hain kuşaklardan birini oluşturur. Kendilerini bin bir bağla Arap feodallerine bağlayan bu Kürdistan feodaller güruhu, Arap uşaklığını açık-seçik bir şeref payesi olarak benimserler. Kendi milliyetini inkâr ederken, Arapları kavmi necip, yani temiz kavim diye yüceltirler. Feodal dönemin başlangıcından günümüze dek Kürt halkının önünü tutan bu hâkim feodal tabaka, dış işgalcilerin gönüllü bir davetiyecisi rolünü oynayıp, milli yönden gelişmememizin en önemli sosyal nedenidir."

İslamiyet'i, aşiretleri veya mirlikleri yukarıda belirtildiği üzere "*Truva Atı"*na benzeten örgüt, bu toplumsal olguları *Sosyal Ajan* olarak nitelendirmektedir. Sosyal ajan kavramından *hâkim ulus burjuvazisi yararına toplumsal gelişmenin önünde engel haline gelen kişi, kurum, tabaka, sınıf...* kastedilmektedir (Öcalan, 1978/1984:25). Bu sınıflar Kürtler içerisinde birinci bölümde ayrıntılarıyla ifade edilen şeyh, seyit, melle, bey, aşiret reisi vb. kesimlerdir. PKK'nın bu kesimlere karşı oluşunun temelinde aşiretlerin ve İslamiyet'in Şark bölgelerinde yaşayan Kürtler

üzerindeki asabiyet faktörüne bağlı olarak gelişen kolektif aksiyon etkisi yatmaktadır. Kolektif aksiyon etkisi, PKK'nın amaçsal hedefleri ile temelden farklılık göstermesi sebebiyle örgüt ve halk arasında derin bir uyuşmaz amaç sorunu oluşturmuştur.

PKK ve Kürtler arasında yaşanan uyuşmaz amaçların temelinde din faktörü önemli bir sosyal gerçeklik olarak yer almaktadır. Örgüt militan kimlik inşa sürecini gerçekleştirebilmek için üstyapı kimliği olan İslamiyet'in oluşturduğu kolektif aksiyon etkisini kırarak kendi örgütsel kimliğini toplumsal tabana yerleştirmeyi bir strateji olarak hayata geçirmek istemiştir. Bu bakımdan örgüt ve toplumsal yapı arasında sosyo-psikolojik bir uyuşmazlık yaşanmıştır.

3.3. PKK'NIN VE KÜRTLERİN İSLAMİYET ALGISININ MUKAYESESİ

İslamiyet, neseb ve sebep asabiyetinin etkin olduğu ve aşiret-kabile ilişkilerinin devam ettiği toplumsal yapılarda güçlü bir işlevsel altyapıya sahiptir. Bu durum özellikle Şark bölgelerinde kendisini açıkça gösteren bir durumdur (Bkz. 1. Bölüm).

Şark bölgelerinde İslamiyet, sadece bir dini inanç olarak değil aynı zamanda sosyal, siyasal ve kültürel öğelerin iç içe olduğu ve bu öğelerle bir bütün haline gelen yaşam şekli olarak görülmektedir. İslamiyet'in Kürtlerde bir yaşam şekli olarak yer alması, toplumun vazgeçilemez öğesi olmasını sağlamıştır. Bu vazgeçilemezlik aynı zamanda kutsallık algısıyla şekillenerek İslamiyet'i meşruiyet algısının merkezine oturtmuştur (Bruinessen, 2006).

Kürtlerin kutsiyet atfettiği değerlerin ve buna bağlı olarak oluşan asabiyetin, yabancı bir değer yargısı *-PKK/Marksist-Leninist İdeoloji-* ile tehdit edilmesi, bu değer yargısına karşı bir tepkinin ve refleksin oluşmasına yol açmıştır. Karşılıklı şekillenen bu tepkisel ilişki sürecinde her iki değer yargısının güç unsurları devreye girmiştir. Baskın ve fiziksel güç unsuru *-PKK-*, bölge halkının değer yargılarını tehdit ederken, toplumsal yapıda içe doğru bir büzülme/gerileme yaşanmıştır. Meşruiyeti, İslami ve toplumsal değerlerden ziyade güce ve zorun rolüne dayanarak şekillendirmeye çalışan PKK *-kuruluş ve gelişme süreci içerisinde-*, kısa vadede amaçlarına önemli ölçüde ulaşmakla birlikte orta ve uzun vadede politik ajandası olan halk ayaklanmasını hayata geçirememiştir. Bu durum PKK ve toplumun

yaşadığı değer çatışmasının bir sonucu olarak görülebilir (Semiz, 2011: 69-70; Özeren ve Başıbüyük, 2011:93-94).

PKK'nın kuruluş ve gelişme sürecinde, bölge halkı ile yaşadığı değer çatışması ve uyuşmaz amaçların temelinde; toplumsal değer yargılarını ve İslamiyet'i öteleyen Marksist ideoloji ile *Zorun Rolüne* dayanan topluma yönelik şiddet ve terör hareketleri yer almaktadır (Marcus, 2007; Özcan, 1999; Demirel, 2005). Her iki faktörün Kürtlerde PKK algısını şekillendiren ana unsurlar olduğu ifade edilebilir.

Kürtlerin ve PKK'nın İslamiyet algısı açısından farklılaşan yönlerinin anlaşılması için her iki yönde yaşanan uyuşmaz amaçların tespit edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda PKK bir yandan örgütsel tabanı genişletmek ve toplumsal bir hareket haline gelebilmek için üstyapı kurumları olan İslamiyet (din), aşiret ve feodal yapının bölge halkı üzerinde oluşturduğu asabiyeti kırmaya çalışmakta, bir yandan Kürt ulus inşa sürecinin temellerini şekillendirmeye çalışarak yeni bir asabiyet formunu bölge halkı üzerinde ikame etmeyi amaçlamaktadır (Öcalan, 1995:187). Kürtler içerisinde ise gerek aşiret asabiyetinin oluşturduğu kolektif aksiyon etkisi, gerekse İslamiyet'in bölgedeki işlevsel gücüne bağlı olarak oluşan asabiyet algısı, PKK'nın kuruluş sürecinde ortaya koyduğu ve topluma sunduğu amaç, düşünce ve fikirleri bir yandan yabancılamakta, bir yandan da taşıdığı değerler açısından tehdit olarak hissetmektedir (Öcalan, 1994:40-44; Metiner, 2004:70-75).

3.3.1. PKK Açısından Kürtlerin İslamiyet Algısı

PKK'nın Kürtlerin sosyal, kültürel ve dini değerlerini, -*Marksist perspektif ekseninde*- ilkel dönemden kalma üstyapı kurumu olarak gören bakış açısı, örgütsel tabanın oluşumunda bir engel olduğu yönündeki anlayışın temelini oluşturmuştur. Kürtlerde feodal ve dini asabiyetin çözülmesini ve bireyselliğin ön plana çıkmasını amaçlayan örgüt, böylelikle örgütsel kimliğin bireylere daha hızlı entegre edilebileceği düşüncesini savunmuştur (Anonim/a, 14-15).

1970'lere doğru Şark bölgelerinde ve Kürtlerde göreceli bir modernleşme sürecinin yaşandığını ve bu modernleşmenin ilkel üstyapıları aşabilecek bir sürece kapı araladığını öngören örgüt, üstyapı kurumları olarak gördüğü İslamiyet'in ve feodal yapının devlet tarafından güçlendirilmeye çalışıldığını öne sürmektedir

(Öcalan, 1991). PKK, bu durum karşısında toplumun kişilik sorununun oluştuğunu ve oluşan bu kişilik sorununun devrimsel amaçları hayata geçirmede engel teşkil ettiği yaklaşımını savunmaktadır (Öcalan, 1992/b:11-14).

PKK, Kürtlerin İslamiyet algısını dini dogmalar olarak görmekte olup, bu dogmatik değerlerin oluşturduğu kişilik yapısının yurtsever bir kimlikle özdeşleşemeyeceği yönünde bir bakış açısına sahiptir. Bu durumu Öcalan teorik açıdan şu ifadelerle açıklamaktadır (1992/b:11);

> "Devrimden önceki toplum, gittikçe güçlenen felsefi-dini düşüncelerin, ahlaki ve geleneksel değer yargılarının ve çeşitli kurumların etkisi altında oluşan katılaşmış kurallar ile yönetilmektedir. Mevcut düzenin hizmetinde olan din, felsefe ve ahlak da her zaman propagandalarla toplumun, dolayısıyla da dünyanın değişmezliğinden dem vurmuştur. Bu yaygın kurumlaşmalar içerisinde bireyin yaratıcı rolü son derece sınırlandırılmıştır. O, bu durumda sadece toplumun dönen çarklarının basit bir dişlisidir."

Bu teorik yaklaşımı toplum içinde egemen kişilik tipi ile özdeşleştiren Öcalan, içinde bulunulan durumu (1992/b:61); *yurtseverlik duyguları zayıf konumda olan ve bilinçli bir karakter taşımayan kişilik* olarak yorumlamaktadır. Bu durumun temelinde yatan ana faktörü sömürgeciliğin ortaya çıkardığı etkilere bağlayan Öcalan, bu sömürgecilik süreci içerisinde kişinin kendisini din, aile ve aşiret gibi yapılara bağlayarak devrimci bir nitelikten uzaklaştığını ifade etmektedir (1992/b:60-63).

Öcalan, Kürtlerin dini, ailevi ve feodal dogmalarını doğru bir dünya görüşünün oluşumuna engel olarak görmekte ve bu engeli aşabilmek için din, aile ve feodal yapı ile mücadele etmeyi örgüt üyeleri için bir görev olarak işaret etmektedir. Bu konuyu Öcalan şu ifadelerle açıklamaktadır (1992/b:101);

> "Halkımız dünyayı birçok yönden yanlış ve daha çok dini dogmaların ışığında yorumlamaktadır. Dar aile çıkarları ve aşiretçilik, dini dogmalar ve hâkim ulus uşaklığı gibi, doğru bir dünya bakış açısı edinmeyi olanaksız kılan birçok yanlış anlayış adeta topluma egemen gibidir. Doğal olarak bunlar da olumsuzluğu, örgütsüzlüğü ve dağınıklığı geliştirmekten öte bir sonuç yaratmamaktadır. O halde gerek militanın bu geri düşünceleri aşarak düşünce kapasitesini ve dünyaya bakış açısını geliştirmesi ve gerekse halka doğru bir bakış açısını benimsetmesi bizim toplumumuzda çok büyük önem taşıyan bir olaydır. Ve bu inkârcı ve çağdışı anlayışlara karşı bir mücadeleyi gerektirir."

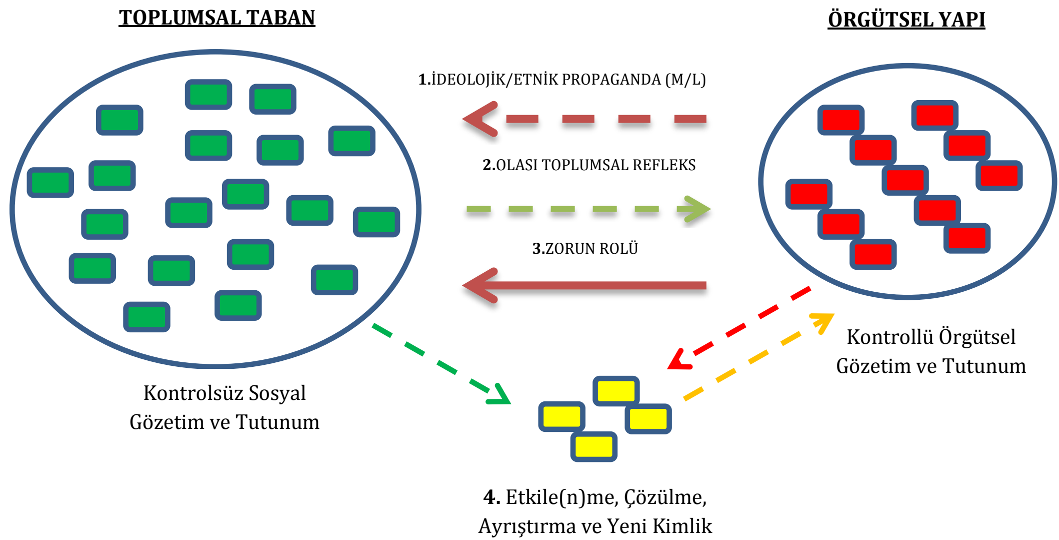
Örgüt bir yandan halkın dini algılarını kırabilmek için mücadele geliştirme düşüncesine sahip olmakta, bir yandan da bu mücadeleyi yürütecek militanların

halkın din gibi algı ve değerlerinden etkilenmemesi için tedbir alınması gerektiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu durumu Öcalan aşağıda belirtilen ifadelerle açıklamaktadır (1992/b:101);

> "…Mücadelenin merkezinde yer alan militanın bakış açısını geliştirmek de, toplumda derin maddi nedenleri de bulunan düşüncesiz ortamdan etkilenmesini engellemek, bunun yanında bilimsel düşüncenin genel bir özeti olan sağlam bir bakış açısına, sağlam bir felsefeye ulaşmasını sağlamaktan geçer…"

Bu perspektif ile Öcalan, örgüt üyesinin sağlam bir felsefeye ulaşması için diyalektik ve tarihsel materyalizmi temel öğreti olarak sunmaktadır (1992/b:103).

Kürtlerin dini değerlerinin yozlaştırıcı ve yabancılaştırıcı bir etkiye sahip olduğu düşüncesi başta Öcalan olmak üzere örgütün genel bir kanaati olarak görülebilir. Bu anlamda İslamiyet (din), aile, aşiretler (feodal yapı) gibi toplumsal değerler karşısında nasıl bir strateji uygulanacağı konusunda örgüt önemli bir çözümsüzlük süreci yaşamıştır. Ancak örgüt öncelikli olarak, Kürtlerin bu değerlerinin oluşturduğu yapısal dokuyu ve geniş grup kimliğini bozarak, bu yapıyı küçültme, bireylere veya küçük gruplara bölerek örgütsel grup kimliğine kanalize etme stratejisini uygulamaya çalışmıştır (Şekil-12).

Şekil 12: PKK'nın Toplumsal Değerlerin (İslamiyet, Aşiret, Aile vd.) Çözülmesinde Hedeflediği Strateji (Semiz, 2011/b)

PKK, Şekil-11'de belirtilen stratejiyi hayata geçirebilmek için ideolojik ve etnik propagandasını toplumsal zemine yönlendirmeye çalışırken, toplumsal zeminde bu temasa karşı önemli bir refleks açığa çıkmaktadır. Bu refleks kendi içerisinde toplumun taşıdığı değerler örgüsü ve asabiyettir. Bu örgü içerisinde en önemli

işlevselliğe sahip olan İslamiyet'in aşılamaması örgütsel stratejinin istenilen düzeyde hayata geçememesine yol açmıştır. Örgüt bu durum karşısında İslamiyet'i, toplumsal yapının seçilmiş travmaları, sömürgecilik, Türkiye Cumhuriyeti'nin gizli ajandası gibi söylemlerle aynı potada birleştirerek, toplumun İslamiyet algısını erozyona uğratma stratejisini hayata geçirmeye çalışmıştır (Avcı, 2008).

PKK toplumun İslamiyet algısını çözümleme sürecinde sürekli olarak Kürtlerin yozlaşmışlığı, geri kalmışlığı, ilerici ve yurtsever bir birey olmakta zorlandığını ve bunun aşılamaması sorunlarını dile getirirken, dini veya İslamiyet'i bu süreçte Kürtlerin önündeki en önemli engellerden birisi olarak görmüştür. Kürtlerin bu anlayışa karşı oluşturduğu refleksif/tepkisel yaklaşım, PKK'nın ilerleyen dönemlerde İslamiyet konusunda strateji değişikliğine gitmesine yol açan en önemli toplumsal faktör olarak görülebilir.

3.3.2. Kürtler Açısından PKK'nın İslamiyet Algısı

Kürtlerin tarihi, coğrafi, kültürel ve siyasi geçmişi İslamiyet'in toplumsal bir zemine oturmasına ve burada köklü bir yer edinmesine imkân sağlamıştır. Bu durum karşısında mirlikler ve aşiretlerde dâhil olmak üzere Kürtler, İslamiyet'i meşruiyet aracı olarak görmüşlerdir. Kürtlerin din algısı ekseninde İslamiyet'in bir çeşit meşruiyet kaynağı olması, bu sosyal olguya yönelen tehditlere veya baskılara karşı toplumsal tabanda tepkilerin oluşmasına yol açmıştır. Bu durum özellikle PKK örnekleminde kendisini daha net bir şekilde göstermiştir. PKK'nın kuruluş ve gelişim sürecinde Marksist-Leninist çizgide İslamiyet'e bakışı ve dini öteleyen yaklaşımı, toplumsal tabanda örgütün, *ateist veya komünist* gibi sosyal dokuya yabancı ve tehdit olarak görülen tanımlamalarla algılanmasına zemin oluşturmuştur (Yılmaz, 9 Ağustos 2005).

Toplumsal yapı, PKK'yı kuruluş sürecinde bir gençlik ve talebe hareketi olarak görmekle birlikte, bu hareketin 1978 yılından itibaren başlayan propagandalarına karşı örgüte belirli bir süre sıcak yaklaşmamıştır (İmset, 1992:8-13). Bu durum karşısında PKK, kısa vadede gençlik kesimlerini kendi saflarına çekmeyi ilk hedef

olarak görmekle birlikte, geniş halk kesimlerini uzun vadede hareketin içerisine dâhil etmeyi amaçlamıştır (Öcalan, 1993/a:239-264).[27]

Gençlik kesimlerinin dinamizmini örgütsel pratiğe aktarmayı amaçlayan PKK, bu alanda 1980 öncesi önemli adımlar atmıştır. Geniş halk kesimleri ise bu durum karşısında edilgen konumunu sürdürmüştür. Bölge halkı, PKK'nın sol-etnik temelde yürüttüğü faaliyetleri bilişsel olarak anlamanın ötesinde, daha çok yaşanan gelişmeleri kararsızlıkla izlemekte, din ve İslamiyet algısı ekseninde olayları değerlendirebilecek bir bilince sahip bulunmamaktadır (Metiner, 2004). Bu alanda sadece örgütün *"din düşmanı"* olduğu imajı bilinçaltına yerleşen bir imgelemdir.

Bölge genelinde 1980 öncesi PKK'nın yanı sıra, Kürt etnik milliyetçiliğine ve sol temele dayanan çok sayıda örgütlenme, dernek ve hareket bulunmaktadır (Bayık, 1993; Öcalan, 2007/a:170-171). Bu oluşumların sürdürdüğü faaliyetler her ne kadar Kürtlerin siyasal ve sosyal tercihlerinde geniş bir taban oluşturmamış olsa da, ilerleyen dönemde PKK'nın zemin bulabileceği bir kesimin altyapısını oluşturmuştur (Kirişçi, 2007; Semiz, 2011).

PKK'nın 1984 sonrası dönemde eylemsel sürece geçiş yapması ile beraber, toplumsal yapının uzun yıllar yaşayacağı sosyo-psikolojik ve politik bunalım süreci başlamıştır. Toplum bir yandan örgütün kendilerine yönelen eylemleri ile sürekli sarsıntı yaşarken, bir yandan da bölgedeki güvenlik güçlerinin yanlış tutum ve davranışları karşısında derin bir travma yaşamıştır (Aygan, 1988; Cemal, 2010). Bu travma toplumda dikotomik bir psiko-sosyal davranış modelini oluşturmuştur (UTSAM, 2010/a). Toplum, PKK'yı dini, ailevi, kültürel değerlere karşı olması ve halka yönelik şiddet hareketlerini yürütmesi sebebiyle tasvip etmemekle birlikte, silahlı gücün ve zorun rolü ile edilgen konumunu sürdürmüştür.

Bölge halkı PKK'nın İslamiyet algısının kendi değerlerine ters olduğunu bilmekle birlikte bu alanda kendisini temsil edebilecek, dini alanda yön

[27] Gençlik kesimlerini örgütsel faaliyetlere kanalize etme amacının birçok nedeni bulunmakla birlikte bu nedenler arasında, Kürt gençlerinin bölge halkının kültürel kodlarında yer alan Aşiret (Feodal Yapı), İslamiyet ve diğer kültürel değerler ekseninde kesin bir kişilik ve kimlik inşa süreci yaşamamış olmalarından kaynaklanmaktadır. PKK böylelikle birkaç kuşak sonrasında bölge halkının Kürt kimliğini örgüt stratejileri ekseninde algılamasını ve bu algının diğer tutunum öğelerini bastırmasını amaçlamıştır. Bu durum bir yandan örgüte varlık alanı oluşturulmasının zeminini hazırlarken bir yandan da diğer kültürel ve manevi algıların ikincil konuma geriletilmesinde önemli bir sosyal taban sağlayacaktır (Öcalan, 1993/a).

gösterebilecek, aidiyet tanımlamasını sağlayabilecek ve PKK'ya karşı sosyal ve siyasal bir güç olabilecek oluşumların -*belirli bölgeler ve iller dışında*- eksikliğini yaşamıştır. Bu durum beraberinde dini kimliğin belirleyiciliğinin ve toplumun bu çerçevede PKK'ya bakışının zayıflamasına kapı aralamıştır. Ancak gerek örgütün kuruluş sürecinde gerekse ilerleyen dönemlerde toplumun önemli bir kesiminin İslami hassasiyetinin devam etmesi PKK'ya karşı içsel bir tepkinin devamlılığını sağlamıştır (Çiçek, 13 Mart 2008). PKK'nın kurulduğu yıllarda bölgede yaşayan ve siyasal hareketliliğin İslami kanadına yakın çizgide bulunan Metiner, PKK'nın İslamiyet'e bakışını, bunun yansımalarını ve bu dönemde toplumun hassasiyetlerini şu ifadelerle açıklamaktadır (2004:71-72);

> "İddiam odur ki, PKK o dönemde (kuruluş yılları) sosyalist-ateist bir ideolojik hatta yürümemiş, Kürtlerin dini inançları ve değerleriyle doğrudan hesaplaşan bir siyaset izlememiş olsaydı, hiç kuşkusuz çok daha geniş bir kitleyle buluşma imkânına sahip olurdu. Şayet o dönemde bizler, Kürt kültürel ve demokratik talepleri karşısında işin başında daha duyarlı ve doğru bir siyaset izlemiş olsaydık, pek çok Kürt gencinin sosyalist-ateist olmasının önüne geçebilir ve bölgenin tek hâkim gücü olabilirdik. Çünkü Kürtler tarihleri boyunca ne dinlerinden ne de milliyetlerinden vazgeçmişlerdir."

Metiner'in bu tespitleri bölge halkının İslami duyarlılığının gücünü ve potansiyelini ifade ederken, bu potansiyelin PKK karşısında sistemsiz olduğu gerçekliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Metiner, 1980 öncesi dönemde Apocular'ın toplumsal tabanda önemsenmediğini belirtmekte ancak ilerleyen dönemlerde her alanda güç kazanmaya başladıklarını ifade etmektedir (2004:70).

Kürtler, PKK'nın İslamiyet'e karşı tutunduğu tavır ve yaklaşımı benimsememekle birlikte temsiliyet ve aidiyet noktalarında yaşadıkları sorunlar sebebiyle etnik söylemlere zaman içerisinde aşina olmaya ve belirli ölçüde kabul etmeye başlamışlardır. Bu durum *"ateist veya komünist"* olarak görülen PKK'nın zamanla dini alanda var olan zayıf noktasını, etnik söylemlerle doldurmasına imkân sağlamıştır (Roy, 2001/10:92). Ancak bu durum PKK'nın çok yönlü bir Kürt hareketi olmasına yetebilecek nitelik ve niceliğe ulaşamamıştır (Vurucu, 26 Nisan 2011; Ramazanoğlu, 22 Kasım 2009; Yılmaz, 9 Aralık 2009).

PKK'nın örgütsel çerçevede istenilen düzeyde toplumsal tabana ulaşamaması ve Kürtlerin örgüte karşı farklı oluşumlara yönelim göstermesi -*Hizbullah İlim-Menzil gibi*-, 1990'lı yıllarda Öcalan'ın İslamiyet ve din konusundaki klasik bakış

açısı ve söylemlerini yeniden gözden geçirmesine ve bu alana önem verilmesine sebebiyet vermiştir (İmset, 1992).

3.4. ÖCALAN'IN DİN SORUNUNA DEVRİMCİ YAKLAŞIM PERSPEKTİFİ

PKK'nın 1990'lı yıllara kadar Marksist-Leninist ideolojisinin teorik ve pratik alanda devam etmesi ve buna bağlı olarak İslamiyet'e karşı gelişen örgütsel tutumu ve dini öteleyen yaklaşımı, toplumsal tabanda örgüte karşı olumsuz bir algının oluşmasına neden olmuştur. Örgütün bu stratejisi, 1990'lı yıllara gelindiğinde toplumsal tabanda çözümsüzlük sürecine girmesine yol açmıştır.

1990'da Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte komünizmin temsiliyetini sürdüren Sovyet Rusya'nın çökmesi, Marksist-Leninist temelde kurulan örgütlenmeleri büyük bir boşluğa düşürmüştür. PKK, bu durum karşısında Kürt milliyetçiliği söylemlerini büyük ölçüde örgütün politik ajandası ve ideolojisi haline getirmiştir (Öcalan, 1993/b). Ancak bu ideolojinin içinde bulunulan konjonktür içerisinde yetersiz oluşu, PKK'nın kuruluşundan itibaren üstyapı kurumu olarak gördüğü bir diğer toplumsal değer olan İslamiyet'i göz önünde bulundurmasına yol açmıştır.

Ortadoğu'da 1970'li yıllardan itibaren hızla yükselen İslami hareketler, ilk pratiğini ve devrimsel yansımasını İran İslam Devrimi ile hayata geçirmiştir. Bu durum İslamiyet'in Ortadoğu coğrafyasındaki önemini yeniden gün yüzüne çıkarırken dinin istismar edilerek radikal gruplar tarafından ideolojik bir argüman olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç içerisinde Şark bölgelerinde İslami söylemlerle ortaya çıkan ve 1990'lı yıllara gelindiğinde örgütlü bir hareket haline gelen Hizbullah, toplumsal zeminde güç kazanmaya başlamıştır (Bulut, 1999).

Öcalan, dışsal ve içsel faktörlerin Şark bölgelerinde İslamiyet'i yükselen bir değer haline getirdiğini 1990'lı yılların başlarından itibaren anlamaya başlamıştır. Bununla birlikte Öcalan, Hizbullah hareketinin bölgedeki gücünün gün geçtikçe artması karşısında, örgütün din konusundaki tutumunu değiştirme ve revize etme ihtiyacı hissetmiştir (Öcalan, 1991:93-121).

PKK'nın din konusunda klasik yaklaşımını değiştirmesinin temelinde yatan içsel ve dışsal faktörler sıralandığında;

1- *Kürtlerin İslamiyet'i temel aidiyet olarak algılaması,*
2- *Soğuk Savaşın sona ermesi,*
3- *İran İslam Devriminin oluşturduğu siyasal İslam olgusu,*
4- *Hizbullah hareketinin Şark bölgelerinde hızla taban kazanması,* olarak belirtilebilir.

PKK'nın din konusundaki temel paradigması olan katı diyalektik-tarihsel materyalist ideoloji, yukarıda belirtilen gelişmeler karşısında örgütün toplumsal tabanda gelişmesini engelleyen bir bakış açısı haline gelmiştir (Öcalan, 1991:49-51). Örgüt bu durum karşısında önemli bir ikilem yaşamıştır. Bir yandan Marksist-Leninist felsefeden gelen din algısı, bir diğer yandan da toplumsal gerçeklik olan İslamiyet'in işlevsel gücü, örgütün yaşadığı önemli bir sorun olarak karşısına çıkmıştır. Öcalan bu çerçevede üçüncü bir yol olarak İslamiyet'i örgütsel harekete kanalize edebilmek için devrim perspektifini din ile buluşturmaya çalışmıştır (Öcalan, 1998/b:52-102). Ancak Öcalan dine bakışının özündeki diyalektik felsefeyi toplumsal tabanın algılayamayacağı eksende sürdürmeye devam etmiştir.

3.4.1. Öcalan'ın Din Söylemindeki Değişimin Nedenleri

Öcalan'ın İslamiyet ve din konusundaki söylemlerinde yaşanan değişimin temelinde iç ve dış faktörlere -*küresel ölçekte, Ortadoğu coğrafyasında ve Şark bölgelerinde yaşanan gelişmeler*- bağlı olarak yaşanan gelişmeler yatmaktadır. Bu faktörler beraberinde tarihsel ve sosyolojik açıdan Kürtlerin İslami duyarlılıklarının yeniden anlaşılmasına ve Öcalan'ın bu konuda hassasiyetinin artmasına yol açmıştır. Öcalan'ın din ve İslamiyet konusunda söylem değişikliğine gitmesinin anlaşılabilmesi için bu faktörlerin genel olarak analiz edilmesi gerekmektedir (Şekil-13).

Şekil 13: Öcalan'ın Dine Yaklaşımındaki Strateji ve Söylem Değişiminin Bileşenleri (Semiz, 2011/b)

3.4.1.1. Kürtlerin İslamiyet'i Temel Aidiyet Olarak Algılaması

Kürtler, tarihi süreçte, İslamiyet'i sosyal yaşamın belirleyici gücü olarak görmüşlerdir. Bu durum Kürtlerin aidiyetlerinde İslamiyet'i vazgeçilemez bir öğe haline getirmiştir. Birinci bölümde ayrıntılı şekilde ifade edilen bu husus, Kürtlerin kolektif aksiyon tutunumlarının oluşmasındaki öncü faktörler arasında yer almaktadır (Bkz. 1. Bölüm).

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş sonrası yapılan seçimlerde İslami söylemlerin bölgede önemli bir potansiyele sahip olduğunun görülmesi, bölge halkının bu konudaki duyarlılığını gösteren bir diğer örneklemdir (Erol, 2002:183-212). Ayrıca bölgede yaşayan veya yaşamış olan din adamlarına gösterilen saygı ve teveccüh halkın din algısındaki güçlü yapısallığı göstermektedir. Ancak bölge halkının İslami hassasiyeti ve algı gücü, dini-itikadi bilgi noktasında görülmemektedir (UTSAM, 2009). Bu durum beraberinde bölge halkının din alanında rahatlıkla yönlendirilebilmesine de zemin hazırlamaktadır. Bu boşluğun varlığı, belirli bir süreç içerisinde gerçekleştirilebilecek dini faaliyet, söylem ve tutumlarla toplumsal zeminin kaydırılabilmesine uygun bir alan oluşturabilmektedir.

Öcalan'ın Kürtlerin İslami hassasiyetine yaklaşımının materyalist eksende şekillenmesi, toplumsal yapının bu perspektif ile istenilen alana kanalize edilebileceği düşüncesine dayanmıştır. Ancak bu düşüncenin istenilen sonucu vermemesi, Öcalan'ın toplumun din algısını yeniden gözden geçirmesi ve yeni bir strateji ile örgütün bu alandaki zayıf noktalarının onarılması gerekliliğini ortaya koymuştur.

3.4.1.2. Hizbullah Hareketinin Güçlenmesi

Şark bölgelerinde 1980'li yıllarda kitap evlerinde başlayan ve zamanla genişleyen Hizbullah hareketi, 1990'lı yıllara gelindiğinde İslami söylem ve argümanlarla toplumsal tabanda zemin oluşturmuştur (Bulut, 1999). Özellikle şehir merkezlerinde güçlü bir örgütsel yapıya kavuşan Hizbullah, bu alanda PKK karşısında önemli bir güç haline gelmiştir. 1990'lı yılların başlarından itibaren PKK ile fiziki çatışma sürecine giren Hizbullah, kısa süre içerisinde önemli bir güce ve alan hâkimiyetine kavuşmuştur (UTSAM, 2009). Örgütün lideri Hüseyin Velioğlu, PKK ile yaşanan çatışma sürecini önemli bir pratik olarak görmüş ileride amaçlanan stratejilere ulaşmada bir basamak olarak değerlendirmiştir (UTSAM, 2009).

PKK'ya karşı gerek İslami hassasiyetin varlığı sebebiyle oluşan tepki, gerekse gerçekleşen saldırılar ve olaylar neticesinde zarar gören mütedeyyin Kürtler, Hizbullah'ın bölgede aktif olmaya başlamasıyla birlikte, bu cepheye karşı sempati duyamaya ve belirli ölçüde örgütün faaliyetleri içerisinde yer almaya başlamışlardır. Bu durum örgütsel tabanını sürekli canlı ve geniş tutmak isteyen PKK için önemli bir tehdit haline gelmiştir (Komünar, 2008/36:5).

PKK bu tehdidi aşabilmek için Hizbullah ile yoğun bir çatışma süreci içerisine girmiş, karşılıklı çatışmalar neticesinde bine yakın insan hayatını kaybetmiştir. Her iki örgütün toplumsal tabanlarının kesişmesi beraberinde toplumu kazanabilmek için yeni stratejilerin ve araçsal imgelerin geliştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur (Öcalan, 1991:112-113).

Öcalan, Kürtlerin İslami duyarlılığının radikalleşmesi halinde örgüt için önemli bir tehdit haline geldiğini somut bir örnekle (Hizbullah örneği) görmesi sebebiyle, toplumun bu hassasiyetine karşı daha fazla karşı durulamayacağını, klasik yaklaşımın değişmesinin bir gereklilik olduğunu değerlendirmiştir (Çiçek, Kasım-2006:10-16). Öcalan yaşanan gelişmeler karşısında, örgütün din alanındaki stratejisini yeniden dizayn etmeyi ve bu alanda örgütlenme faaliyetlerine geçmeyi hedeflemiştir.

3.4.1.3. İran Devrimi ve Siyasal İslam Olgusu

Ortadoğu coğrafyası Soğuk Savaş döneminde siyasal İslam'ın yükselişe geçtiği bir bölge haline gelmiştir. Mısır, Afganistan, Pakistan, İran ve diğer Ortadoğu

ülkelerinde çok sayıda İslami akım ortaya çıkmıştır (Göle, 2002:27-28). Bu İslami hareketler zamanla Müslüman toplumlar içerisinde emperyalizme, siyonizme ve ittifaklarına karşı bir hareket haline gelmeye başlamıştır (Kutup, 1998:17-26). Özellikle İran'da 1979 devriminin gerçekleşmesi İslami akımlar için pratik bir örneklem olarak algılanmıştır. İran İslam devrimi yöntemsel açıdan Ortadoğu coğrafyasındaki İslami akımları büyük ölçüde etkilemiş ve rejim ihraç eden bir merkez haline gelmiştir (Ayubi, 1993:163-173).

Türkiye'de Hizbullah örgütlenmesi yöntemsel açıdan İran'ı kendisine önemli bir merkez olarak görmüştür. Hizbullah, İran'da yaşanan İslam devrimini Türkiye'de gerçekleştirmeyi amaçlarken, Öcalan bu devrimi, din konusundaki stratejisi ve yaklaşımında önemli bir örnek olarak değerlendirmiştir (1991:108-109). Devrimin İslamiyet ile birleşebileceği düşüncesi Öcalan'ın kurguladığı yeni din stratejisinde bir söylem haline gelmiştir. Bu konuda Öcalan'ın şu ifadeleri önem arz etmektedir (1993:199);

> "Özellikle dinsel hareketlerle gerçekten düzen karşıtlarıyla dostluk uygundur. İran'a dayalı dinsel ideolojik hareketle bir dostluk yaklaşımı içinde bulunulabilir. Bunlar, radikal bir çizgide hareket edip, Batı yanlısı rejimleri devirmeyi amaçladığından, düşman olarak görülemezler. Özellikle kendi din politikamızı yaşama geçirirken, bunlarla bir yarış ve dayanışma içinde bulunmalıyız."

Her ne kadar İran İslam devrimi Öcalan için asli bir örneklem olarak görülmese de, din konusundaki yeni stratejisinde tali bir örnek olarak değerlendirmiştir.

3.4.1.4. Soğuk Savaşın Sona Ermesi

NATO ve Varşova Paktı ekseninde yaşanan Soğuk Savaş, Ortadoğu coğrafyasını ve Türkiye'yi sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanda önemli ölçüde etkilemiştir (Falk, 2004). Özellikle bu dönemde Türkiye'de Marksist-Leninist çizgide çok sayıda örgütlenme kurulmuştur. Bu örgütlenmeler içerisinde etnik söylemleri ile ön plana çıkan PKK, Marksist-Leninist ideolojiyi kuruluş ve gelişme döneminin vazgeçilmez ideolojisi olarak gördüğü söylenebilir (Öcalan, 1978/1984;1982). PKK, eylem-söylem ve örgütlenme faaliyetlerini bu ideoloji ekseninde şekillendirirken, etnik söylemlerini de aynı ideolojinin türevleri ile geliştirmiştir (Yüce, 1999/b:162-163). PKK, Lenin'in *Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı* üzerine kurguladığı tezi ve Maoist çizginin gerilla metodolojisini Vietnam pratiği ile örgütsel yapıda

bütünleştirmiştir. Bu durum örgüt için Marksist felsefenin ve pratik örneklemlerin önemini ortaya koymaktadır (Maraşlı, 2010:68-93).

Soğuk savaşın sona ermesi ve Sovyet Rusya'nın dağılması, Marksist-Leninist ideolojiyi temel paradigma olarak gören örgütlenmelerin büyük bir hayal kırıklığı yaşamasına yol açmıştır. Marksist-Leninist temelde kurulan PKK için bu durum benzer etkileri göstermiştir. PKK, ideolojik argümanlarının küresel ölçekte başarısızlığa uğraması karşısında etnik söylemlerini ön plana çıkartmıştır. Marksist söylemleri ise örgütsel yapıda muhafaza etmeye çalışan PKK, toplumsal tabanda bu yaklaşımını değiştirmeye başlamıştır. Özellikle İslamiyet ile ilgili söylemler konusunda Öcalan, Marksist tutumundan uzaklaşarak yeni bir yaklaşım stratejisini hayata geçirmiştir (Semiz, 2011).

Öcalan'ın din konusundaki değişim sürecini başlatmasının önemli nedenlerinden birisi de Soğuk Savaş'ın sona ermesidir. Yukarıda belirtilen sebepler neticesinde, Öcalan 1990 sonrası din ve İslamiyet konusunda klasik yaklaşımı terk ederek *üst yapı kurumundan araçsallığa* dönüşen bir stratejinin zeminini hazırlamıştır.

3.4.2. Öcalan'ın Değişen Stratejisi: Din Sorununa Devrimci Yaklaşım

PKK'nın 1990 sonrası dönemde yukarıda belirtilen iç ve dış faktörlere bağlı olarak İslamiyet'e yaklaşımında yaşanan değişimin sınırlarını belirleyen Öcalan, bu durumu *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım* adı altında yeni bir stratejiyle hayata geçirmeye çalışmıştır (Öcalan, 1991). Cephe faaliyetleri ekseninde din konusunu yeni bir bakış açısıyla pratiğe aktarmaya çalışan Öcalan (1991), bu stratejisini ortaya koyarken öncelikle dinlerin ortaya çıkışı ve sınıf çatışması konusunu ele almıştır. Bu çerçevede dine bakışını revize eden Öcalan, daha ılımlı ifadelerle İslamiyet'e yaklaşırken, Türklerin tarih boyunca İslamiyet üzerinden Kürtlere ve diğer halklara yönelik sömürge politikası sürdürdüğünü belirtmiştir (1991:67-93). Bu açıdan doğrudan dini öteleyen yaklaşım yerine, dinin sosyal işlevini ve kolektif gücünü göz önünde bulundurmaktadır. Ancak Öcalan yeni dönemde din alanında ortaya koyduğu söylemlerinde diyalektik ve tarihsel materyalist felsefeyi özü itibariyle korumakta, ilahi bir gücü ve yaratıcıyı sosyolojik bir vaka olarak görmeye devam etmektedir.

Öcalan'ın yeni dönemde İslamiyet'e ve dine bakışındaki teorik arka plan genel olarak üç başlıkta toplanabilir (1991:15-124);

1- *Dinin tanımı ve ortaya çıkışı,*
2- *Türklerin tarih boyu İslamiyet üzerinden yürüttüğü sömürgeci tutum,*
3- *Hizbullah ve Devletin yürüttüğü özel savaş.*

PKK'nın 1990 sonrası İslamiyet algısının anlaşılabilmesi açısından, Öcalan'ın yukarıda belirtilen konulardaki görüşlerinin ve ifadelerinin anlaşılması konuya açıklık kazandıracaktır.

3.4.2.1. Dinlerin Ortaya Çıkışı ve İslamiyet'in Sosyolojik Boyutu

Öcalan din konusundaki değerlendirmelerini öncelikli olarak bu konu hakkında yaptığı tanımlamalar üzerine inşa etmiştir. Öcalan dinin tanımlanması noktasında diyalektik felsefeyi temel bakış açısı olarak görmektedir. Özellikle dini ve İslamiyet'i, sosyolojik bir olay olarak gören ve bu alanın dışında dini yorumlamayı tercih etmeyen Öcalan, dini sınıfsal bir gelişim süreci ile tasnif etmektedir.

Öcalan dinin tanımını yaparken *"insanlaşmanın başladığı dönemi"* çıkış noktası olarak ortaya koymaktadır. Öcalan'ın bu ifadesi, insan türünün evrimleşme sonucu ortaya çıktığı yönündeki materyalist yaklaşım ile özdeşlik göstermektedir (Engels, 1979:80-93; Öcalan, 1991). Öcalan bu perspektif ile dinin ortaya çıkışını şu ifadelerle açıklamaktadır (1991:15);

> "İnsan türünün ortaya çıkmaya başladığı koşullarda, tür olarak insanlaşmanın başladığı dönemde, ona bu niteliklerini veren yetenekleri konuşturmaya başladığında, bir din değerine, bir din düşüncesine, bir dini bakış açısına ulaşmak zorundaydı. Bunu iki nedenle yapmak durumundaydı, bir yanda olağanüstü gördüğü doğa güçleri, öte yanda ise kendi yetenekleri söz konusuydu."

Öcalan'ın bu perspektifi ekseninde bir değerlendirme yapıldığında; İnsanın kendi yetenekleri ile dünyaya hâkim olma içgüdüsü ve doğa güçleri karşısında yaşadığı çaresizlik arasında içsel bir bağ kurması, bir yandan doğa güçlerini tanrılaştırmaya, bir yandan da güç kazandıkça bu tanrılarla kendisini özdeşleştirmeye çalıştığı ifade edilebilir.

Öcalan, insanın, doğa karşısındaki çaresizliği ve yetenekleri ekseninde, bir yandan doğayı kıskandığını, bir yandan da korktuğunu ve büyülendiğini ifade etmektedir. Aynı düşünceye göre, doğa nesnelerini ve olaylarını tanrısal bir algı ile açıklayan insan, bu tanrısal algıyı zamanla güç ve otorite sahibine yansıtarak insan ve tanrı arasında özdeşleştirme yapmaya başlamıştır (Öcalan, 1991). İnsanın din ve tanrı

düşüncesini oluştururken zayıflığının ve hırslarının bu algıları şekillendirdiğini işaret eden Öcalan, bu yaklaşımı şu ifadeleriyle açıklamaktadır (1991:5);

> "İnsanlar kendilerini hükmedenler durumuna getirmek için, zavallılıklarından, korkularından ve zayıflıklarından kurtulmak için, doğaya sempatik gözükmek ve doğayı anlayışlı kılmak için ve elbette ki hepsinin de ötesinde kendilerini egemen kılmak için din ve tanrı düşüncesine başvuruyorlar. Aslında kişinin kendisinin hâkim olmada gözü vardır. İşte bunun ön aşaması da, kendisine tanrılar yaratmaktır."

Öcalan, bu bakış açısını, insanın doğa ile girdiği ilişki zeminine oturtmaktadır. Bu çerçevede dini (1991:5); *insan türünün doğayla karşılaşmasında ilk girdiği düşünce ve ruhsal gelişme biçimi* olarak ifade etmektedir. Ayrıca, dinin toplumlar için vazgeçilemezliğini, ayrıl(a)mazlığını ve insanlık tarihi kadar eski bir öğe olduğunu vurgulamaktadır. *Dini tanımayan hiçbir toplum olmadığını* belirten Öcalan (1991), kaba materyalist bakış açısının ve dini inkâr eden yaklaşımın devrimci hareketlerde oluşturduğu algıyı, sosyal yapı ile uyuşmazlığı sebebiyle eleştirmektedir.

İnsanın tanrı ve din algısına dayanarak kendisini güçlü hissettiğini belirten Öcalan bu gücün toplumsal yapıda kolektif aksiyona dönüştüğünü belirtmektedir (1991:11). Bu çerçevede dinin gerekliliğini ve insanları rahatlatan, güven veren özelliğini şu şekilde ifade etmektedir (Öcalan, 1991:8);

> "Din bütün zayıflıkları kapatmada, korkularını, endişelerini, acılarını gidermede insanoğlu için bir ilaçtır. Hem de gereklidir. İlk insan neden bilimsel gerçeklere ulaşmadı, neden yanılgılara, saplantılara kapıldı denilemez. Çünkü o günün koşullarında bundan farklı davranamazdı. O halde, ilk insanın gerçeğini daha iyi anlamak gereklidir."

Dinin insanlığın başlangıcından itibaren işlevsel bir fonksiyona sahip olduğunu ifade eden Öcalan (1991), sosyal gelişmelere bağlı oluşan sınıfsal yapı ile din arasındaki ilişkiyi değerlendirirken, ilkel komünal toplumda tanrı ve doğa ekseninde bir din algısının hâkim olduğunu, bunun yanı sıra feodal topluma geçişle birlikte dinin evrim geçirmeye başladığını ve tek tanrılı dinlerin sosyal zeminini hazırladığını ifade etmektedir.

Dinin ortaya çıkışı ve gelişimini yukarıdaki ifadelerle açıklayan Öcalan, tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışını, ilkel komünal toplumdan, feodal toluma geçişte insanın doğa karşısında güçlenmesine ve doğayı çözümlemeye başlamasına

bağlamaktadır. Üretim araçlarının gelişmesiyle birlikte tanrısal algılarda değişimin başladığını vurgulayan Öcalan, bu değişimin kendi içinde milli dinlere *(Yahudilik gibi)* ve onunda bir üst aşaması olan evrensel dinlere *(İslamiyet, Hristiyanlık)* doğru evrildiğini ve geliştiğini ifade etmektedir (1991:20-21). Öcalan'ın tek tanrılı dinler hakkındaki bu sosyolojik açıklamalarının yanında bu dinlerin ortaya çıkışı ile ilgili kullandığı şu ifadeler materyalist bakış açısını göstermektedir;

> "Tek tanrılı din ideolojileri, baştan sona siyaset ideolojileridir. Dini söylem, ALLAH, peygamber ve melek gibi kavramlar dönemin siyasi literatürüdür. ….ALLAH bir nevi ortaçağın feodal manifestosudur, temel yasası ve bildirgesidir..."

Dini üretim araçlarına bağlı olarak gelişen işlevsel bir sosyal gerçeklik olarak gören Öcalan, bu görüşleriyle klasik Marksist diyalektiğin argümanlarını dini tanımlamada kullanmakla birlikte, dini aşmak ve ötelemek yerine kabul etmek ve toplum-insan-din birlikteliğinin aşılamayacağını örtülü olarak işaret etmektedir (1991:19). Öcalan bu perspektif ile İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik ile ilgili tarihsel ve sosyolojik değerlendirmelerde bulunmuştur.

Dinin sınıfsal gelişimi perspektifi ile ilahi dinleri yorumlayan Öcalan, bu alanda İslamiyet'in ilkel kabile inançlarının olduğu bir bölgede doğduğunu belirtmekte, ilkel komünal toplumun doğa ile olan etkileşimi çerçevesinde şekillenen din ve tanrı algısının bu bölgede de geçerli olduğu tespitinde bulunmaktadır (1991:25). Öcalan, Hz. Muhammed'in (sav) İslamiyet'i ilanına giden süreç içerisinde diğer dinleri (Hristiyanlık, Yahudilik) ve kabile inançlarının çelişkilerini gözlemlediğini, bu çelişkiler karşısında yeni bir din tesis etmeyi planlayarak ortaya çıktığını ifade etmektedir (1991:26). Hz. Muhammed'in (sav) İslamiyet'in ilanını kendi iradesi ve planları çerçevesinde gerçekleştirdiğini işaret eden Öcalan, bu konuda ticari ilişkilerin de etken bir faktör olduğunu belirtmektedir. Öcalan'ın bu düşünceleri ilahi bir iradenin varlığını kabul etmek yerine, Hz. Muhammed'in (sav) şahsında gelişen bir dinin -*İslamiyet'in*- varlığını savunması bakımından İslamiyet'in temel değerleri ile önemli bir çelişki olarak görülebilir. Öcalan, İslam itikadı açısından çelişkili olan bu düşüncesini şu ifadelerle açıklamaktadır (1991:27);

> "Muhammed… bir güç olma gereğine inanıyor dolayısıyla ilerlemek için, o zamanki resmi dinlere olduğu kadar, o kabile dinlerine de, kabile topluluklarına da karşı olmalıdır…. Devletin resmi dinine karşı çıkar, imparatorluğun ezdiği kesimlere sahip çıkar; yine kabilelerin, o içinden çıkılmaz dinlerine, tanrılarına,

putlarına karşı hepsinin çıkarlarını dile getiren tek tanrılı dine ihtiyaç vardır. Musa ve İsa yalnız Yahudilerin ve Hristiyanların peygamberidir. Ama Muhammed, "ben yalnız Arapların Peygamberiyim" demez; çünkü bu, o zamanki koşullara denk gelmez. Yine "İsa ben tanrıyım" diyor. Bu nedenle Muhammed kendi kendisini tanrı da ilan edemez. Yapması gereken… geleneklere de dayanarak, kendisini tanrının elçisi, bütün insanlığın peygamberi ilan eder. Hem de en son peygamber! Bu tez günün koşulları açısından son derece gerçekçidir ve devrimcidir."

Öcalan bu ifadeleri ile İslamiyet'in ortaya çıkışının nedenleri ve boyutlarını zamansal-mekânsal açıdan değerlendirmiştir. Ancak belirttiği ifadeler içerisinde hiçbir şekilde ilahi bir iradenin varlığı görülmemekle birlikte, İslamiyet'in devrimsel bir çıkışı olduğunu vurgulamakta ve bu durumu Hz. Muhammed'in (sav) şahsında ve konjonktür ekseninde değerlendirmektedir.

Hz. Muhammed'in (sav) bir din inşa süreci içerisinde olduğunu işaret eden Öcalan bu durumu şu ifadelerle açıklamaktadır (1991:28);

"Muhammed'in yoğunlaşması Kuran'ın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çağın bütün dinsel düşüncesini imbikten geçirmiştir. Biz nasıl… o zamanın dinlerinin tecrübelerini, sosyalizmin tecrübesini özümsüyorsak, Muhammed de o zamanın dinlerinin tecrübesini özümsemiştir. İçlerinden en önemli yanlarını almış en önemsiz yanlarını atmıştır."

Kuran-ı Kerim'in ortaya çıkışı noktasında da benzer şekilde Hz. Muhammed'in (sav) bireysel etkisini öne çıkaran Öcalan, İslamiyet'in doğuşu ve devrim anlayışı arasında bir özdeşleştirme kurarak, örgütsel devrim algılayışını dinsel argümanlarla meşrulaştırma çabasında olduğu görülmektedir.

Öcalan, İslamiyet'in ortaya çıkışı ve Hz. Muhammed'in (sav) vefatı sonrasında yaşanan gelişmelerle ilgili olarak, Emeviler'in eski toplumsal düzeni devam ettirmek için din üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştıklarını vurgulamaktadır (1991:31). Öcalan bu dönem ile ilgili olarak, Hz. Ali ve taraftarları ile bir cepheleşmenin yaşandığını bu cepheleşme sürecinde Hz. Ali taraftarlarının (Aleviler) ezildiğini ifade etmektedir (1991:31). Öcalan Aleviliği veya Şiiliği bu çerçevede saf Müslümanlık olarak yorumlamaktadır. Ayrıca Öcalan, İslamiyet üzerinde hâkimiyet kuran kesimin geçmişten bugüne İslamiyet'i kendi amaçları için kullandığını belirterek Aleviliği bu anlamda tasvip eden bir yaklaşım içerisindedir. Öcalan bu söylemler ile Kürtlerde etkin olan Sünni inancının İslamiyet'in özünden uzak

olduğunu, sömürgeciliğin araçsal bir öğesi olarak dizayn edildiğini öne süren tezlerinin temelini oluşturmuştur.

3.4.2.2. Türklerin İslamiyet Üzerinden Kürtleri Sömürgeleştirdiği Yönündeki Söylemleri [28]

İslamiyet'in, feodal yapıların güçlenmesine önemli bir katkı sunduğunu belirten Öcalan, bu durumun, Türklerin, Anadolu'ya girmeye başladığı dönemden itibaren sürdürdüğü yayılmacı politikalarının önemli bir meşruiyet kaynağı olduğunu belirtmektedir. Öcalan özellikle İslamiyet'in savaş ganimetlerini yardımlaşma ve ihtiyacın giderilmesi yönünde kullanılmasına ilişkin öğretilerinin zamanla yozlaştırılarak hanedanlıkların, hükümdarlıkların tesis edilmesi için kullanıldığını ifade etmektedir (1991:33). Bu düşüncesini özellikle Türklerin Anadolu'da istila ve ganimet peşinde koştukları yönündeki söylemleriyle birleştirmiştir. Öcalan bu söylemlerine zemin oluşturan argümanlarını şu ifadelerle açıklamaktadır (1991:35);

> "10. yüzyıla doğru geldiğimizde, Orta Asya kapılarındaki İslamlık, başlangıçtaki ilerici-devrimci özünü önemli oranda yitirmiş, bunun yerine hanedanlar, sultanlar ve meliklerin elinde ganimet yoluyla değerlerin gaspına imkan veren katı bir tutuculuğa dönüşmeye başlamış, hızla feodalleşmek isteyenlerin, hızla ganimet ve güç toplamak isteyenlerin elinde ideolojik bir silah haline gelmiştir."

Bu düşüncelerle Öcalan (1991:36);

> "Türklerin; İslamın kılıcını ellerine aldılar mı, onun ideolojik saf yorumunu da yüzlerine maske olarak geçirdiler mi, bir yayılma imkânı bulduklarını" ifade etmektedir.

Öcalan yukarıda belirtilen ifadeleri ile İslamiyet'i zamanla sömürgeciliğe ve feodalizme kapı aralayan bir din olarak tasvir etmiştir. Bu yaklaşımı ile Öcalan,

---

28 Türkiye'de Kürt sorunu tartışmalarının teorik temelinde yatan önemli argümanların başında "Sömürgecilik Tezleri" gelmektedir. Türkiye'de bu tezin en önemli savunucularından birisi olan İsmail Beşikçi (1991) Kürtlerin devletlerarası bir sömürgeleştirme ile karşı karşıya kaldığını belirtmekte ve bu düşünce üzerine argümanlarını ortaya koymaktadır. İsmail Beşikçi bu konuda birçok Kürt etnik *-radikal-* örgütlenmenin kuramsal açıdan öncüsü olmuştur. Ancak Tarık Ziya Ekinci *-bir diğer Kürt düşünür-* sömürgecilik tezini savunmamaktadır. Ekinci özellikle bu konuda sömürgeciliğin kuramsal ve kavramsal yönü ile Kürtlerin Türkiye'de ve yakın coğrafyada yaşadıkları sorun ve problemlerin özdeşleştirilemeyeceğini vurgulamaktadır. Öcalan'ın yukarıda belirtilen sömürgecilik tezi söylemleri Ekinci'nin ortaya koyduğu yaklaşımlar perspektifinden bakıldığında teorik ve pratik açıdan sağlıklı olmayan bir yaklaşımdır. Bu nedenle Kürt sorununun çözümünde sömürgecilik tezi ve bu bağlamda anti-koloniyel bağımsızlık hareketlerine yönelimlerin sonuca ulaşamayacağı ve argümanları açısından sağlam bir temele dayanmadığı ifade edilebilir. Ancak yaşanan sorun ile ilgili olarak Ekinci'nin öne sürdüğü kültürel ve sosyal haklar konusu daha çok ön plana çıkmaktadır. PKK'nın da 2000 sonrası bu perspektif ile söylem geliştirmesi sömürgecilik tezinin Kürt sorunu konusundaki bir çözümsüzlüğü olarak görülebilir. (Ekinci, 2000).

İslamiyet'e karşı tutumunun genel çerçevesini çizerken, yeni dönemdeki stratejisine temel oluşturacak söylemlerini de şekillendirmeyi amaçlamıştır. Öcalan'ın İslamiyet ile ilgili yeni yaklaşımının merkezinde, Türklerin İslamiyet üzerinden bir istila politikası sürdürdüğü söylemidir (1991:35-49). Öcalan İslamiyet ile ilgili daha önceki dönemde kullandığı ifadelerde doğrudan doğruya İslamın kendisini hedef alırken, yeni dönemde ise İslamiyet'i doğrudan hedef olarak görmek yerine Türklerin, İslamiyet üzerinden sömürgeleştirme politikalarını sürdürdüğü tezi ile hedef değiştirmektedir. Bu değişim ile Öcalan, bir yandan toplumun din ve İslam algısı ile çatışmamayı, bir yandan da asli düşman olarak gördüğü Türkiye Devletini bu alanda "dini istismar eden yapı" olarak takdim etmeyi amaçlamıştır (1991:38).

Öcalan, İslamiyet'in feodal yapıların gücünü arttırdığı yönündeki söylemlerini doğrudan doğruya İslamiyet'le özdeşleştirmek yerine Sünni inancının bir yansıması olarak görmektedir. Aynı şekilde Türklerinde Sünniliği kabul ederek yayılmacı politikalarını sürdürdüğünü belirtmektedir (1991:40). Bununla birlikte Aleviliği ise İslamiyet'in devrimci direnişçi yönünü temsil ettiğini vurgulamıştır. Kürtler açısından bu hususu değerlendiren Öcalan Kürt feodal beylerinin Osmanlı ile Sünni inancı ekseninde buluştuğunu ve bu inancın feodal yapıları güçlü tuttuğu ifade etmektedir (1991:40). Öcalan'a göre, İran ile Kürt beylerinin yaşadığı çatışma ve Osmanlı Devleti ile birlikte hareket edilmesi bunun önemli bir örneğidir. Sünni inancını açıkça eleştiren ve bu eleştirisini feodal yapıya hizmet eden bir ideoloji olarak gören Öcalan, Kürtler üzerinde hâkim olan Sünniliğin aşılması gereken bir durum olduğunu düşünmektedir (1991:40-41). Sünniliğin aşılmasını ise Türklerin yayılmacı politikalarında kullanılan bir argüman olduğu yaklaşımı ile gerçekleştirmeyi düşünmektedir.

Öcalan İslamiyet'in işlevsel rolünün 1980 sonrasında da, geçmiş dönemlerde olduğu gibi yeniden kullanılmaya çalışıldığını düşünmektedir. Bu anlamda Kenan Evren ve Turgut Özal'ın Türk-İslam sentezi ve Nakşibendi veya Kadiri gibi tarikatlar üzerinden Kürtlerin milli bilincinin gelişmesinin önünde engel oluşturmaya çalıştıklarını ifade etmektedir (1991:82). Bu konuda Öcalan şu beyanlarda bulunmaktadır (1991:83);

> "MİT'in olağanüstü çabaları ile bir yığın sahte tarikat örgütlendirildi. Bu tarikatlar (Nakşibendi, Kadiri vb.) sözde dini tarikatlar gibi lanse edilmesine

> rağmen, tamamen halkın dini duygularını kötüye kullanmak için icat edilmiş istihbarat faaliyetleridir."

Öcalan bu ifadeleri ile Şark bölgelerinde faaliyet sürdüren tarikatların devlet eliyle güçlendirilmeye çalışıldığı öne sürmektedir. Ancak Öcalan'ın bu düşüncelerinde tarihsel ve sosyo-politik açıdan önemli yanlışlıklar bulunmaktadır. Kadiri ve Nakşi tarikatların toplum üzerindeki etkisi devlet eliyle değil bizzat bölgenin ileri gelen din adamları tarafından tesis edilmiştir. Tarikatların yanı sıra Öcalan'ın rahatsızlık duyduğu bir diğer hususta Sünniliğin Şark bölgelerindeki fonksiyonel etkisi ile ilgilidir. Öcalan duyduğu bu rahatsızlığı ifade ederken, Sünniliğin milli bilinci, feodal yapıyı güçlendirerek engellediğini ifade etmekte, Sünnilikten ziyade Aleviliğe vurgu yaparak ön plana çıkarmaktadır. Öcalan'ın Alevilik ve Sünnilik ile ilgili söylemleri ve örgütsel pratiklerin birbirleriyle ironik boyutta çelişkili olması, örgütün din ve inançları araçsallaştırma faaliyetleri ile açıklanabilir. Bu çerçevede, Sünni, tarikat ehli ve feodal yapının temsilcileri olan Şeyh Ubeydullah Nehri, Şeyh Mahmud Berzenci, Şeyh Said, Ahmedi Hani gibi isimlerin Kürt milli bilincinin gelişiminde önemli isimler olarak örgütsel dokümanlarda ve söylemlerde kullanılması dinin araçsallaştırılmasına açık bir örnektir (1991:82-85).

3.4.2.3. Hizbullah ve Devletin Özel Savaş Stratejisi

Öcalan'ın İslamiyet'in ajanlaştırıcı ve sömürgeleştirici bir araç olarak kullanıldığı yönündeki yaklaşımlarının pratik örneklemlerinden bir diğeri de Hizbullah konusudur. PKK'nın 1990 sonrası dönemde karşısına çıkan ve Şark bölgelerinde önemli bir engel olarak gördüğü Hizbullah örgütlenmesi hakkında Öcalan'ın temel yaklaşımı, bu örgütlenmenin devlet tarafından özel savaş konseptinde ortaya çıkartıldığı tezidir (1991:93-120). Öcalan bu konudaki temel yaklaşımını şu ifadelerle özetlemektedir (1991:94);

> "Hizbullah…. Tarihi olarak milli inkara götüren egemen İslamcılığın olumsuz yönleriyle yabancı egemen sınıflara uşaklık, işbirlikçilik eden Kürt egemen sınıflarının çıkarlarının sarsılmasıyla, Türk milliyetçiliğinin veya bunu maskeleyen komünizm maskeli sosyal-şovenizmin etkisini gittikçe yitirip yeni bir ideolojik saldırı silahı olarak tarikatçılığı, mezhepçiliği kullanma düşüncesiyle ortaya çıkarmak istediği, PKK'ye oldukça karşı ve vurucu temelde örgütlediği, silahlandırdığı, Kürdistan'daki o eski dayanaklarına, işbirlikçilerine sosyal taban işlevi gördürmek istediği yeni bir oluşumdur."

Öcalan bu ifadelerle Hizbullah'ı tanımlarken, bir yandan da bu harekete katılan kesimleri eleştirmektedir. Bu eleştirilerin başında çocukların Hizbullah tarafından ön saflara sürüldüğü yönündeki ifadeleridir. Öcalan bu konuda katil olarak kullanılanların çoğunun çocuk olduğunu, beyinlerinin yıkandığını, cennetle müjdelenerek ceplerine para konulduğunu belirterek Hizbullah'ın çocuk istismarı yaptığını ifade etmektedir (1991:105). Ancak Öcalan'ın bu söylemleri ile PKK örneklemi arasında mukayese yapıldığında PKK'nın da aynı dönemlerde ve ilerleyen süreçte çocukları gerek kırsalda gerekse şehirlerde sistemli ve organize bir şekilde kullandığı ve bu faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir. Bu durum Öcalan'ın söylem-eylem çizgisinde yaşadığı önemli bir çelişki olarak dikkat çekmektedir (Öcalan, 2007/a:189).

Öcalan Hizbullah'ın ortaya çıkışında Türkiye'nin özel savaş stratejisinin rolünün olduğunu ve bu stratejide İslamiyet'e önemli bir misyon yüklendiğini vurgulamaktadır. Bu stratejinin, istihbarat örgütleri, din adamları, tarikatlar ve yerli işbirlikçileri ile organize edildiğini ifade eden Öcalan, Hizbullah'ın bu sürecin pratik bir yansıması olduğunu düşünmektedir.

PKK, Hizbullah'ın Şark bölgelerinde aktif faaliyet yürütmesi karşısında önemli bir travma yaşamıştır. Öcalan, bu açıdan bölgede güçlenen İslami akımların, cemaatlerin, tarikatların veya Hizbullah gibi radikal örgütlenmelerin tamamını devlet eliyle şekillendirildiği yaklaşımını sürekli ön plana çıkartarak örgütün geçmişten gelen din ve İslamiyet ile yaşadığı uyuşmaz amaçları ve bu konudaki önemli boşluğu yansıtma yaparak kapatmaya çalışmaktadır.

3.4.2.4. Din Stratejisinin Örgütsel ve Toplumsal Bileşenleri

PKK, 1990'lı yılların başlarından itibaren en önemli değişimini örgütsel söylem ve ideolojilerinde yaşamıştır. Bu durum özellikle İslamiyet veya din konusunda yaşadığı strateji değişikliği ile kendisini göstermiştir. Her ne kadar örgüt içi yapıda din algısı ve dine yaklaşım konusunda önemli ve dikkate değer bir değişim gerçekleşmemiş olsa da, örgütün topluma yönelen söylemlerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Ancak bu değişim örgütün ve Öcalan'ın (1991) İslam inancının temel değerlerine bakış açısından ziyade bu konuda devletin ve bölgede güçlü bir toplumsal tabana sahip olan İslami akımların eleştirisi üzerine inşa edilmiştir.

Öcalan'ın bu konu ile ilgili ifadelerinin temelinde iki önemli yaklaşım stratejisi bulunmaktadır. Bunların birincisi; Türkiye Cumhuriyeti'nin ve bölgede faaliyet sürdüren tarikat, cemaat veya Hizbullah yapılanmasının eleştirilmesi ve PKK'nın İslamiyet'in özünü, devrimsel yönünü temsil ettiği yönündeki söylemlerle toplumsal tabana mesaj iletimi, ikincisi ise bu mesaj iletimi ile oluşturulmak istenen İslamiyet'i örgütsel perspektif ile araçsallaştırma zemininin şekillendirilmesidir (Şekil-14).

Şekil 14: Öcalan'ın Din Konusundaki Stratejisinin Örgütsel ve Toplumsal Bileşenleri (Semiz, 2011/b)

PKK'nın İslamiyet ve din konusundaki strateji değişimini bu iki yaklaşım ile şekillendirmek isteyen Öcalan, din konusunda örgütün geçmişteki pratiğini tamamen değiştirmek yerine dini araçsallaştırabilecek söylemleri kullanmaktadır. Bu anlamda İslamiyet'i düşman konseptinden çıkartarak bir yandan toplumsal tabana mesaj vermekte, bir yandan da örgütsel yapıya İslamiyet'in yeni dönemde araçsal bir öğe olabileceğini göstermektedir (Öcalan, 1991)

Öcalan, bu perspektif ile toplumsal tabana şu mesajı vermektedir (1991:118);

> "En büyük anti-emperyalizm, en büyük anti-siyonizm, PKK'nin yönlendirdiği harekettir. Bu çok açık. Her gün savaşıyoruz, onlarca savaşçımız kahramanca direnerek şehit düşüyor. Bu anlamda İslamiyet'i de savunan PKK'dir. İslamiyet'i, İslam halklarının düşmanlarına karşı savunan PKK'dir. …PKK her zamankinden daha fazla İslamın devrimci özüne, adalet ve eşitlik çağrıştıran yönlerine herhangi bir tarikattan, mezhepten daha fazla bağlıdır. … Her ne kadar İslami sözcükleri kullanmıyorsa da özü böyle olan bir harekettir. Derin bir dinsel hoşgörüye sahiptir."

Öcalan bu ifadeleri ile toplumsal tabana *"biz din/İslam düşmanı değiliz", "İslam'ın öz yapısını temsil ediyoruz"* mesajı vermektedir. Ancak Öcalan bu ifadelerin içerisinde hiçbir şekilde İslamiyet'in itikadi, mezhepsel, sosyal ve uhrevi yönünü söylemlerine eklememiştir. Daha çok örgütsel amaçlar ekseninde araçsal

öğeler haline getirilebilecek; eşitlik, devrim, kardeşlik veya evrensellik-enternasyonellik gibi ifadeleri tercih etmiştir (1991:118-120). Bu durum kuruluş sürecinde doğrudan doğruya üstyapı kurumu veya sömürgeciliğin ajan kurumu olarak görülen dinin ve İslamiyet'in yeni dönemde araçsal öğe haline getirilebileceğinin önemli bir işareti olarak görülebilir.

Öcalan'ın yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde örgütsel tabana verdiği mesajlar ve başta Hizbullah olmak üzere bölgede aktif faaliyet yürüten tarikat, cemaat veya dini akımlara karşı uygulanacak strateji konusunda ortaya koyduğu tespit ve ifadeler şu şekildedir (1991:118-119);

> "İslam adı altındaki bütün o sahte kurumları, tarikatları, gerici imamları, benzeri kuruluşları tasfiye edip, bunun yerine halkımızın -İran Devrimi'nde görüldüğü gibi- anti-emperyalist, anti-kapitalist İslami duygularını, moral değerlerini, eşitlik anlayışını, adalet anlayışını İslam'ın doğru yorumu, doğru değerlendirmesi ve doğru sahiplenilmesi biçiminde halka götürmek, bu temelde halkı bilinçlendirmek, kaba materyalist yaklaşımı aşarak bilimsel sosyalizmin kendi halk gerçeğimize başarıyla uygulanmasını bilmek gerekir."

Öcalan'ın belirttiği çerçevede örgüte hedef olarak gösterdiği ve din konusundaki temel stratejiyi belirten yaklaşımlar şunlardır (1991:120);

> "Din temelinde kitle bağlarını geliştirmek, kitlelerin aslında önemli oranda isyana hizmet edebilecek, adaleti işletebilecek, zulme ve eşitsizliğe karşı mücadelede küçümsenmeyecek başkaldırı olanaklarını ortaya çıkarmak mümkündür."

Dini kitlesel tabanda bir manivela olarak kullanmayı hedefleyen Öcalan, İslamiyet'i bu anlamda araçsal bir öğe olarak nasıl kullanılacağının yol haritasını şu ifadeleriyle özetlemektedir (1991:122);

> "Ulusal kurtuluş hareketimizi, İslami ölçülerle vurgulayacak olursak, bu anlamda İslam'ın başlangıçtaki devrimci özelliklerini olduğu gibi günümüzün koşullarına uygulayarak, azimde, kararlılıkta, eşitlik ölçülerinde ondan yararlanmaya, düşkünlüğe karşı olan özelliklerini dikkate almaya, kullanmaya özen gösterir."

Öcalan bu hedefleri örgütsel yapıya eklemlemeye çalışırken bir yandan da klasik sol eğilimlerin Türkiye'de dini öteleyen tutumlarını, inkârcı yorumlarını hiçbir şekilde örgütsel söylem haline getirilmemesini vurgulamaktadır (1991:122).

Ayrıca Öcalan 1990 sonrasında yaptığı çözümlemelerde örgüt pratiği ile İslamiyet'in ortaya çıkış süreci arasında özdeşleştirmeler yaparak, din konusundaki

söylem değişikliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu anlamda Öcalan'ın şu ifadeleri önem taşımaktadır (Önderlik Çözümlemeleri, 26 Mart 1990);

> "Bu koşullarda aklıma yurt dışına çıkmak geldi. Baktık ülkede kalsak en fazla bir ay, ya da iki ay yaşayabiliriz ve sonunda da boğulurduk. Bazen yurt dışına çıkışımız, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretine benziyor diyorum. O zaman Hz. Muhammet oldukça sıkıştırılmıştı, eğer bir gece daha kalsaydı boğulacaktı. Bizimki de tamamen böyleydi."

Öcalan bir diğer söyleminde de İslamiyet'i en doğru şekilde kendilerinin temsil ettiğini ve bu anlamda örgütün İslamiyet'in doğuş süreci ile benzeştiğini şu ifadelerle açıklamaktadır (Önderlik Çözümlemeleri, 8 Mayıs 1990);

> "Halkımız bugüne kadar kötülerin eliyle, din adına dinle oynuyordu, siyaset adına siyasetle oynuyordu. Onların aldatmacalarıyla halk ölüm uykusuna dalmıştı. Şimdi biz uyandırıyoruz. Tıpkı İslamiyet'in kalkışı gibi, biz de o dönemde ki gibi yapıyoruz. Hz. Muhammet nasıl yapmışsa bizde öyle yapıyoruz. Aynıyız. En doğru Müslümanlık yüzde yüz bizim yaptığımızdır. Ben, bizden dürüst Müslüman yoktur, bizim siyasetimizden daha doğru siyaset yoktur diyorum. Hak da budur, adalet de budur, insanlık da, demokrasi de, sosyalizm de her şey budur. İman bu şeyler üzerinde yükselir. Eğer bunların üzerinde imanımız oluşursa yürürüz. Eğer insan bu temelde yürürse, dünyada gelse durduramaz."

Öcalan gerek stratejik açıdan gerekse söylemsel açıdan din ve İslamiyet konusunda 1990 sonrasında hassasiyetini belirtmektedir. Bu çerçevede toplumsal gerçeklerin göz önünde bulundurulması gerekliliğini belirten Öcalan (1991:119), azami derecede kitleselleşebilmek için bu hassasiyete dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Öcalan'ın 1990 sonrasında din ve İslamiyet konusunda ortaya koyduğu stratejinin önemli bileşenlerinden bir diğeri de, İslamiyet'in inanç -*ayet, hadis gibi itikadi hususular*-, ibadet ve dini sembollerinin araçsallaştırılması ile ilgilidir. Öcalan bu konudaki stratejisini şu ifadelerle açıklamaktadır (Önderlik Çözümlemeleri, 8 Mayıs 1990);

> "Özellikle önümüzdeki dönemde cami politikamızı tamamen yaratıcı bir tarzda gözden geçirmek ve camileri bir propaganda merkezi olarak görmek gerekiyor. Bu konuda dinin de bazı ayet ve hadisleri vardır. Bunları ayıklayıp bize göre hutbelere işleyip ve hatta gerekirse cami ihtilallerini yapmak son derece mümkündür. Girilir içine önceden hazırlanmış hutbeler okunur ve "din yolu da Allah yolu da budur" deyip kitle faşist sömürgeciliğin üzerine yürütülür."

İnanç, ibadet ve İslami sembollerinin araçsallaştırılmasının yanında Kürtlerin hassasiyet gösterdiği tarikat, cemaat ve çeşitli dini akımlara ilişkin örgütün İslamiyet'i araçsal bir öğe olarak kullanması gerektiği düşüncesini ortaya koyan Öcalan, bu konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır (Öcalan, Kasım-1990);

> "Dinin antiemperyalist, anti-sömürgeci bir temelde ve halkın tarihi geleneklerine uygun mücadele aracı olarak kullanılmasına önayak olmak gerekir… Gerekli örgütlenmeleri yapmalıyız, tarikatlara ve mezheplere ulaşmalıyız. Ustaca yakalayarak, bunları örgütleyerek büyük bir ulusal kurtuluşçu ve sınıfsal devrimci güç haline getirmeyi bilmeliyiz (Öcalan, 1991/b:72). … Seyitler, pirler, bilmem hocalar, hacılar, imamlar vardır. Bütün bunların doğru ele alınmasını Ulusal kurtuluşun hizmetine çekilmesini önemli kılan ve onlara böyle ulusal kurtuluşun çıkarları temelinde yaklaşmayı esas alan bir tutum içinde olmak, mümkünse örgütlenmeleri geliştirmek, yakıcı bir görev olarak ortaya çıkabilir (Öcalan1992:532-538)."

Öcalan'ın yukarıda belirtilen ifadeleri çerçevesinde PKK, 1990'lı yılların başlarından itibaren din alanında örgütlenme faaliyetlerine başlamıştır.

Dini alanda gerçekleştirilmesi planlanan örgütlenme faaliyetleri cephe faaliyetleri çatısı altında gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte dini alandaki örgütlenme ve yürütülen faaliyetler, legal ve illegal alanda, doğrudan veya dolaylı olarak PKK ile ilişkili olmakla birlikte, 2007 sonrası dönemde ise KCK ve DTK gibi çatı örgütlenmelere bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. PKK'nın dine yaklaşımının pratik alanda anlaşılabilmesi için, bu alandaki örgütlenme faaliyetlerinin araştırılması gerekmektedir.

3.5. PKK'NIN İSLAMİYET'İ ARAÇSALLAŞTIRMASI VE DİN ÖRGÜTLENMESİ

PKK'nın din ve İslamiyet ile olan ilişkisinin araçsallaştırma olarak nitelendirilmesinin temelinde, örgütün birbirleriyle tamamen çelişen bir pratik ve teorik yaklaşım sürdürüyor olması yatmaktadır (Alkan, 2011). Örgüt, din konusunda gerek kuruluş sürecinde gerekse gelişme ve olgunlaşma dönemlerinde iç ve dış çelişkilerden oluşan bir söylem-eylem çizgisini sürdürmüştür. PKK, özellikle İslamiyet konusunda toplumsal gerçeklik ve çekirdek kadronun Marksist-Leninist tutumu karşısında, örgütsel ve toplumsal yapıya bakan yönüyle dikotomik bir politika izlemiştir. Örgüt içi pratikte din ve İslamiyet'e karşı yasaklayıcı bir tutum

izlenmekteyken, bu tutum toplumsal tabana karşı farklı şekilde yansıtılmıştır (Semiz, 2007:186).

Din ve İslamiyet, PKK'nın örgütsel yapısı içerisinde ikincil konumda olan bir niteliğe sahiptir. Özellikle din örgütlenmesinin, her dönem PKK'nın siyasi çizgisine bağlılıkla sınırlandırılması, özerklik tanınmaması ve örgüt için istenilen, arzu edilen perspektifteki söylemler için kullanılması, dinin veya İslamiyet'in örgütsel yapıda araçsallaştırılan bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır (Alkan, 2011). Bu açıdan PKK'nın *bütün dinsel mezhepsel gerçekliği Partinin önderliğinde örgütleme* amacı, örgütün dini ikincil konumda tutan yaklaşımının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Önderlik Çözümlemeleri, 8 Mayıs 1990).

Özellikle 1990 sonrası başlayan dini alanda örgütlenme faaliyetleri, toplumsal tabana yönelik gerçekleştirilen bir stratejidir. PKK'nın İslamiyet'i araçsal bir öğe olarak kullanmasının temelinde yatan en önemli sosyolojik faktörlerin başında, İslamiyet'in toplumsal yapıda oluşturduğu sebep asabiyetinin ve kolektif aksiyonun, bir yandan örgütsel yapıya kanalize edilebilmesi, bir yandan da bu işlevsel gücün oluşturabileceği risklerin önünün alınabilmesi yatmaktadır. Bu anlamda örgütün, dini ve İslamiyet'i araçsal bir öğe olarak kullandığını ve bunun bir strateji olduğunu, Öcalan'ın şu ifadeleriyle anlamak mümkündür (Önderlik Çözümlemeleri, 8 Mayıs 1990);

> "Dinsel etkilere veya dinin bağnaz kullanımına karşıyız ama bu demek değildir ki dine inkârcı yaklaşalım, onu tümüyle karşımıza alalım. Hayır, tam tersine dini bizde çok etkili olduğu için çeşitli mezhepleriyle dikkate alan bir yaklaşım içinde olmamız gerekiyor. Dinin doğal bir örgütlenmesi vardır ve o örgütlenmeyi kullanan bir yaklaşım içinde olmamız önemli bir yaklaşımdır. Bunu bir başlık konusu hatta bir karar konusu yapmak gerekiyor."

Yukarıda belirtilen hususlar bağlamında PKK'nın dini araçsallaştırmasının nedenlerini ve bu anlamda dinin ikincil konumunun ne şekilde pratiğe yansıdığının anlaşılabilmesi için öncelikle bu alanda gerçekleştirilen örgütlenme faaliyetlerinin araştırılması gerekmektedir.

3.5.1. Araçsallaştırma Faaliyetlerinin Aşamaları

PKK'nın, din konusunda klasik yaklaşım yerine, bu alanda örgütlenme ve araçsallaştırma faaliyetlerine geçişi, belirli aşamalar dâhilinde gerçekleşmiştir. Bu

aşamaların oluşumuna zemin hazırlayan faktörlerin başında, Öcalan'ın yukarıda belirtilen görüş ve düşünceleri yatmaktadır. Ayrıca örgütün, Öcalan'ın görüşlerine bağlı olarak şekillenen stratejisi, 1990'lı yıllarda gerçekleşen toplantı ve konferanslara da yansımıştır. Bu toplantılarda alınan kararlar, din konusunda örgütlü bir sürece geçişin temelini oluşturmuştur (Öcalan, 1993/b:203-205).

PKK'nın çekirdek kadrosunda ve yönetiminde bulunan örgüt üyelerinde materyalist temelde gelişen bir din anlayışı hâkim olsa da, Öcalan'ın, din alanında yapılması gereken açılımın bir mecburiyet olduğu yönündeki ifadeleri ve *"Dini kullanın"* talimatını vermesi, örgütün bu alanda faaliyet yürütmesine kapı aralamıştır (Kazdağlı, 5 Ağustos 1995). Öcalan'ın dinin ve İslamiyet'in örgütsel amaçlar perspektifinde araçsallaştırılması yönündeki telkinleri ve ifadeleri, PKK'nın kısa süre içerisinde bu alanda örgütlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu hususla ilgili olarak Öcalan'ın şu ifadeleri konu açısından önem taşımaktadır (Önderlik Çözümlemeleri, 8 Mayıs 1990);

> "Kürdistan'daki bütün dinsel mezhepsel gerçekliği kendi içinde ama Partinin önderliğinde örgütlemek ve onları ulusal kurtuluşun bir biçimi haline getirmek şarttır. Bu amaçla gerekirse tarikatlara da mezheplere de gireriz. Sadece müslümanlığı değil diğer dinsel görünümleri de aynı biçimde ulusal etkinlik içine alabiliriz."

Öcalan her ne kadar *devletin dini istismar aracı olarak kullandığı* yönünde çeşitli söylemlerde bulunuyor olsa da, bu ifadelerde geçen *istismar aracı* tanımlaması, bizzat örgüt tarafından gerçekleştirildiği ve taktiksel çerçevede kullanıldığı görülmektedir. Bu konu hakkında Öcalan'ın şu ifadeleri örnek teşkil edecek bir söylem olarak nitelendirilebilir (Önderlik Çözümlemeleri, 8 Mayıs 1990);

> "….Camilerden tutalım tekelere tarikatlara kadar. Bunlar günümüzde devletin kullanmak istediği biçimi almışlardır. Bunları yeniden ele alalım ve özellikle MİT'in denetiminden çıkarmak için yaratıcı bir yaklaşım gösterelim. Bazı cephe görevlilerini bu kurumlar içinde mutlaka örgütlememiz gerekiyor. Unutmayalım ki başlı başına bir örgütlenme olan cami teşkilatlanmasını ele geçirirsek büyük bir başarı olur. Cami teşkilatlanmasını ele geçirdiğimizde özellikle Cuma toplantılarında önceden hazırlanmış ulusal kurtuluşu esas alan konuşmaları hutbeleri geliştirdiğimizde birden bire camiler ayaklanma merkezleri haline gelebilir."

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Öcalan bir yandan Devletin ve kurumlarının İslamiyet'i istismar ettiğini öne sürmekte, bir yandan da bu durum karşısında İslam

olgusunun devletin elinden alınmasını ve örgütsel amaçlara kanalize edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu söylemler örgütün dini ve İslamiyet'i araçsal bir öğe olarak gördüğü tezini güçlendirmektedir.

Yukarıda belirtilen ifadeler, söylemler ve Öcalan'ın dinin kullanılması yönündeki talimatları sonrasında örgüt, dini alandaki faaliyetlerini sistemli hale getirebilmek amacıyla bu dönemde yapılan toplantı veya konferanslarda çeşitli kararlar almıştır (Pirim, 2000:186). Bu bağlamda, örgütün Dördüncü Kongresinde ve Şam'da yapılan İkinci Konferansında (Mayıs-1990) ilk defa dini konuları ele alan değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır (Siverekli, 2008:133). Dördüncü Kongrede alınan; *Dini ve mezhepsel örgütlenmelere ağırlık verilmesi, bu amaçlara uygun teşkilatların oluşturulması* kararı, İkinci Konferansta da ele alınarak geliştirilmiştir (Demirel, 2005:374). Üç ana başlık altında toplanan kararlar şunlardır (Öcalan, Ağustos-Kasım, 1990);

i. Dinsel mezhepleri PKK çevresinde toplamak,

ii. Aleviliği bir ulusal direniş motifi olarak ele alıp özgün bir yaklaşımla değerlendirmek. Aleviler'i bir direniş gücü olarak örgütlemek,

iii. İmamlar Birliğini kurumlaştırmak; dini kurumlarda çalışmak ve bunları ulusal kurtuluş kurumları haline getirmek. Bu amaçla camileri ulusal propaganda merkezleri olarak siyasal amaçla kullanmak; hutbeleri propaganda amacıyla değerlendirmek.

Örgütün 1990 yılında aldığı bu kararlar ilerleyen dönemde oluşturulacak din örgütlenmesinin yol haritasını belirlemiştir. Bu değişim süreci yukarıda alınan kararlar çerçevesinde belirli aşamalarla gerçekleşmiştir. Bu aşamalar örgütsel stratejilere ve söylemlere göre dört başlık altında ifade edilebilir (Şekil-15);

Şekil 15: PKK'nın İslamiyet'i Araçsallaştırma Faaliyetlerinin Aşamaları (Semiz, 2011/b)

1- Dinin Toplumsal Bir Gerçeklik Olduğunun Anlaşılması: Örgüt dini her ne kadar materyalist bir bakış açısıyla çözümlemeye çalışmış olsa da zaman içerisinde dinin toplumsal bir gerçeklik olduğunu görmeye başlamıştır. Bu durum karşısında dini doğrudan hedef alan söylemlerden kaçınılmış, dinin sosyal bir gerçeklik olduğu yönünde ifadeler kullanılmaya başlanmıştır (Öcalan, 1991:15).

2- Egemen Güçlerin İslamiyet'i İstismar Ettiği Söylemleri: Dini sosyal bir gerçeklik olarak ifade etmeye başlayan örgüt, dinin işlevsel yönünün hâkim ve egemen güçler tarafından istismar edildiği ve sömürgeciliğin bir aracı olarak kullanıldığı söylemlerini öne çıkartmıştır. Özellikle Türklerin tarih boyunca Kürtleri dini istismar ederek sistemli bir şekilde sömürgeleştirdiği tezini öne sürmüşlerdir (Öcalan, 1991:35-38; 1992/a:21).

3- İslamiyet'i Araçsallaştıran Söylemlerin Kullanılması: İslamiyet'i başta Türkler olmak üzere egemen güçlerin istismar ettiğini öne süren örgüt, İslam'ın en saf haliyle PKK'da yaşandığını, PKK'nın ortaya çıkışı ile Hz. Muhammed'in ortaya çıkış süreci arasında devrimsel açıdan benzerlikler olduğu yönünde söylemler kullanılmıştır (Önderlik Çözümlemeleri, 26 Mart 1990).

4- Dini ve İslami Alanda Örgütlenme Faaliyetleri: Örgüt dini ve İslamiyet'i araçsallaştıran söylemlerinin neticesinde bu alanda örgütlenme faaliyetlerine geçiş yapmıştır. 2. Konferans'ta belirtildiği üzere, İslami alandaki örgütlenme faaliyetlerinin, ulusal bağımsızlık için bir araç haline getirilebileceği düşüncesi bu alandaki girişimlerin temel prensibi olmuştur (Demirel, 2005).

Yukarıda belirtilen dört aşamanın hayata geçmesi ile birlikte örgüt, bu alandaki çalışmaları cephe faaliyetinin bir bileşeni olarak değerlendirmiştir. Örgütün cephe faaliyetleri aynı zamanda PKK için bir yaşam ve gelişme alanı olarak görülebilir. Bu anlamda din örgütlenmesinin de aynı perspektifte değerlendirildiği ifade edilebilir.

3.5.2. İslami/Dini Alanda Örgütlenme Faaliyetleri

PKK, 1990'lı yılların başlarından itibaren din konusunda yaşadığı çözümsüzlüğü aşabilmek için öncelikle söylemsel değişimlere gitmiştir. Bu açıdan strateji değişimi yaşayan örgüt dini söylemlerindeki değişimle bu alanda örgütlenme faaliyetlerine geçişin ilk sinyallerini vermeye başlamıştır. Bu konuda PKK'nın -*1990 yılında*- Şark bölgelerinde dağıttığı bir bildirgede geçen şu ifadeler bu geçiş sürecine zemin hazırlayan örnek bir söylem olarak görülebilir (Anonim, 1991:43);

> "İslam Dinini İstismar Eden, Emperyalizmin Uşağı T.C.'yi Tecrit ve Teşhir Edelim: Yeri-göğü, taşı toprağı, canlı ve cansız tüm varlıkları yoktan var eden, vardan da yok edecek olan, ay ve güneşin şavkıyla tüm karanlıkları aydınlatan, iyi ile kötüyü ameline göre cezalandıran ya da mükâfatlandıran en son dinimiz olan Müslümanlığı yeryüzüne yaymak için Hz. Muhammed'i (S.A.V.) yaratan ve bugünde katliamcı, barbar, zulümkar faşist Türk egemenliğine karşı, Kürdistan halkının önderliğini yapmasını emrettiği Abdullah Öcalan'ı başımıza önder eden Yüce Allahımızdan dileriz ki, zalimlere ve kafirlere karşı, ezilen mazlum halkların, hak sahibi insanların başından, hak arayan böyle önderler eksik etmesin."

Benzer şekilde başka bir bildiride yer alan şu ifadelerde konuya örnek teşkil edecek niteliktedir (Anonim, 1991:43);

> "Barbar Türk devletinin vahşetine son verip, bağımsız ve özgür bir Kürdistan kurmak için, PKK-ERNK-ARGK önderliğinde Kürdistan halkı CİHAD'a kalkmıştır… İnsanlık onuru ve namusu taşıyan her Müslüman'ın CİHAD'a kalkması farzdır."

Örgütün bu ve benzeri ifadeleri dini alandaki örgütlenmeyi şekillendiren dinamikler olarak nitelendirilebilir.

PKK'nın dini alanda örgütlenme faaliyetleri, Öcalan'ın bu konuda yeni stratejisini ortaya koymasıyla birlikte şekillenme sürecine girmiştir. Bu çerçevede Öcalan'ın *"Din Sorununa Devrimci Yaklaşım"* isimli kitabının dini alandaki örgütlenme faaliyetleri için bir manifesto niteliği taşıdığı ifade edilebilir (1991:6). Din Sorununa Devrimci Yaklaşım isimli kitabın din örgütlenmesine zemin hazırlayan teorik bir yönü olduğunu belirten Nabi Kırman bu konuda şu ifadelere yer vermektedir (Kırman, 1992:51); *...Din Sorununa Devrimci Yaklaşım adlı broşürün yayınlanışını, Kürdistan Dindarlar Birliği'nin kuruluşu izledi.*

PKK, din ve İslamiyet konusundaki örgütlenme faaliyetlerini örgütün cephe yapılanması içerisinde şekillendirmiştir. Cephe yapılanmasının örgütlü boyutu olan ERNK, din örgütlenmesinin de hiyerarşik açıdan çatısı konumunda olmuştur. ERNK'nın cephe faaliyetleri içerisinde toplumsal tabanın hassasiyetlerini değerlendirmesi ve bu alanda örgütün lehinde stratejiler üretmesi neticesinde, din ve İslamiyet araçsal bir öğe haline getirilmiş ve bu alanda örgütlü bir yapıya geçilmiştir (İmset, 1993).[29] Bu bakımdan toplumun İslam algısı ve hassasiyeti ERNK'nın

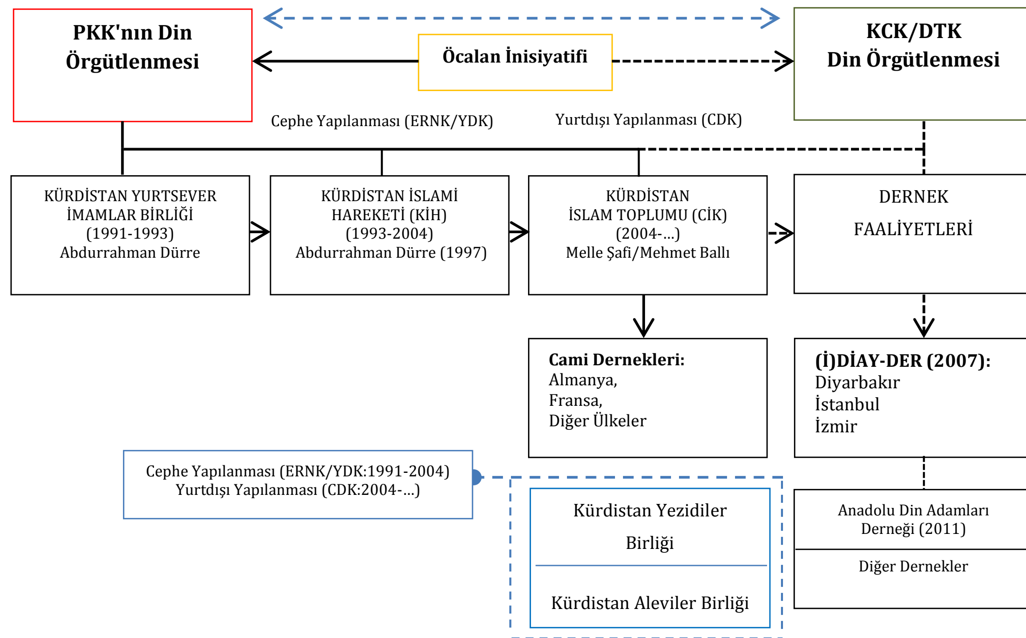
---

[29] 1989 yılında ERNK bünyesinde kurulan ve örgütün istihbarat servisi olarak görülen Kürdistan Ulusal Haber Alma Örgütü (Tevgera Saloxtariya Netewa Kurdistan) veya Tev-Sal'ın halk tabanındaki

öncelikleri arasında yer almış, örgütün dine bakışını ve Marksist tutumunun mütedeyyin toplumsal kesimlere unutturacak stratejiler üretilmeye çalışılmıştır (İmset, 1993:180).

ERNK çatısı altında şekillenen din örgütlenmesi, 4. Kongre ve 2. Konferans'ta alınan kararlardan sonra başlamıştır. Bu çerçevede örgüt, 1991 yılında *"Kürdistan Yurtsever İmamlar Birliği"* başlığı altında ilk örgütlenmesini gerçekleştirmiştir (Siverekli, 2008:134). Bu örgütlenme 1993 yılında yerini *"Kürdistan İslami Hareketine (KİH) – Hareketa İslamiya Kürdistan (HİK)* bırakmıştır. Kürdistan İslami Hareketi (KİH) 1993 yılından 2004 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. 2004 yılından itibaren ise yurtdışı merkezli faaliyet gösteren *"Kürdistan İslam Toplumu-Cıvata İslamiya Kürdistan* (CİK)" örgütlenmesi kurulmuştur.

PKK'nın dini ve özellikle İslamiyet'i örgütlü bir şekilde amaçları çerçevesinde kullanma süreci, temel olarak yukarıda belirtilen üç örgütlenme ile şekillenmiştir. Bu üç temel örgütlenmenin yanı sıra 2007 sonrası dönemde KCK ve DTK yapılanmalarına ve örgütsel amaçlara bağlı olarak dini söylemler kullanan çeşitli dernekler kurulmuştur (Şekil-16).

Şekil 16: PKK'nın Dini Alanda Örgütlenme Faaliyetleri (Semiz, 2011/b)

---

sosyo-kültürel eğilimleri değerlendirip analiz etmesi Terör örgütü PKK'nın İslamiyet'e yönelim stratejisinin belirlenmesi ve uygulanmasında, en önemli sebeplerden biridir (İmset, 1993).

Dini alanda faaliyet sürdürmüş olan veya sürdürmeye devam eden bu örgütlenmelerin ve derneklerin söylem, örgütlenme ve toplumsal tabana yayılım stratejilerinin belirtilmesi, PKK'nın İslamiyet'i ve dini araçsallaştırma faaliyetlerinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

3.5.2.1. Kürdistan Yurtsever İmamlar Birliği

PKK'nın, 1990'lı yılların başından itibaren dini alanda açılım sürecine girmesiyle birlikte oluşturulan *Kürdistan Yurtsever İmamlar Birliği (KYİB),* örgütlenme açısından yeni ve öncü bir yapılanma olarak ortaya çıkmıştır. Hizbullah'ın 1990'lı yılların başlarından itibaren bölgede faaliyetlerini arttırması, PKK'yı din konusunda örgütlenme çalışmalarına kanalize etmiştir. Böylelikle ERNK kontrolünde, örgüte müzahir kesimlerden bazı din adamlarının, bir araya getirilmesiyle KYİB'in altyapısı oluşturulmuştur (İmset, 1993:184).

Uzun bir dönem Kürt milliyetçiliğinin savunuculuğunu yapan ve bölgede saygı duyulan bir din adamı olan Melle Evdilaye Timoki, örgütün 1989 yılından itibaren dini söylemlerinde öne çıkartılan bir isim olmuştur (Siverekli, 2008:130-133). Timoki'nin manevi lider olarak PKK'nın din örgütlenmesinde öne çıkartılmasının temelinde örgütün din adamlarına düşman olduğu yönündeki imajın ortadan kaldırılması yatmaktadır (Öcalan, Nisan 1990:7-27; İmset, 1993:182).

Timoki'nin manevi lider olarak görüldüğü KYİB'in başına emekli müftü Abdurrahman Dürre getirilmiştir (Siverekli, 2008:134).[30] Abdurrahman Dürre'nin yanında 1993 yılında bir cinayet sonucu evinde öldürülen Melle Mehyeddine Dome'de etkin bir görev üstlenmiştir (Siverekli, 2008:130). Her iki isimde görev yaptıkları bölgelerde etnik *–Kürtçü-* söylemleri ön plana çıkartan bir tutum içerisinde olmuşlardır. Özellikle Dürre'nin Kuran'ın Kürtçe yazılması ile ilgili çalışmaları ve

---

30 Abdurrahman Dürre, 1931 Malazgirt doğumludur. İlkokul mezunu olan Dürre 1968-1969 döneminde Eflâni'de görev yapmıştır.21.10.1971 yılında Digor Müftüsü iken bu görevden, gelen yoğun şikâyetler üzerine, alınan Dürre, daha sonra Samsun'un Alaçam ilçesine müftü olarak atanmıştır. Dürre, Alaçam Müftülüğünden 1978 yılında emekli olmuş, daha sonra Kürtçe Kur'an üzerine çalışmalar yapmıştır. Kuran'ı Kürtçe yazan Abdullah Varlı ile birlikte *Kürdistan Dindarlar Birliği'nde* (Kürdistan Yurtsever İmamlar Birliği) PKK için propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Kürdistan İslami Hareketinin kurulmasında öncü görev üstlenmiştir. Özellikle bu yapılanmanın tüzüğünün hazırlanmasını sağlayan Dürre, 25 maddelik tüzüğün 24. Maddesinde yer alan, KİH'in özerk bir yapı olduğunu belirten maddesinin ERNK tarafından kabul edilmemesi üzerine örgütten koparak yakın çevresindeki adamlarıyla beraber benzeri faaliyetlerle çalışmalarına devam etmiştir (Kazdağlı, 5 Ağustos 1995)

çeşitli söylemleri örgütün bu ismi istediği profilde bir din adamı olarak görmesinde zemin oluşturmuştur (Kazdağlı, 5 Ağustos 1995).

Bölge genelinde KYİB'in öncelikli amacı Kürtlük bilinci ve İslami bilincin örgüt perspektifi ile aynı potada birleştirilmesidir. Böylelikle bir yandan Marksist-Leninist ideoloji temelinde kurulan PKK'nın toplumsal tabandaki olumsuz imajının düzeltilmesi ve bu durumun aşılması ile birlikte mütedeyyin kesimlerin örgüte olan desteğinin artırılması amaçlanmıştır (İmset, 1993:184).

KYİB, örgütün din alanında başlattığı açılım sürecinde kuruluş misyonunu tamamladıktan sonra faaliyetlerini daha teşkilatlı bir yapı olan *Kürdistan İslami Hareketi'ne* bırakmıştır. İmamlar Birliği yapılanması Kürdistan İslam Hareketi (KİH) çatısı altında bir yapı olarak faaliyetlerine devam etmiştir (Siverekli, 2008:134).

3.5.2.2. Kürdistan İslami Hareketi (KİH)/Hareketa İslamiya Kürdistane (HİK)

PKK'nın dini alanda örgütlenme faaliyetleri, KYİB'den sonra Kürdistan İslami Hareketi'nin (KİH) kurulması ile devam etmiştir. KYİB'in ortaya çıkış ve faaliyete geçiş sürecinde bölgede yaşanan gelişmeler karşısında yeterli bir örgütlenmeye sahip olamaması, yeni bir örgütlenme altında daha sistemli ve örgütlü hareket etmeyi gerekli kılmıştır. KİH öncülü olan KYİB'in yönetici kadrosu tarafından kurulmuştur. Abdurrahman Dürre'nin başında bulunduğu bu yapılanma ERNK'ya bağlı olarak faaliyetlerine başlamıştır.

KİH, Şark bölgelerinde daha köklü ve örgütlü bir hareket olabilmek için kendisine bir yol haritası çizmek amacıyla *Kürdistan İslami Hareketi (Kuruluş Tüzüğü)* adı altında bir doküman yayınlamıştır. Bu doküman, PKK'nın dini alanda örgütlenme faaliyetlerinin manifestosu olarak görülmüştür (KİH Tüzüğü, 1994).

KİH, kuruluş tüzüğünde örgütsel perspektifini şu ifadelerle açıklamıştır (KİH Tüzüğü, 1994);

> "İslamiyet'in asr-ı saadetteki devrimci, dinamik, özgürlükçü, zulme ve sömürüye karşı mücadeleci özünün; ihlas, fedakârlık gibi prensip ve ahlaki kurallarının, Kürdistan ulusal kurtuluş mücadelesi ve bireylerine örnek ve rehber alınmasını sağlamaya çalışmaktadır."

KİH'in kuruluş tüzüğü İslami söylemleri Kürt milliyetçiliği ile aynı potada birleştiren bir içeriğe sahip olmakla birlikte, PKK'nın sürdürdüğü faaliyetleri de açıkça savunan ve İslami sembolleri bu anlamda öne çıkaran bir yaklaşım tarzı benimsemiştir. Bu açıdan tüzükte yer alan şu ifadeler dikkat çekmektedir (KİH Tüzüğü, 1994); *Hz. Muhammed (SAV) bugün hayatta olmuş olsalar, var güçleri ve tüm imkânlarıyla bu haklı davamızda bizi destekleyeceklerdi.*

KİH, söylemlerinin temelinde öncelikle Kürtlerin tarih boyunca sömürüldüğü tezi ile siyasi bakışını ortaya koymuştur. KİH'in tüzüğünde yer alan sömürge ifadeleri ile Öcalan'ın (1991:67-75) sömürgecilik tezi aynı perspektife sahip özdeş söylemlerdir (1994:12-32). KİH Kürtlerin tarih boyunca sömürgeleştirilmesine karşı İslam Devriminin örnek alınarak direniş gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır (1994:64). Benzer şekilde Öcalan'da aynı düşünceyi savunarak, Kürtlerin İslami duyarlılıklarının bu yolla uyarılabileceği ve yurtsever bir toplum inşa süreci başlatılabileceği sonucuna ulaşmıştır (Öcalan, Ağustos-Kasım, 1990).

KİH toplumsal tabanı hedef kitle olarak gören bir yapılanma olması sebebiyle İslamiyet'in işlevsel ve kolektif asabiyet yönü üzerinde yoğunlaşmaktadır. İslamiyet'in oluşturduğu bu işlevselliğin ve asabiyetin önemli bir toplumsal meşruiyet aracı olduğunu görerek bu perspektif ile söylemlerini ve faaliyetlerini şekillendirmiştir (KİH Tüzüğü, 1994). Bu çerçevede KİH tüzüğünde (1994), İslamiyet'in, örgütün yürüttüğü faaliyetleri teşvik eden bir nosyona sahip olduğu yönünde ifadelerin yer alması toplumsal meşruiyetin sağlanması amacını taşımaktadır. KİH tüzüğünde yer alan şu ifadeler konu hakkında örnek teşkil edecek bir içeriğe sahiptir (1994:4);

> "İslamiyet başta olmak üzere tüm dinlerin temel amacı zulmü ortadan kaldırıp, yerine kardeşlik ve adaleti tesis etmektir. O halde İslamiyet'in her alanda bizimle beraber olduğunu, Kürdistan ulusal kurtuluş mücadelesini her yönden desteklediğini rahatlıkla söyleyebiliriz."

KİH'in temel vizyonunu ortaya koyan bu ifadelerin yanında, *Ulusal Kurtuluş Görevleri* başlığı altında, toplumun İslam algısını örgütsel amaçlara kanalize etmeyi hedefleyen görevler şu başlıklar altında sıralanmıştır (1994:83-85);

> "**3.Madde:** Düşmanın (Türkiye Cumhuriyeti) asırlardır dayandığı ve kullandığı İslam dininin kendi düzeninde yasak ve mahkûm olduğunu, Kemalizm'in bütün tarihiyle İslam'a düşman ve onu ortadan kaldırmak için bütün İslam

düşmanlarıyla işbirliği içerisinde olduğunu ve laik T.C. rejiminin dinsizliğini teşhir etmek…

5.Madde: Kürt ulusal kurtuluş hareketine her tür maddi manevi desteğin sağlanmasına çalışmak…

6.Madde: Ulusal kurutuluş çizgisini savunan din âlimlerinin kazanılıp eğitilmesi, fiilen hareket içinde yer almaları ve bu yolla halkın ihtiyaçlarına cevap verilmesine çalışmak…

7.Madde: Halkı devrimci İslami temelde örgütleyerek Kürdistan ulusal kurtuluş hareketinin zafere ulaşmasını sağlamaya çalışmak…"

Yukarıda belirtilen maddeler, örgütlü ve sistemli bir şekilde mütedeyyin kesimleri, din âlimlerini ve İslami değerleri, *Kürt Ulusal Kurtuluş* hareketi olarak isimlendirilen PKK'ya ne şekilde kanalize edileceğinin yol haritasını sunmaktadır. Bu çerçevede KİH amaçsal olarak etnik temeli esas alan bir perspektife sahiptir.

KİH, PKK'nın gerçekleştirdiği terör ve şiddet eylemlerine meşruiyet kazandırabilmek için, İslami argümanlarla bu eylemler arasında özdeşleştirme yapmaktadır. Bu konuda KİH tarafından 1994 yılında yapılan şu açıklama örgütün eylemlerini İslami söylemlerle meşrulaştırmaya çalıştığını göstermektedir (Berxwedan, 15 Ağustos 1994:26);

"Mazlumların zalimlere başkaldırıp silahlı mücadeleye başlamaları, İslam'a göre Farz ve cihattır. 15 Ağustos[31] günü mazlum Kürt halkının çağdaş Ebu Cehillerin zulüm ve sömürülerine karşı bir başkaldırı olması hasebiyle bu kutsiyete haizdir. Kürdistan İslami Hareketi bu tarihi günü kutlar…"

Yine aynı dönemde KİH'nin Almanya-Berlin'de düzenlediği "Kürt Sorunu ve İslami Çözüm" konulu konferansta Öcalan'ın İslamiyet'in PKK'nın eylemlerini tasvip ettiği yönündeki beyanlarına yer verilmiştir. Öcalan bu beyanlarında özetle şunları ifade etmiştir (Berxwedan, 15 Ağustos 1994:27);

"PKK eylemlerinin İslam dininin özüne uygun olduğu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Kürtlerin ve İslamiyet'in bastırılmaya çalışıldığı, Türk Milliyetçiliğinin halkların varlığına ve İslam gerçeğine tepki gösterdiği, İslamiyet'i tarihte tahrip eden ve kendi yararına kullanan siyasi güçlerin hiçbirinin, Kemalizm'in yarattığı tahripler kadar olamayacağı…"

---

31 15 Ağustos PKK'nın 1984 Eruh ve Şemdinli'de gerçekleştirdiği ilk önemli eylemin tarihidir (Milliyet, 18 Ağustos 1984). Zaman içerisinde bu tarih PKK için önemli bir sembol haline gelmiştir (Kalkan, 10 Aralık 2010).

KİH bu ve benzeri toplantılarla dini faaliyetlerini sürdürürken, hem yurt içinde hem de yurt dışında diğer tarikat ve cemaatlerin etkisini azaltmaya çalışarak mütedeyyin Kürtlerin İslami eğilimini kendi saflarına çekmeyi amaçlamıştır.

KİH, Şark bölgelerinde diğer dini cemaat ve tarikatları düşman, ajan veya işbirlikçi olarak nitelendirmiş ve bu yapıların Türkiye'nin örgütlü ve örtülü bir stratejisi olduğu iddiasını savunmuştur (1994:80). Özellikle Kürt gençleri arasında etkili olan cemaat ve tarikatlara karşı ne gibi önlemler alınması veya çalışmalar yapılması gerektiğini ortaya koymaya çalışan KİH yönetimi, Şark bölgelerinde Kürt kökenli gençleri örgütsel faaliyetlere kanalize etmek amacıyla altı maddelik şu bildiriyi yayınlamıştır (Dürre, Kasım 1997:16);

> "Kürt Müslüman Gençliği:
>
> 1. İslam'ın karakteristik özelliği olan "zulme başkaldırı" öğretisi hayata geçirilmelidir,
>
> 2. Düzene ve düzenin işbirlikçi kurumlarına itibar göstermemek,
>
> 3. Kemalist ideolojinin hayat damarı RP'ye, Kürt ve Kürdistan değerlerini peşkeş çekmemelidir.
>
> 4. Kürdistan toprağının Kürt halkının namusu olduğunu kavramalı ve namus talancılarına gerekli cevabı vermelidir.
>
> 5. Ulusal kurtuluş hareketini iyi anlamalı, ulusal karakter kazanılmadan evrensel karakterin kazanımının mümkün olmadığını kavramalıdır.
>
> 6. Özgür Kürdistan için bedel ödeyen gerçekliğe doğru yaklaşım gösterilmeli, Yurtsever Gençlikle aynı kulvarda, özgürlük için vakit kaybetmeden koşmalıdır."

Kürdistan İslami Hareketi Şark bölgelerinde başta Refah Partisi'nin özellikle gençlere yönelik faaliyetlerine karşı ağır eleştirilerde bulunmuştur. Bu konuda Dürre, Refah Partisi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır (Kasım 1997:16);

> "Kürt Müslüman gençliği bugün, RP ve onun yan kuruluşları olan cemaat potalarında bu katliama ne zamana kadar seyirci kalacaktır. Kürt Müslüman Gençliği RP'yi iyi tanımayı ancak, beyninin içindeki tabuları yıktığı zaman gerçekleştirecektir. Bu da önderlik gerçekliğini kavramayı gerektirir."

Ayrıca bölgede gençler üzerinde etkin olan Gülen grubunu da aynı çerçevede değerlendiren Dürre bu konuda şu beyanlarda bulunmuştur (Kasım 1997:16);

> "Kürt Müslüman Gençliği… Fethullah Gülen'in etli pilav toplantılarına katılmanın, Kürt halkına sıkılmış bir kurşun olduğunu, Fethullah Gülen ve yandaşlarının düzenin teminatı olduklarını kavramalıdır."

KİH, dini alanda kendi alt-örgütsel yapısına ve toplumsal açıdan da PKK'ya, sosyal alan daralması yaşatan siyasi parti, cemaat veya dini akımları, çeşitli yol ve yöntemler kullanarak tasfiye etmeyi amaçlamıştır (Akkaya, 2003:26). Bu durum karşısında KİH, İslami söylemlerle etnik söylemleri bir arada topluma yansıtarak ve diğer grupları işbirlikçi ilan ederek mütedeyyin kesimleri örgüte taraftar yapmaya çalışmıştır.

KİH, her ne kadar toplumun örgüte karşı dini açıdan olumsuz bakışını engellemeye çalışmış olsa da, gerek örgütün geçmiş dönemlerde dine ve toplumsal değerlere karşı uyguladığı politikalar sebebiyle, gerekse bölgede çeşitli siyasi parti, cemaat ve dini akımların mütedeyyin kesimler üzerindeki etkisi nedeniyle, istediği amaca ulaşamamıştır. Ayrıca bölgede özellikle Hizbullah'ın dini araçsallaştırma konusunda PKK'ya göre daha köklü ve nitelikli bir potansiyele sahip olması, KİH'in alan hâkimiyetini sağlayamamasına ve örgütün din stratejisini hayata geçirme gayretlerinin istenilen noktaya ulaşamamasına yol açmıştır.[32]

i. Kürdistan İslami Hareketi'nin Örgütlenme Yapısı

KİH'in yukarıda belirtilen hususların yanı sıra örgütlenme açısından çeşitli organlar ekseninde şekillendiği ifade edilebilir. Bu çerçevede KİH'in en önemli organı 15 kişilik *Yüksek Şura* birimidir. Bu yapının yanı sıra *Fetva Kurulu Başkanlığı*, *Siyasi ve İdari Kurul*, *Bölgesel ve Yerel Şura Meclisi* diğer organlarıdır (Bulut, 1997:674-675).

KİH'in yukarıda belirtilen örgütlenme yapısının yanında hiyerarşik açıdan ERNK'ya bağlıdır. Bu durum KİH'in dini ve siyasi ajandasının ERNK tarafından şekillendirilmesi durumunu ortaya çıkartmıştır. İslamiyet'in bölgedeki işlevsel rolü ve tarihsel süreçte yaşanan olaylar göz önünde bulundurulduğunda PKK, cephe yapılanması olan ERNK üzerinden din örgütlenmesini mutlak surette kontrolü altında tutmak istemiştir (Bulut, 1997-675). KİH'in özerk hareket etmesi veya

---

32 Örgütün din stratejisi dâhilinde istediği amaca ulaşamamış olması, zaman içerisinde PKK'nın dini alandaki faaliyetleri ve örgütlenmeleri sadece toplumsal tabanın örgüt hakkındaki olumsuz dini algılarını değiştirme amacıyla değil, aynı zamanda bölgede din üzerinden sosyal bir çatışma ortamı oluşturabilecek bir zemin tesis etmeye yöneliktir.

bağımsız olması durumunun, PKK açısından ikinci bir Hizbullah pratiği yaşatabileceği endişesi karşısında ERNK, KİH'i yakından izlemiş ve kontrolü altında tutmuştur (Siverekli, 2008:135). Bu durum gerek örgütsel açıdan KİH'in, gerekse amaçsal açıdan İslamiyet'in PKK için ikincil konumda araçsal bir öğe olduğunu gösteren önemli bir pratiktir (Alkan, 2011).

KİH'in yurtiçindeki örgütlenmesinin yanında Avrupa merkezli sürdürülen faaliyetleri de örgütlenme yapısı içerisinde gösterilebilir. Özellikle Almanya merkezli faaliyetlerin yoğunlukta olduğu ifade edilebilir. Almanya'nın bazı semtlerinde *Kürdistan İslami Hareketi* veya *Dindarlar Birliği* adı altında çok sayıda örgütlenme bulunmaktadır. Almanya'da faaliyet sürdüren bu dernekler, PKK'nın YEK-KOM isimli dernek yapılanmasına doğrudan veya dolaylı olarak bağlıdırlar (Kazdağlı, 5 Ağustos 1995).

KİH'i örgütlenme açısından katı bir hiyerarşi içerisinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim Avrupa ve Türkiye'de KİH adı altındaki dernek ve legal örgütlenmeler birbirleriyle ilişkili olmaktan çok bağlı bulundukları ülkedeki örgüt yönetimi ile ilişki içerisindedirler (Berxwedan, 15 Ağustos 1994). Örgütün ülkedeki sorumlu yöneticilerinin inisiyatifi, yönlendirmesi ve telkinleri KİH veya Dindarlar Birliği adı altında örgütlenmelerin oluşmasını sağlamıştır. Bu durum PKK'nın din örgütlenmesinin kendi içerisinde bir karar mekanizmasına sahip olmadığını daha çok örgütün yurtdışı ve cephe faaliyetlerine bağlı hareket ettiğini ortaya koyan önemli bir göstergedir. Örgüt böylelikle KİH'i kontrollü lokal faaliyetlere kanalize etmekte ve kolektif bir din örgütlenmesinin oluşumunu engellemektedir (Siverekli, 2008:134).

KİH'in kurucusu olan Abdurrahman Dürre, ERNK'nın, KİH'in özerklik politikasına karşı olması, bütçesinin ve kararlarının doğrudan KİH Şura Meclisi tarafından tayin edilmesine izin verilmemesi sebebiyle, 1997 yılında yapılan Kongre sonrası bir grup arkadaşını yanına alarak KİH'ten ayrılma kararı almıştır (Siverekli, 2008:134). Ancak Abdurrahman Dürre sonrası KİH içerisinde özerklik talepleri devam etmiştir. Bu durum, PKK'nın İslamiyet'i ve KİH yapılanmasını tamamen araçsal bir öğe olarak görmesinden ve *-KİH'in-* İslami söylemlerle bölge genelinde bağımsız ve güçlü bir örgütlenme oluşturulabileceği inancının sürekli canlılığını sürdürmesinden kaynaklanmıştır. Ancak KİH yöneticileri bu durum karşısında

inisiyatifin örgütte olduğunu görerek özerklik düşüncesini ön plana çıkarma ihtiyacı hissetmişlerdir.

Özerklik düşüncesinin gerçekleştirilmesine yönelik atılan ilk adım 2004 yılında yapılan Kongre'de ortaya çıkmıştır. Bu Kongre'de hazırlanan ek tüzüğün 24. maddesinde geçen şu ifadeler KİH'in özerkliğe geçme çabalarının özeti olarak görülebilir (Siverekli, 2008:134-135); *Hareketimiz bağımsızdır. Hiçbir siyasi teşekkül, parti ve kurumun tesiri altında değildir. Tüm karar ve çalışmalarında İslamiyet'in asrı-saadetini örnek alır. Kuran ve Sünneti Nebeviye'yi esas kabul eder.* Bu maddede belirtilen hususlar sonrası, özerklik seslerinin yükselmesi ve bağımsızlığa geçiş çabaları, PKK'nın cephe faaliyetlerini önemli bir sorun ile karşı karşıya getirmiştir. Böylelikle örgütün din alanında Hizbullah benzeri bir yapılanmayı kendi içerisinden doğurma riskine karşı, KİH örgütlenmesi 25 Mayıs 2004 yılında tamamen feshedilmiştir (Siverekli, 2008:135).

3.5.2.3. Kürdistan İslam Toplumu/Ciwaka İslamiya Kürdistan (CİK)

KİH'in lağvedilmesi sonrası, yeni yapılanma olarak 25 Mayıs 2004'te kurulan *Kürdistan İslam Toplumu/Cıvaka İslamiya Kürdistan (CİK),* Almanya Kürt Dernekleri Federasyonu YEK-KOM'a bağlı olarak faaliyetlerine başlamıştır (Siverekli, 2008:135). Almanya merkezli faaliyete başlayan CİK'in başına Melle Şafi (kod) Mehmet Ballı getirilmiştir.[33] CİK dini alandaki faaliyetlerini KİH'in sürdürdüğü bir çizgide devam ettirmiştir. Ancak ek 24. madde tüzükten çıkarılmış, özerklik veya bağımsızlık gibi söylemlerin önü kesilmiştir. Ayrıca CİK daha çok yurtdışı merkezli hareket etmeye başlamıştır.[34] CİK'in, yurtdışı merkezli hareket etmesi PKK'nın din örgütlenmesi konusunda yaşadığı bir değişimin sonucu olarak görülebilir. Bu durumun nedeni öncelikle KİH örgütlenmesinin lağvedilmeden önceki özerklik taleplerinin CİK tarafından da dile getirilebileceği endişesi

---

33 Melle Şafi (kod) Mehmet Ballı, Muş ilinin Varto ilçesinde 1951 yılında dünyaya gelmiştir. Mehmet Ballı 1998 yılında diyanet işleri başkanlığından emekliye ayrılmıştır. Ayrıca Dortmund Camii İmamlığı yapmıştır. (www.cik-baweri.com, 10 Eylül 2009)

34 CİK'in, doğrudan KİH veya Kürdistan Yurtsever İmamlar Birliği gibi Türkiye içinde yönetim ve organizasyonlarını sürdürmemesi, PKK'nın din örgütlenmesi konusunda yaşadığı bir değişimin sonucu olarak görülebilir. Bu durumun nedeni öncelikle KİH örgütlenmesinin lağvedilmeden önceki özerklik taleplerinin CİK tarafından da dile getirilebileceği endişesi sebebiyledir. CİK'in yurtdışında olması özerklik veya bağımsız örgütlenme riskine karşı bir çeşit ön alma amacı taşımaktadır. CİK'in yurtdışında örgütlenmesinin bir diğer nedeni de Almanya veya Fransa gibi Türk ve Kürt nüfusunun yoğunlaştığı ülkelerde din üzerinden örgüt propagandası ve finansman temininin daha rahat ve aktif şekilde yapılabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

sebebiyledir. CİK'in yurtdışında örgütlenmesi özerklik veya bağımsız örgütlenme riskine karşı bir çeşit ön alma amacı taşımaktadır.

CİK kuruluşu sonrası, başta şark bölgeleri olmak üzere Türkiye'de ki faaliyetleri arttırmak ve diğer cemaat ve tarikatların hızla artan faaliyetlerine karşı kendi yapılanmasını güçlendirmek ve etkili olmak amacıyla 10 Ekim 2007 tarihinde Almanya'nın Heilborn kentinde İkinci Kongre'sini gerçekleştirmiştir (Siverekli, 2008:135). Bu kongrede başta Türkiye'deki faaliyetlerle ilgili olmak üzere çeşitli kararlar alınmıştır. Kongrede, Türkiye, İran ve Suriye devletlerinin *Kürtlere karşı imha konseptine* tepki gösterilmiştir. Kongre'ye Avrupa'daki cami sorumlularından toplam 60 delege katılmıştır. Kongrede Şark bölgelerinde daha derli toplu çalışmalar yapmak için birçok karar alınmış ve bu kararlar doğrultusunda *İmamlar Birliği* harekete geçirilmiştir (www.cik-baweri.com, 23 Eylül 2008; Siverekli, 2008:135).

2007 sonrası, PKK din örgütlenmesini Şark bölgelerinde yeniden aktive etmiştir. Bu sürecin devamında ise kamuoyunca sıkça tartışılmaya başlayan PKK-Din ilişkisinin farklı boyutları ortaya çıkmıştır. CİK bu süreçte fetva makamı olarak işlev görmesi sebebiyle PKK'nın İslami alandaki faaliyetlerinin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Ancak CİK'in ağırlıklı olarak faaliyet sürdürdüğü alan Almanya ve Fransa gibi Kürt nüfusunun yoğunlaştığı ülkeler olmuştur (www.cik-baweri.com). CİK'in yurtdışında faaliyet göstermesinin bir diğer nedeni de Almanya veya Fransa gibi Türk ve Kürt nüfusunun yoğunlaştığı ülkelerde din üzerinden örgüt propagandası ve finansman temininin daha rahat ve aktif şekilde yapılabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

CİK yurtdışında aktif olarak faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da Türkiye içerisindeki faaliyetlere destek vermiştir. Yurtiçindeki faaliyetlerde doğrudan bir yönetim merkezi olmaktan çok şura veya icazet merkezi olarak etkisini sürdüren CİK, bu anlamda Şark bölgelerinde *İmamlar Birliğinin* yeniden harekete geçirmesiyle birlikte çok yönlü yürütülen çalışmalara destek vermiştir. Ancak bu çalışmalar katı hiyerarşik bir örgütlenme yerine başta Diyarbakır, Batman, Van, ve çevre iller olmak üzere İstanbul'da dernekler kurulması ve bu dernekler üzerinden legal alanda faaliyet gösterilmesiyle gerçekleştirilmiştir.

CİK'in 2007 sonrası dönemde Türkiye'de ki sosyal ve siyasal gelişmelere paralel bir ajanda takip ettiği ifade edilebilir. CİK'in bu dönemde faaliyetlerine yön veren gelişmelerin başında Birinci Şura toplantısında gündeme getirilen ve

kamuoyuna duyurulan hususlar gelmektedir. Birinci Şura'da şu konular görüşülmüştür (www.cik-bawei.com., 29 Ekim 2007);

- Yeni seçilen Şura üyelerinin görev dağılımı belirlendi.
- Toplantıda 5 ayrı komisyon kurma kararı ile farklı bölgelerdeki temsilciler ve sorumlu yöneticiler belirlendi.
- CİK için bir merkez büronun açılması kararlaştırıldı.
- Uzun süreden beri yayını durdurulan BAWERİ dergisinin tekrardan basılması kararı alındı.
- Şura toplantısında Avrupa'da varolan tüm camileri birleştiren bir federasyonlaşma çalışması başlatma kararı alındı,
- Hac organizasyon çalışmalarının tüm hızıyla devam ettirmesi ve eksikliklerin giderilmesi için ayrıca Hac komisyonu kuruldu.
- Civaka bağlı olan tüm camilerde Kürdistan Ulusal Kurtuluş mücadelesinde hayatını kaybeden kahraman Kürt evlatları için bu hafta 02.11.2007 Cuma günü namazından sonra mevlid okuması karar altına alındı.

2007 yılında gerçekleştirilen Birinci Şura toplantısı sonrası, CİK 17 Nisan 2008 tarihinde 3. Olağan Kongresini gerçekleştirmiştir. Bu kongrede gündeme getirilen ve alınan kararlar şu şekildedir (www.cik-baweri.com., 10 Eylül 2009);

> "Kürdistan'da Kürt halkına karşı yürütülen her türlü kirli savaşı bir daha kınıyoruz ve bu savaşa karşı demokratik eylemlilikler temelinde Kürt halkının vermiş olduğu mücadelenin meşru bir hak mücadelesi olduğunu yineliyoruz."

Alınan kararlardan bazıları ise şunlardır;

- CÎK'in kendi içerisindeki örgütsel yetersizliklerin üzerinde durulması ve bunların giderilmesi için gerekli çalışmaların yapılması
- Hac ve Umre organizasyonları için yürütülecek çalışmaların şimdiden başlatılması
- CÎK'in resmiyete kavuşması için çalışmaların yapılması
- Dinler arasi platformun geliştirilmesi için ortak çalışmaların yapılması

Yukarıda belirtilen kararlar içerisinde dikkat çeken hususların başında hac ve umre organizasyonları için yürütülecek çalışmalara yer ayrılmış olmasıdır. PKK'nın Avrupa'da her alanda finansman sağlamaya çalıştığı bilinen bir gerçekliktir. Bu durum CİK'in Hac ve Umre ile ilgili faaliyetlerinden elde edilen gelirler içinde geçerli bir durumdur (www.cik-baweri.com., 10 Eylül 2009). Örgüt böylelikle dini ve İslamiyet'i, finansman temini amacıyla da araçsallaştırmaya çalışmıştır. Benzer şekilde gerek yurtdışında gerekse yurtiçinde CİK veya çeşitli dernekler çatısı altında fitre ve zekat adı altında finansman temini sağlanmaktadır (Demirel, 2005).

CİK'in yukarıda sıralanan faaliyetlerinin yanında DTK'nın 2010 yılında kamuoyuna sunduğu Demokratik Özerklik talebine destek veren ve bu konuda çalışma yürüten örgütlenmelerin başında gelmektedir (www.cik-baweri.com, 21 Kasım 2011). Ayrıca PKK'nın basın yayın kuruluşları arasında yer alan ve Avrupa merkezli faaliyetlerini sürdüren ROJ TV'ye yönelik gerçekleştirilen operasyonlar sonrasında CİK, faaliyetlerinin yoğun olduğu 27 camide ROJ TV'nin yayınlarının yasaklanmasını kınayan açıklamalarda bulunmuştur. CİK yönetiminin başında yer alan Melle Şafi, Köln şehrindeki Halil İbrahim camisinde Cuma namazında yaptığı açıklamalarla konu hakkında şu şekilde bir açıklamada bulunmuştur (www.cik-baweri.com, 21 Kasım 2010);

> "Kürtlerin birlikte yaşadığı, Türk, Arap, Farslar bugün Kürtlere karşı uyguladıkları yasakları din adına yapıyorlarsa bunlar Müslüman değildir. Bunlar kâfirdirler. Allah hiçbir zaman insanların renklerine, dillerine karşı yasaklamalar getirilmesini kabul etmez… Kendisine Müslümanım, insanım diyen herkes bu yasağa karşı çıkmalıdır… Avrupa'nın kendi siyaseti ve çıkarları doğrultusunda bugün Kürtler'i kurban etmesi, Hıristiyan dinine terstir… Biz Kürtler bugün Almanya'nın mültecileriyiz. Bize karşı bu yasaklar onların dinine ters düşer. Diyoruz ki; dilimize, kültürümüze karşı yasakları kaldırsınlar. Bizim dilimizi, rengimizi yansıtan Roj TV'yi yasaklamaları halkımıza yapılan bir zulümdür."

CİK'in Avrupa merkezli sürdürdüğü faaliyetler hakkında yukarıda belirtilen hususların yanı sıra özellikle 2007 sonrası dönemde Türkiye'de yaşanan sosyal ve siyasal gelişmelere paralel olarak KCK ve DTK çatı örgütlenmeleri bünyesinde dini faaliyetler hız kazanmıştır (Özeren ve Başıbüyük, 2011:110-111). Bu faaliyetler birbirinden bağımsız ancak çatı örgütlenmeye bağımlı bir yatay ve dikey örgütlenme modeli ile faaliyetlerine başlamışlardır.

3.5.3. KCK ve DTK Çatısı Altında İslamiyet'i Araçsallaştırma Faaliyetleri

PKK'nın din politikası üç ana döneme ayrılabilir. Bunların birincisi önceki bölümlerde ifade edilen, dini bir üstyapı kurumu olarak gören ve dışlayan yaklaşımdır. İkinci yaklaşım, dinin öneminin anlaşılması ve örgütsel amaçlar için araçsal bir öğe haline getirilmesi yönündeki faaliyet ve örgütlenmelerdir. Üçüncü yaklaşımda ise, araçsallaştırmanın boyutunun ve renginin değişim yaşadığı ifade edilebilir. Bu yaklaşım, örgütün İslamiyet üzerinden araçsallaştırma faaliyetlerini Şark bölgelerinde toplumsal bir çatışmanın oluşturulması yönünde kullanmaya çalışması olarak özetlenebilir (Şekil-17).

Şekil 17: PKK'nın Üç Aşamalı Din Politikası ve Stratejisi (Semiz, 2011/b)

PKK, toplumsal tabanın İslami hassasiyetlerini örgütsel amaçlara kanalize etmede sağlıklı sonuçlar alamaması sebebiyle bölgesel gerilim ve çatışmayı din üzerinden tesis etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla 2007 sonrası çatı örgütlenme olarak nitelendirilen KCK ve DTK'ya doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili dernekler yeni dönemin dini araçsallaştırma merkezleri ve propaganda organları olarak kullanılmışlardır (Söylemez, 1 Kasım 2010).

KCK'nın yeni dönemde dini araçsallaştırma faaliyetlerini dernekler üzerinden gerçekleştirmeye çalışması, bu derneklerin üzerinde durulmasını gerekli kılan bir husustur. Bu derneklerin toplumsal tabandaki etkilerini ve amaçsal-araçsal yönlerini anlayabilmek için genel çerçevede KCK ve DTK yapılanmalarının ifade edilmesi ve dine/İslamiyet'e bakış açışlarının ortaya konulması gerekmektedir.

3.5.3.1. KCK ve DTK Yapılanması

KCK örgütlenmesi, PKK'nın 2000 sonrası yaşanan strateji ve örgütlenme alanındaki değişim sürecinin pratikteki bir yansıması olarak görülebilir. Bu süreçte klasik PKK konseptinin aşılarak çatı örgütlenme modelleri geliştirilmiştir (Özeren ve Başıbüyük, 2011). TÜDEK ve KKK bu anlamda ilk pratik çatı örgütlenme aşamalarıdır (Hüseyin, 10 Ekim 2006; Semiz, 2011). Ancak PKK bu örgütlenme stratejisinin karşılığını 2007 sonrası dönemde KCK'da bulmuştur. KCK kendi içerisinde dikey ve yatay bir yapılanmaya sahip olmakla birlikte, toplumsal tabanda, dernekler ve STK'lar içerisinde, yerel yönetimlerde, basın yayın unsurları içerisinde çok yönlü bir örgütlenme modelini hayata geçirmeye çalışmaktadır (Özeren ve Başıbüyük, 2011). Ayrıca KCK, bir yandan kırsaldaki terör ve şiddet eylemlerinin, bir yandan da şehir eylemlerinin organizatörü olarak yeni dönemin gölge örgütlenmesi olarak görülebilir

(Türköne, 18 Eylül 2010). Aynı zamanda KCK, başta yerel yönetimler olmak üzere BDP gibi yasal bir siyasal partiye baskı uygulayan ve örgütsel amaçların dışında hareket edilmesini engelleyen bir yapılanmadır (KCK/TM İddianamesi, 2010).

KCK'nın legal ve demokratik bir örgütlenme olduğu söylemini sürekli vurgulayan Öcalan, KCK'ya yönelik gerçekleşen operasyonlar sonrası bu söyleminde değişime gitmiş ve KCK'yı, illegal, silahlı bir örgütlenme olarak tanımlamıştır (Öcalan, 3 Mart 2010). Ancak Öcalan bu tanımlaması yaparken beraberinde DTK adı altında farklı bir örgütlenmeyi ön plana çıkartmıştır. DTK yapısal olarak legal alanda yürütülen siyasal, sosyal ve kültürel faaliyetlerin üst çatı örgütü şeklinde gösterilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca DTK, örgütlenme açısından KCK'da yaşanan daralma süreçlerinde öne çıkartılan ve BDP gibi siyasal alanda faaliyet yürüten bir partiye rağmen siyasal muhataplık konumuna yerleştirilmeye çalışılan bir yapılanmadır (Özeren ve Başıbüyük, 2011:120-125).

KCK ve DTK'nın yukarıda genel olarak belirtilen özelliklerinin yanında bir diğer önemli özelliği de toplumsal değerlerin araçsallaştırılması alanında yürüttüğü faaliyetler olarak görülebilir. KCK özellikle din ve İslamiyet konusunda PKK'nın 1990'lı yıllardaki stratejisine göre daha farklı bir yaklaşımla araçsallaştırma faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu faaliyetler özellikle dini alanda söylem kullanan dernekler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Dernek faaliyetleri legal alanda olması açısından doğrudan doğruya PKK'ya bağlı olmaktan çok, DTK veya KCK çatısı altında hareket etmektedirler. Ayrıca Almanya merkezli CİK örgütlenmesini fetva makamı olarak görmektedirler (KCK/TM İddianamesi, 2010).

3.5.3.2. Din Adamları Yardımlaşma ve Dayanışma Dernekleri

KCK ve DTK'nın yeni dönemde dini araçsallaştırma faaliyetlerinin temelini oluşturan dernek faaliyetleri, Kürt nüfusunun yoğun olduğu illerde örgütlenmiştir. Örgütün yeni dönemde dini alandaki faaliyetlerinin dernekler üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmasının temelinde, bölge genelinde Hizbullah'ın 2000 sonrası süreçte strateji değişimine giderek dernek, vakıf, öğrenci yurtları gibi faaliyetlere ağırlık vermesi yatmaktadır (Çiçek, 2008). Ayrıca bölge genelinde cemaatlerin ve dini akımların STK'lar üzerinden bölge halkı ile yakın bir temas kurması, örgütün taban kaybetmemek için bu alanda faaliyet göstermesine neden olmuştur.

Yukarıda belirtilen amaçlar çerçevesinde örgüte yakın kesimlerden emekli imam, vaiz veya yerel din adamı olarak görülen kişileri içine alan dernekler kurulmuştur. Bu dernekler, başta dini günlerde gerçekleştirilen faaliyetler olmak üzere, mevlit okutulması, Hac organizasyonları, Cuma namazları, fitre ve zekat toplatılması gibi etkinliklerle toplumsal tabanda yer edinmeye çalışmaktadırlar. Ancak bu gibi dini faaliyetlerin gerçekleştirilmesi süreci içerisinde etnik söylemleri de hedef kitleye doğrudan veya dolaylı olarak aktarmaya çalışmaktadırlar (Söylemez ve Erdoğan, 14 Nisan 2008).

Propaganda tarzında geliştirilen etnik söylemler sadece Kürtlerin sosyal, siyasal, kültürel ve dini alandaki sorunlarını değil, daha çok PKK'nın faaliyetlerini ve Öcalan'ı vurgulamaları açısından araçsal bir öğe olarak görülebilir. Başta Diyarbakır olmak üzere İstanbul ve İzmir'de faaliyet yürüten bu derneklerin amaçsal ve araçsal yönü, KCK ve DTK'nın dini araçsallaştırma faaliyetlerinin anlaşılmasını sağlayacaktır.

i. DİAY-DER (Din Adamları Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği)

Din Adamları Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (DİAY-DER) 2007 sonrası dönemde başta Diyarbakır, İstanbul ve İzmir olmak üzere Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde kurulmuştur (www.ajansdogu.com., 19 Mart 2008). Özellikle cemaatlerin ve dini akımların faaliyetlerinden etkilenen ve etkilenmesi muhtemel olan Kürtleri hedef kitle olarak görmüşlerdir. 13 Mayıs 2007 tarihinde Diyarbakır'da kurulan DİAY-DER'in amacı kuruluş bildirgesinde şu ifadelerle açıklanmıştır (www.beroj.com., 13 Nisan 2007);

> "Din adamları arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak ve diğer sivil toplum örgütleri gibi sosyal sorunların çözümüne yönelik, yasal, demokratik faaliyetlerde bulunmak amacıyla kurulmuştur."

DİAY-DER Başkanı Zahit Çiftkuran derneğin kuruluşunda yaptığı konuşmasında (www.beroj.com., 13 Nisan 2007);

> "Toplum içinde bulunan ve din bezirganlığı yapan kesimlerin, başta din âlimleri olmak üzere bütün din büyüklerini ve dini kanaat önderlerini rahatsız ettiği" yönünde ifadeler kullanmıştır."

DİAY-DER'in kuruluş söylemlerindeki ifadelerin yanı sıra çeşitli dönemlerde yapılan toplumsal gösterilerde ön plana çıkmış olması da üzerinde durulması gereken

bir konudur. Bu konuda kamuoyuna yansıyan en önemli örnek olay, dernek üyelerinden Muhittin Eryılmaz'ın 25 Şubat 2008 tarihinde PKK'ya yönelik sürdürülen kara harekatını protesto mitinginde yapmış olduğu provokatif eylemdir. Muhittin Eryılmaz[35], söz konusu protesto mitinginde eline Kuran-ı Kerim'i alarak radikal ve ayrılıkçı ifadeler kullanmış ve kitleyi provoke edecek nitelikte söylemlerde bulunmuştur (Arslan, 2008).

DİAY-DER'in dikkat çeken faaliyetleri özellikle yerel ve genel seçim dönemlerinde daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu konuda Cuma namazlarında resmi din görevlilerinin protesto edilmesi, Demokratik Çözüm çadırları adı altında oluşturulan faaliyetler içerisinde Cuma namazlarının örgüte müzahir din adamlarına bağlı olarak ifa edilmesi gibi etkinlikler DİAY-DER'in öncülük ettiği veya katılım sağladığı faaliyetlerdir (Özgür Gündem, 9 Nisan 2011).

Diyarbakır merkezli DİAY-DER'in yanı sıra İstanbul'da kurulan aynı derneğin 14 Mart 2008 tarihinde organize ettiği İmamlar Kongresi'nde konuşma yapan Sebahat Tuncel DİAY-DER'in önemine ilişkin şu beyanlarda bulunmuştur (ANF, 14 Mart 2008); *Halkımızın her alanda örgütlenmesi çok önemli. AKP halkın din duygularıyla oynuyor. Bu konuda bu derneğin yapacağı çok şey var…* DİAY-DER'in gerçekleştirdiği dini faaliyetler genel olarak Ramazan ayında yoğunlaşmakta, bunun dışında kalan sürelerde daha çok örgütsel propagandaları içeren eylem ve faaliyetlerde yer almaktadırlar (http://www.diayder.com., 21 Mayıs, 2011). İstanbul ve Diyarbakır'ın yanı sıra İzmir'de de aynı şekilde Din Adamları Derneği örgütlü olarak faaliyet sürdürmektedir. Diğer şubelerin sürdürdüğü faaliyetlere paralel olarak çeşitli etkinlikler gerçekleştirmektedir. Söylem ve ajandası diğer derneklerle aynı olan İzmir DİAY-DER Kürt nüfusunun yoğunlaştığı bölgelerde aktivitesini devam ettirmektedir (http://www.diayder.com., 21 Mayıs, 2011).

ii. ADA-DER (Anadolu Din Adamları Derneği)

---

35 Muhittin Eryılmaz; Silvan 1954 doğumlu Muhittin Eryılmaz'ın Şanlıurfa/Hilvan'da imamlık yaparken 16 Mayıs 1988'de camiden yaptığı bir anonsla ilgili olarak gözaltına alındığı, sonrasında serbest bırakıldığı, dini motifli terör örgütlerinden Vasat örgütü içerisinde Diyarbakır/Silvan ve Şanlıurfa bölgelerinden sorumlu olduğu gerekçesiyle 24 Eylül 1997'de Diyarbakır'da gözaltına alındığı ve 30 Eylül 1997'de tutuklandığı, 20 Kasım 1997'de tahliye olduğu, DTP genel merkezi organizesinde, 16-18 Aralık 2006 tarihleri arasında Diyarbakır'dan Ankara'ya gerçekleştirilen *Seçilmiş Temsilciler Yürüyüşü*ne katılmıştır. Son olarak 25 Şubat 2008 tarihinde gerçekleştirilen protestoda yaptığı konuşma nedeniyle tutuklanmıştır. (Söylemez ve Erdoğan, 14 Nisan 2008)

DTK bünyesinde 2011 yılında Ankara merkezli kurulan *Anadolu Din Adamları Derneği*, kuruluş amacı olarak DİAY-DER'lerden farklı bir nosyona sahip olan bir dernek örgütlenmesidir. ADA-DER kuruluş bildirgesinde herhangi bir siyasi görüş veya örgütlenmenin tarafı olmadığı yönünde bir çizgi izlemektedir. Siyasi, ayrılıkçı veya etnik söylemler yerine İslami argümanlar konsepti içerisinde kardeşlik, barış, halkların birlikteliği gibi ifadeler kuruluş amacı içerisinde vurgulanmıştır.

ADA-DER'in bu politikası DTK bünyesinde oluşturulmak istenen bir konsepttir. Din adamlarının veya mellelerin toplumun her kesimi tarafından kabul edilebilir bir seviyeye ulaşması ile birlikte KCK ve DTK stratejisinin devreye gireceği ve DİAY-DER'lere benzer şekilde siyasi söylemlerin kullanılacağı hedeflenmektedir. Bu strateji ile toplumsal tabanda din üzerinden meşruiyet ve saygınlık kazanan din adamlarının veya mellelerin KCK ve DTK konseptindeki söylemleri daha etkili olacaktır.

3.5.3.3. İbadetlerin Siyasal Çatışma Alanına Çekilerek Araçsallaştırılması: Sivil Cuma/Teravih Namazları

KCK ve DTK yapılanmalarının en önemli özelliklerinin başında toplumsal algıları örgütsel amaçlara kanalize edebilmek için yapılan faaliyetler gelmektedir (Özeren ve Başıbüyük, 2011). Örgütün dini alandaki faaliyetlerinde de bu durum açıkça görülmektedir. Özellikle 2010 yılından itibaren *İmamlar Birliğinin* aktif olarak şark bölgeleri ve göç alan metropollerde dini ibadetleri örgüt söylemleri ekseninde araçsallaştırmaları örnek bir vaka olarak değerlendirilebilir (Demir, 12 Temmuz 2007).

PKK'nın KCK ve DTK çatı örgütlenmeleri altında dini alandaki faaliyetleri bazı yerel din adamlarının namaz veya zekât gibi ibadetleri örgütün söylemleri ekseninde gerçekleştirmeye çalışması ile şekillenmiştir (Söylemez ve Erdoğan, 14 Nisan 2008). Bu perspektif ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı imamların arkasında namaz kılınmaması gerektiği ve yine mevcut camilerde ibadet edilmesinin uygun olmadığı yönünde toplumu yönlendirici telkinlerde bulunmuşlardır (ANF, 15 Nisan 2011/15:17). Fetva olarak nitelendirilen bu telkin ve yönlendirmeler toplum ile devlet arasındaki mesafeyi din olgusu üzerinden açmayı amaçlayan bir strateji olarak görülebilir.

Örgüt devletin din üzerinden kendisine alan daraltması yaşattığı düşüncesinden hareketle bu konuda karşı hamle yapabilecek argümanlar geliştirme ihtiyacı duymuştur. Bu argümanların başında *Sivil Cuma Namazları* konusu gelmektedir (ANF, 15 Nisan 2011/15:11). Cuma namazları toplu olarak gerçekleştirilen bir ibadet olması nedeniyle provokatif siyasi söylem ve eylemlerle istismar edilebilmektedir.

KCK, DTK ve CİK, Devletin Şark bölgelerinde imamlar ve camiler üzerinden özel savaş yürüttüğünü vurgulamaktadır (Özel Savaş, 29 Kasım 2010; ANF, 12 Mayıs 2011/15:29). Devlet tarafından görevlendirilen imamların arkasında Cuma namazlarının kılınmamasını bunun yerine, *Yurtsever İmamlar* adı altında bazı yerel din adamlarının arkasında namaz kılmanın hem İslamiyet hem de Kürtlük adına bir görev olduğu yönünde söylemler geliştirilmiştir (Dilok, 20 Haziran 2011; ANF, 12 Mayıs 2011/15:29).

Örgüte müzahir yayın kuruluşlarında yer alan haberlerde, sivil Cuma namazı ve örgüt stratejisinin paralel bir eksende geliştiği görülmektedir (ANF, 13 Mayıs 2011/13:18). Özellikle sivil Cuma namazı esnasında yapılan hutbelerde veya namaz sonrasında yapılan basın açıklamalarında hükümete ve bölgede aktif faaliyet sürdüren cemaatlere yönelik eleştiri ve protestolar namaz ibadetinin siyasi konuların aracı haline getirilmesinin açık bir örneğidir (ANF, 27 Mayıs 2011/15:20). Ayrıca sivil Cuma namazlarının medyada işlenebilecek farklı ve aykırı bir eylem niteliği taşıması ülke kamuoyunun dikkatlerinin bu alana çekilmesini sağlamaktadır. Örgüt ve bağıl yapılanmalarının geçmişten bugüne propaganda açısından en geniş kitlelere ulaşmaya çalışıyor olması sivil Cuma namazlarını önemli ve etkili bir strateji konumuna getirmektedir.

Örgütün sivil Cuma/teravih namazları ve hutbeleri dönemsel ajandasına almasındaki temel strateji; gün geçtikçe gelişen Kürt etnik bilincini, geçmişten günümüze gücünü koruyan Müslüman kimliğine aşılayarak daha geniş bir toplumsal platforma taşıyabilmektir. Ancak örgüt bu amacının istenilen düzeyde olmaması durumunda da Müslüman kimliğini ön planda tutan geniş Kürt nüfusu içerisinde din üzerinden bir çatışma oluşturmaya çalışmaktadır (Özeren, 23 Mayıs 2011/22:45). Bu anlamda her tür provokasyona açık alanların oluşturulması, toplumun genelinde öfke ve kin duygularını artıracak söylemlerin ısrarla dile getirilmesi, bölgedeki cemaatleri çatışma ortamına çekmeye çalışan ifadelerin kullanılması yönündeki eylem ve girişimler çatışma zemininin oluşturulmasına yönelik faaliyetlerdir.

Sivil Cuma namazlarının yanı sıra Ramazan ayında sivil teravih namazlarının başlatılması örgütün bu alanda etkili propaganda yaptığının ve bunu toplumsallaştırmaya çalıştığının önemli bir yansımasıdır. Bu ve benzeri araçsallaştırma faaliyetleri ilerleyen dönemlerde de diğer ibadet ve itikadi konuların yine etnik söylemler altında ve örgüt perspektifinde gerçekleştirilebileceği izlenimini uyandırmaktadır.

Bu durum örgütün KCK ve DTK stratejisi altında bireysel ve toplumsal alanların tamamında yer almaya çalıştığının önemli bir göstergesidir. Ancak bu alanların tamamı örgüt içinde ikincil konumunu geçmişte sürdürdüğü gibi ilerleyen dönemlerde de sürdürmeye devam edecektir. Nitekim örgütün politik ajandasında İslamiyet, Kürtçe, Kürtlük, Marksizm, Kadın vd. tüm olgular ikincil konumda bulunan birer araç statüsündedir. Kürtlük bilincinde olmayan Müslümanı ajan konumunda gören bu politik ajanda, örgüt perspektifinde olmayan Kürtlük bilincini ise işbirlikçi şeklinde tanımlamaktadır. Örgüt perspektifinde ise Öcalan ekolünü benimsemeyen, rehber kabul etmeyen veya pratiğe geçirmeyen anlayışın yozlaşmış bir anlayış olduğunu tüm kadrolara duyurmaktadır (Çürükkaya. 2006; Alkan, 2011; Çandar, 2011).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
PKK'NIN ÖRGÜT İÇİNDE DİN ALGISI VE POLİTİKASI

PKK'nın din algısının üstyapı kurumundan araçsallığa doğru bir evrilme süreci geçirmiş olması, örgütün dine yaklaşımının temel perspektifini oluşturmaktadır. Bu perspektif ile PKK'nın dine ve İslamiyet'e yaklaşımının toplumsal kesime bakan yönü, araçsallaştırma olarak ifade edilebilecek bir niteliğe sahip olmakla birlikte, örgüt içindeki yaklaşım açısından ise doğrudan doğruya dine ve İslamiyet'e karşı öteleyici bir tutum izlenmektedir. Bu durum örgüt içi ilişkiler, siyasi ve ideolojik eğitimler, lider kadronun yönlendirmesi ve Öcalan faktörüne bağlı olarak şekillenmiştir (Çürükkaya, 2006).

PKK'nın din algısının örgüt içi boyutunun ortaya konulması örgütün bu konudaki perspektifinin açığa kavuşturulmasına yardımcı olacaktır. Bu bakımdan başta örgüt üyelerinin İslamiyet algısı, kamuoyunda sıkça dile getirilen ve lider kadronun sürekli vurguladığı Zerdüştlüğün örgüt içi din algısındaki yeri, Öcalan'ın örgütün inanç sisteminde oluşturduğu etki ve bu faktörlerin toplumsal tabana ne şekilde yansıtıldığının belirtilmesi, PKK'nın din algısının örgüt içi boyutlarını ortaya koyacaktır.

4.1. ÖRGÜT ÜYELERİNİN DİN VE İSLAM ALGISI

Kürtlerin din algısındaki güçlü asabiyet faktörü, PKK'nın 1990 sonrası din ve İslamiyet konusundaki politikasının değişmesini ve araçsallaştırma sürecine geçişi sağlamıştır. Bu durum, örgütün din politikasının dışa -*toplumsal yapıya*- bakan yönüdür (Bkz.2. Bölüm-5. Kısım).

Ancak örgüt içi tutum ve algı dünyasında bu durumun klasik konseptte -*materyalist perspektif*- devam ettiği görülmektedir (Alkan, 2011). Örgüt içindeki bu perspektifin devam etmesi, kuruluş sürecinden itibaren Marksist-Leninist öğretilerin ve sömürge tezinin temel argüman olması ile açıklanabilir. Bununla birlikte lider kadronun dine ve İslamiyet'e bakış açıları da doğrudan doğruya örgüt kadrolarının inanç dünyaları üzerinde etkili olmaktadır (Deniz, 1996).

PKK, örgüte katılım aşamasında olan bireyleri militan kimlik inşa sürecine -*radikalleşme sürecinde*- kanalize etmektedir. Bu sürecin en önemli aşamalarından

birisi olan algı dünyasına nüfuz, örgüte katılım sağlayan bireylerin din algılarını şekillendiren en önemli faktördür (Alkan, 2002; 2011; Volkan, 2009).

4.1.1. Örgüt Üyelerinde İslamiyet'e Yaklaşımın Şekillenmesi

Militan kimlik inşa sürecinde örgütle ilk temasın kurulması bireyin algı dünyasında derin bir değişimin başlangıcıdır (Demirkıran, 1998). Bu değişim öncelikle bireyin hayata tutunumunu sağlayan faktörlerin yeniden dizayn edilmesi ile şekillenmektedir. Özellikle bireyin inanç algısının değişimi en önemli nüfuz alanlarından birisidir.

Örgütün propagandası altında kalarak gerek kırsal kadroya gerekse cephe faaliyetlerine katılım sağlayan bireyler, bu süreçte kendi öz kimliklerini sürdürmek yerine örgütsel kimliği kabul etmek durumundadırlar (Alkan, 2002;2011). Bu değişim sadece kod adı veya örgüt üniformasının giyilmesi ile değil, aynı zamanda algı dünyasının da yeniden inşası ile şekillenmektedir. Özellikle manevi algılar ve dini inançlar yerini örgütün çerçevesini çizdiği inanç algısına bırakmaktadır (Semiz, 2007)

PKK örgüt üyelerinin algı dünyasının örgütsel perspektif ile şekillenmesi, öncelikle ideolojik eğitimle sağlanmaktadır. Örgütün belirlediği ve çerçevesini çizdiği kitap, dergi veya dokümanlar dışında herhangi bir dini veya siyasi kitabın okunmasına müsaade edilmemektedir (Semiz, 2007:155). Bu konuda bir dönem örgüt üyesi olan Zinarin'in (kod adı) şu ifadeleri, algı dünyasının ve bilişsel gelişimin ne şekilde dizayn edildiğini göstermektedir (Alkan, 2011);

> "Ben eğitim için Şam'a gittiğimde kaldığımız evde okumak için aldığım ilk kitap, Böyle Buyurdu Zerdüşt kitabıydı. Böyle Buyurdu Zerdüşt kitabını hep merak ediyordum onu bir okuyayım dedim. Abdullah Öcalan baktı ben onu okuyorum, bana müdahale etti. Dedi bunu okumayacaksın. Dedi sen daha yeni kadrolaşmaya aday bir insansın, yenisin dedi… Örgütün belirlediği haricinde yayınları okumak yasaktı (s.153)."

Algı dünyasının örgüt perspektifi ile şekillendirilmesi geniş grup kimliğinin bireysel kimliği bastırmasına ve etkisiz hale gelmesine yol açmaktadır. Baskın güç olan geniş grup kimliği, örgüt üyelerinin dine ve İslamiyet'e yaklaşımlarında belirleyici faktör olarak yerini almaktadır.

Örgütsel perspektif ile şekillenen bireyler, İslamiyet'e ve dine yaklaşım konusunda belirli argümanlar üzerinde yoğunlaştırılmaktadırlar. Bu yoğunlaşma, örgütsel amaçlara kanalize edilebilecek hususlara yöneliktir. Ancak İslamiyet'in ibadet ve itikadi boyutunda ise *Namazın kendisi de genel anlamda bir tiyatrodur* şeklinde ifadeler kullanılmaktadır (Öcalan, 2001/a:499). Bununla birlikte İslamiyet'in ortaya çıkış sürecinde yaşanan olayların sosyalist bir devrim ile özdeşleştirilmesi, İslamiyet'in örgütsel amaçlar için kullanılmaya çalışıldığını göstermektedir (Öcalan, 1994/b:413). Bu yaklaşım tarzının yanı sıra İslamiyet'in örgütsel tutum ve davranışlar içerisinde herhangi bir şekilde uygulandığını görmek mümkün değildir (Ali Çiçek Eğitim Devresi, 31 Ekim 2006). Özellikle kırsalda faaliyet gösteren örgüt üyeleri, namaz, oruç veya ibadet gibi konularda yasaklayıcı bir örgütsel tutumla karşılaşmaktadırlar (Demirkıran, 1998).

Örgüt içerisinde gerek yasakların oluşturduğu korku, gerekse ideolojik eğitimlerle şekillenen materyalist bakış açısı nedeniyle örgüt üyelerinin dine ve İslamiyet'e karşı tutumları bireysel bir yaklaşım değildir. Daha çok geniş grup kimliğinin -*örgütsel kimliğin*- dine ve İslamiyet'e yaklaşımı bireylerin yaklaşımlarını etkisiz bırakmaktadır.

4.1.2. Geniş Grup Kimliğinin -Örgütsel Kimliğin- Din ve İslamiyet Algısı

Bireysel algılar, örgüte katılım ile birlikte geniş grup kimliği içerisinde etkisizleşmektedir. Bu süreç bireylerin algı dünyalarının örgüt tarafından yönetilmesi ve istenilen yöne kanalize edilmesi ile gerçekleşmektedir. Bu bağlamda örgüt içinde dine ve İslamiyet'e bakışın, bireysel algıdan çok örgütsel bir bakışı ve algıyı yansıttığı ifade edilebilir.

PKK içerisinde dine ve İslamiyet'e bakışın teorik ve pratik zeminini şekillendiren Öcalan, İslamiyet'in örgüt üyeleri üzerinde oluşturduğu etkiyi eleştirmekte ve örgütsel amaçlara darbe vurduğunu belirtmektedir (Önderlik Çözümlemeleri, Ocak 1993). Bu durum örgütsel tutunumun sağlanabilmesi için dinin ve İslamiyet'in inkâr edilmesine yol açan temel sebeplerden birisidir.

PKK'nın örgüt yapısı içerisinde İslamiyet'e yaklaşımını bir dönem örgüt üyesi olan Demirkıran şu ifadelerle açıklamaktadır (Demirkıran, 1998:278);

> “Ben örgüte katıldığımın ertesi günü örgütün inancının olmadığını anladım. Çünkü burada Marksist-Leninist bir yapılanma söz konusuydu. İlk zamanlarda bu beni çok üzüyordu. Beni uzun süreler bunalıma sokmuştu. Lakin yine de inançsız olmamı sağlamaya çalışıyorlardı. Burada herkes inkâr ederken benim inkâr etmemem söz konusu olamazdı. Her ne kadar içimden inkâr etmesem de bunu dışa yansıtmama imkân yoktu. Kesinlikle hepimiz inançsızdık.”

PKK içinde dinin inkâr edilmesi ve bunun bir prensip olması, örgüt üyelerinin her konuda olduğu gibi bu konuda da bireysel algılarının üstünü örtmelerine ve örgütsel kurallara uymalarına yol açmaktadır.

Her ne kadar İslamiyet, örgüt içi yapıda inkâr edilen ve ötelenen bir olgu olarak görülse de, bireysel açıdan örgüt üyelerinin birçoğunun bilinçaltında İslami semboller önemli bir yer tutmaktadır. Bu durumu Öcalan eleştirmekle birlikte yozlaştırıcı bir faktör olarak görmektedir (Öcalan, 2003). Birey ise örgütsel baskının olduğu ortamda İslamiyet’i inkâr etmekten başka bir çözüm yolu bulamamaktadır. Bu konuyu, önceden imamlık yapan ancak daha sonra çeşitli sebeplerle örgüte katılan Hüseyin isimli *-55-60 yaşlarında-* bir örgüt üyesinin kırsalda yaşadığı şu olaylardan anlamak mümkündür (Çiftçi, 1998:120-128);

> Hüseyin amca kampa ilk geldiğinde namaz da kılıyordu. Baktı hiç kimse namaz kılmıyor, üstelik herkes dine karşı, yavaş yavaş namaz kılmayı bıraktı. Bunun izahını kendisine yapıyordu. “Şimdi savaştayız, namazı soma kılarız” diyordu. Bir imam, Marksist teori üzerine kurulu PKK’da dinden böyle uzaklaşıyordu. Bizim gibiler ise, çoktan “Allah’ı unutmuşlardı. Örgüt içinde yüce yaradana sümme haşa “İsmail” diyorlardı!

Bu ve benzer ifadeler örgüt içi yaşamda dinin ve İslamiyet’in inkâr psikolojisi ile ötelenmesine yol açmaktadır. Örgüt içerisinde yaratılış olgusuna yaklaşım ise tamamen tepkisel bir refleks ile kendisini göstermektedir. Konu ile ilgili bir örgüt yayınında geçen şu ifadeler yaratılışa ve yaratıcıya karşı örgütsel tepkiyi yansıtan bir örnektir (Beritan, 2003:3);

> “Bu öyle bir savaştı ki, hiçbir şeye benzemiyordu. Çünkü zulüm kalelerinin sahiplerinin “ben seni pis çamurdan yarattım” diyerek aşağıladığı insanın acısı hiçbir şeye benzemiyordu. “O halde” dedi insan “acımla benliğimi ezmek isteyenlere, kendi acımla kendimi yarattığımı göstermeliyim.”

Örgüt içerisinde eğitim formatı haline gelen bu tür söylemler, kadere ve yaratılışa karşı örgüt üyelerinin bilinçaltında bir isyan ve direniş hissi uyandırma amacını taşımaktadır.

Örgüt içerisindeki dine yaklaşım tarzı toplumsal yapı ile ilişkiye girildiğinde farklı bir strateji dâhilinde yansıtılmaya çalışılmakta, İslamiyet'e karşı inkârcı yaklaşım toplumsal tabana karşı dindar imajının çizilmesi ile farklı bir tutuma dönüşmektedir. Bu durumu Demirkıran şu ifadelerle özetlemektedir (Demirkıran, 1998:278-279);

> "Kesinlikle hepimiz inançsızdık. Ama halka bunu belli etmiyorduk. Onlar bizi neredeyse âlim olarak görüyorlardı. İşte bizim için de mühim olan buydu. Gerçeklerin içte saklı tutulup dışa yansıtılmaması gerekiyordu. Bazen köylere indiğimizde içimizde bulunan Suriye uyruklu arkadaşlarımızın Arapça bildikleri için Kuran-ı Kerim taşıyorduk. Halkın içinde fire verilmemesi için din tartışmasına sıradan militanların girmesi yasaktı. Bu tür hassas tartışmaları ancak özel harbin kurtları yürütebilirdi. Bunlar da Arapça'yı çok iyi kullanan Suriye uyruklulardı. Örgütün Müslümanlıkla hiçbir bağdaşır yanı yoktu aslında. Bir seferinde annem yanıma, beni ziyaret etmeye gelmişti. Böyle dini bir konu açıldığında ben, cebimdeki Kuran-ı Kerim'i anneme çıkartıp gösterdim. İnanır mısınız, benim hemen inançlı bir savaşçı olduğumu zannedip kucaklayarak öptü."

PKK her ne kadar dini ve İslami sembolleri -*veya değerleri*- öteleyen bir tutum ve strateji izliyor olsa da İslamiyet'te ve diğer dinlerde özel bir yeri olan şehitlik kavramını sürekli olarak vurgulamaktadır (Urlu, 2008:135). Başta Mahsun Korkmaz olmak üzere 1984 yılından günümüze kadar ölen örgüt üyeleri şehit olarak nitelendirilmektedir (www.sehid.com). PKK'da şehitlik, ölüm korkusuna karşı bir ön alma stratejisi olarak vurgulanan ve örgüt üyelerine propagandası yapılan bir tutunum sembolüdür. Ölüm ötesi hayata veya ahiret inancına materyalist bir perspektif ile bakan PKK'nın şehitliği sürekli olarak vurgulaması, söylemsel açıdan bir çelişki ve ironi olduğu gibi, dini değerleri araçsallaştırma olarak da görülebilir.[36]

Örgütsel yapıda din ve İslamiyet temel olarak materyalist bir perspektif ile yorumlanmaktadır. Ancak dinin bireysel ve sosyal bir gerçeklik olması, gerek örgüt üyelerine gerekse toplumsal yapıya karşı tamamen dinin düşman olarak gösterilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum karşısında örgütün üst düzey yöneticileri İslamiyet yerine farklı dinleri zaman zaman kamuoyunda dile getirmektedir. Bununla birlikte örgüt içerisinde de bu farklı dinler sürekli vurgulanmakta, ön plana çıkartılmakta ve bir öğreti haline getirilmektedir. Bu dinlerin başında Zerdüştlük

---

[36] Bir dönem örgüt içinde aktif faaliyet sürdüren ancak daha sonra örgütten kaçak Selim Çürükkaya örgüt içinde şehitlik konusunu şu ifadelerle açıklamaktadır (Çürükkaya, 2006:74);

gelmektedir. Örgüt üyelerinin İslamiyet algısı konusunda karşılaştıkları yasaklayıcı örgütsel refleksler, Zerdüştlük dini konusunda teşvik edici bir tutuma dönüşmektedir.

4.2. MÜSLÜMANLIKTAN ZERDÜŞTLÜĞE İNANÇ ALGISININ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜ

PKK'da gerek kırsal kadronun gerekse Avrupa ve şehir örgütlenmesinin içerisinde yer alan bireylerin büyük bir çoğunluğu İslam dinine mensup bir aileden gelmektedir (Öcalan, 1992/a). Her ne kadar örgüte katılım sürecinde farklı dinlere mensup olanlar bulunuyor olsa da bu durum istisnai bir nicelik taşımaktadır. Bireylerin örgüte katılım sonrasında ise din konusunda yaşadıkları değişim Müslümanlık yerine felsefi bir algının -*materyalist felsefe*- gelişimine doğru bir süreç izlemektedir (Demirkıran, 1998;2001; Çiftçi, 1998; Alkan, 2011). Bu durumu, Öcalan'ın Rafet Ballı ile yaptığı röportajda *"Tanrı'ya inanıyor musunuz?"* sorusuna verdiği şu cevaplardan anlamak mümkündür (Ballı, 1992:235);

> "Bu soruyu soruş tarzınızı çok çarpık görüyorum ve sorulmaması gereken bir soru olarak değerlendiriyorum. Ben dünya, evren üzerine düşünürüm. Einstein'in kuralını fark ettiğimi söyleyebilirim. … Bol bol doğanın oluşumuna çok ilginç bakarım. Yani bunun yanında materyalizmi çok iyi anlamaya çalışırım."

PKK'da var olan materyalist perspektif her ne kadar örgüt üyeleri üzerinde etkin ideoloji olsa da, inanç ve din konusunda Müslümanlık yerine farklı din ve inançların örgüt içerisinde teşvik edildiği ve önünün açıldığı ifade edilebilir (Xemgin, 1998). Bu dinlerin ve inançların başında Zerdüştlük ve Hristiyanlık gelmektedir. Bu hususla ilgili olarak, Fırat Haber Ajansı tarafından 2006 yılında 300 PKK'lı ile yapılan röportajda *En çok beğendiğiniz dinî önder kim?* sorusuna verilen cevaplar içerisinde Zerdüşt'ün ve Hz. İsa'nın %34 oranında olması dikkat çekici bir husustur (Ülkede Özgür Gündem, 30 Ocak 2006).[37]

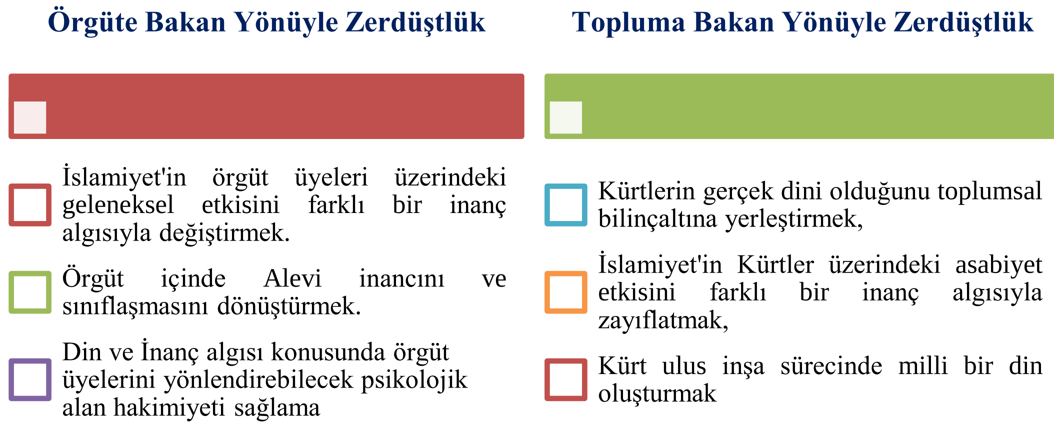
---

[37] Fırat Haber Ajansının, 2006 yılında Türkiye, İran ve Irak'taki 300 PKK'lı örgüt üyesinin katılımı ile yapılan ankette *En çok beğendiğiniz dinî önder kim?* sorusuna verile cevaplar şu şekildedir (Ülkede Özgür Gündem, 30 Ocak 2006); Zerdüşt % 34; Hz. İsa % 34; Mani % 11; Hz. Muhammed % 10; Hz. Musa % 7; Hz. İbrahim % 4.

Bu anketin yayınlanması sonrası Diyarbakır'da örgüt çevrelerinde ciddi rahatsızlıklar ve olaylar yaşanmıştır. Bu süreçte Ülkede Özgür Gündem habere yalanlama getirmiş ve gazeteler toplatılmaya çalışılmıştır. Yaşanan gelişmeleri Hatipoğlu şu ifadelerle açıklamaktadır (Kuş, Bugün Gazetesi, 11 Mart 2007);

> *"O anket yüzünden infial oldu, gazete toplandı, haberi internet sitelerinden bile kaldırdılar. Kürtler üzerinde hesap yapan emperyalist güçler her şeyden önce Kürtler'in Müslüman kimliklerini tahrip etmek için operasyon gerçekleştiriyorlar. Kuzey Irak'ta*

Zerdüştlüğün örgüt içerisinde sürekli olarak vurgulanması, bu inancın bir yaşam şekli olarak algılanmasından çok, İslamiyet'in ötelenmesinde bir araçsal öğe olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır (Eğitim Dizisi-1, 2009:72). Özellikle Öcalan ve örgüt yönetiminin Zerdüştlük ile ilgili açıklamalarında sürekli olarak vurgulanan *Kürtlerin gerçek dini Zerdüştlüktür, İslamiyet zorla kabul ettirilen bir dindir* şeklindeki ifadelerin temelinde bu inancın İslamiyet'e öteleyici yaklaşımda, materyalist felsefeye bir alternatif olarak kullanılması yatmaktadır (Öcalan/2004/b:233-250: Şimal, 4 Kasım 2009). Zerdüştlük ile ilgili örgüt yayınlarına ve Öcalan'ın ifadelerine bakıldığında, bu inancın belirli amaçlar çerçevesinde kullanıldığı görülmektedir (Öcalan, 1991/a;2004/b); . Bu amaçlar örgütsel ve toplumsal yapıya bakan yönü açısından iki ana başlık altında toplanabilir (Şekil-18);[38]

Şekil 18: PKK'nın Zerdüştlüğü Araçsallaştırmasında Amaçsal Bileşenler (Semiz, 2011/b)

4.2.1. Örgüte Bakan Yönüyle Zerdüştlüğün Araçsallaştırılması

Yukarıda Zerdüştlüğün örgüte ve toplumsal yapıya bakan yönüyle PKK tarafından hangi amaçlar için araçsallaştırıldığı belirtilmektedir. Zerdüştlüğün örgüt içine bakan

ciddi misyonerlik faaliyeti var. Kuzey Irak'ta 100'e yakın kilise örgütüyle organize bir şekilde Hıristiyanlık propagandası yapıyor."

38 PKK'nın Zerdüştlüğü söylemlerinde sıklıkla dile getirmesi bir ulus bilincinin sağlanması amacını taşımaktadır. Özellikle İslamiyet'e milli bilinci zayıflattığı düşüncesiyle cephe alınması ve bunun karşısında Zerdüştlüğün ön plana çıkartılması önemli bir strateji olarak görülebilir. Bu durumun benzer örneğini Peru'da PKK'ya benzeyen bir örgüt olan Aydınlık Yol'da -*Sendero Luminoso/Shining Path*- görmek mümkündür. Ayachucho'da ortaya çıkan Aydınlık Yol'un bu bölgedeki ilkel ve yerli inançlar üzerinde yoğunlaşması ve bu inançları Maoist bir ideolojiyle eklemleyerek örgütsel amaçlara kanalize etmesi, Aydınlık Yol'un da PKK gibi dini istismar ve araçsal bir öğe olarak kullandığını göstermektedir (Marks ve Palmer, 1992:11-12).

yönüyle araçsal bir öğe haline getirilmesinde yukarıda belirtilen üç başlık belirtilecek olursa;[39]

i. İslamiyet'in örgüt üyeleri üzerindeki geleneksel etkisini farklı bir inanç algısıyla değiştirmek; İslamiyet her ne kadar örgüt içerisinde bir yaşam alanına sahip olmasa da, ailesel ve geleneksel faktörlere bağlı olarak Müslümanlığı içsel bir kimlik gören örgüt üyeleri bulunmaktadır (Demirkıran, 1998:278-279). İslamiyet'in örgüt üyeleri üzerindeki etkisinin kırılarak örgütsel asabiyetin güçlü bir şekilde sağlanabilmesi için ideolojik argümanların dışında inanç ve Tanrı olgularını kapsayan bir din algısına ihtiyaç duyulmuştur. PKK böylelikle örgütsel inanç ile İslam inancı arasındaki uyuşmaz amaçları farklı bir din nosyonu ile aşmaya çalışmaktadır. Ayrıca Müslümanlığın Kürt kimliğindeki güçlü asabiyet etkisi, örgüt üyelerinde farklı kimlik ve tutunum öğelerine karşı refleksler oluşturmaktadır. Bu durumun farkında olan örgüt yönetimi *–özellikle Öcalan-* sürekli olarak İslam'ı ve Müslümanlığı, Kürtlerin savaşçı özelliğini kaybetmelerine, asimile olmalarına ve sömürülmelerine neden olan bir din şeklinde örgüt üyelerine yansıtmaktadır (Öcalan, 1978/1984). İslamiyet'i bu şekilde örgüt üyelerine yansıtan yönetim, Kürtler'in asıl dinini Zerdüştlük olarak vurgulamakta, bu dinin; direniş, özgürlük ve kendini koruma özelliğini öne çıkartarak örgütsel din algı inşasını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar (Karasu, 2009:37-39). Bununla birlikte İslamiyet'in Zerdüştlükten yoğun şekilde etkilendiğine vurgu yapılarak, bu inanca meşruiyet alanı sağlanmaya çalışılmaktadır (Öcalan, 1991/a).

ii. Örgüt içinde Alevi inancını ve sınıflaşmasını dönüştürmek; PKK içerisinde ailesel ve geleneksel açıdan Alevi inancına sahip örgüt üyeleri bulunmaktadır. Örgüt Aleviliğe özel bir önem vermekte olup bu alanda ayrı bir örgütlenmeye sahiptir (Bknz. 2. Bölüm: Şekil-15). Alevi inancı örgüt içerisinde İslamiyet'ten çok Zerdüştlüğün bir yansıması olarak ifade edilmektedir (Şimal, 4 Kasım 2009). Alevilik konusunda örgütün ayrı bir tutum izlemesinin temelinde tarihsel süreçte yaşanan olay ve gelişmeler yatmaktadır. Örgüt Aleviliği İslamiyet'in bir parçası olmaktan çok Zerdüştlüğün günümüze yansıması olarak görmektedir (Öcalan, 2001/b). Ayrıca Aleviliği *direniş, özgürlük, ezilen sınıf* veya *düzene isyan* gibi

---

39 Zerdüştlüğün topluma bakan yönü ilerleyen bölümde alt başlık olarak değerlendirileceği için bu bölümde yer almamıştır.

figürlerle betimlemesi, bunun dışında kalan *birleştirici* yönlerini vurgulamaması İslamiyet ve Zerdüştlük gibi Aleviliğinde araçsal bir öğe olarak kullanılmaya çalışıldığını göstermektedir (Öcalan, 2004/b). Örgüt Aleviliği İslamiyet'ten izole ederek bu inanca sahip örgüt üyelerine çatı dini inanç olarak Zerdüştlüğü işaret etmektedirler. Bu çerçevede, bir yandan Alevi inancı örgütsel amaçlar dâhilinde dönüştürülmeye çalışılmakta, bir yandan da örgüt içindeki Alevilik eksenli sınıfsal oluşumlara karşı ön alma stratejisi uygulanmaktadır (Xemgin, 1998).

iii. Din ve inanç algısı konusunda örgüt üyelerini yönlendirebilecek psikolojik alan hâkimiyeti sağlama; Yukarıda belirtilen amaçsal stratejilerin bir diğer önemli boyutu da, örgüt üyelerinin din ve inanç algısında örgütsel perspektife mutlak bağlılık sağlamalarıdır. Böylelikle örgüt, psikolojik alan hâkimiyetini sadece korku ve şüphe üzerinden değil aynı zamanda inanç algıları üzerinden de sağlamaya çalışmaktadır. Zerdüştlük bu alanda PKK'nın din ajandası olarak görülebilir. Zerdüştlük üzerinden gerek etnik gerekse örgütsel bilincin güçlendirilmesi ve engel olarak görülen Müslümanlığın zaman içerisinde aşılması, örgüt içinde psikolojik alan hâkimiyetini tesis etmede önemli bir amaç olarak görülebilir.

4.2.2. Topluma Bakan Yönüyle Zerdüştlüğün Araçsallaştırılması

PKK içerisinde Zerdüştlüğün araçsallaştırılması, örgütsel tutunumun sağlanması amacını taşırken, Zerdüştlük konusunun topluma bakan yönüyle sık sık dile getirilmesi ise, örgütün politik ajandası olan bağımsız bir Kürt devleti düşüncesini ilgilendiren bir içeriğe sahiptir. Bu bakımdan örgütün Zerdüştlüğü araçsallaştırmasında topluma bakan yönleri üç başlık altında toplanabilir. Bunlar;

i. Zerdüştlüğün Kürtlerin gerçek dini olduğunu toplumsal bilinçaltına yerleştirmek; Kürtlerin İslamiyet öncesindeki dinlerinin Zerdüştlük olduğu yönündeki düşünce ve fikirlerin örgütsel perspektifte sıkça dile getirilmesinin temelinde, toplumun din algısında yeni bir inşa süreci oluşturmaktır. Bu açıdan İslamiyet Arap istilasının sonucu olarak Kürtlere dayatılan bir din olduğu yönündeki söylemler beraberinde Zerdüştlüğü teşvik eden ifadelerle devam etmektedir. Bu konuda Öcalan'ın şu ifadeleri konu açısından açıklayıcı bir nitelik taşımaktadır (2004:371-390);

> "Zerdüştlük bir Kürt zihniyet devrimi olarak gelişim göstermiştir….. İslamiyet ortamında Zerdüştlük bir nevi kültür direnişçiliğidir. Kürt kültürünün yabancılaşmaya karşı soylu bir direnişidir."

Öcalan'ın yanı sıra örgütün üst düzey yönetimi ve Kürt milliyetçiliği propagandası yapan siyasilerinde benzer söylemleri kullanmaları bu konuda Kürtler üzerinde oluşturulmak istenen din politikasını yansıtmaktadır (Vakit, 21 Mart 2007).

ii. İslamiyet'in Kürtler üzerindeki asabiyet etkisini farklı bir inanç algısıyla zayıflatmak; Zerdüştlüğü Kürtlerin gerçek dini olduğu yönündeki söylem ve ifadelerin toplumsal yapıya bakan yönüyle bir diğer amacı da tarih boyunca İslamiyet'in oluşturduğu asabiyetin zayıflatılmasıdır. İslamiyet'in oluşturduğu asabiyet etnik algıları ve tutumları ikincil konumda gören ve asli unsuru İslam ümmeti anlayışı olarak algılayan bir zemine sahiptir. Bu çerçevede İslamiyet ile örgüt arasında doku uyuşmazlığı oluşmaktadır. Zerdüştlük gibi toplum nezdinde bilinmeyen bir dinin İslamiyet algısını zayıflatmada kullanılması, zaman içerisinde bu din üzerinden etnik bilincin ulus bilincine doğru evrimleşme sürecinde rahatlıkla kullanılabileceği düşüncesini doğurmuştur.

iii. Kürt ulus inşa sürecinde farklı bir din oluşturmak; Ulus devlet yapılarının önemli bir özelliği, ulusal din algısının tesis edilmesidir. Din, ulus inşa sürecinde bir manivela olarak kullanılmak istenmektedir. Bu konuda Milliyetçilik ve Ulus-Devlet kuramlarına ve modellerine bakıldığında istenilen amaca ulaşabilmek için dinin çeşitli şekillerde değişim ve dönüşümünün yaşandığı görülmektedir (Kohn, 1960; Anderson, 1983/2009; Gellner, 1997; Öğün, 2000). Ulus inşa sürecinde dinin fonksiyonel kullanımı bazı durumlarda çeşitli sorunlarla karşılaşılmasına ve uyuşmaz amaçların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu uyuşmaz amaçlar, ulus inşa sürecinde kullanılan argümanların ve politik ajandanın, toplumsal tabanın geleneksel ve dinsel değerleri ile çatışması halinde ortaya çıkmaktadır. İşte bu durum PKK'nın uzun bir dönem Kürtler üzerinde tesis etmeye çalıştığı etnik bilincin ulus inşa sürecine dönüşümünde yaşanan asli sorun olarak görülebilir. PKK ve etnik temelde benzer söylemlere sahip siyasi oluşumlar, toplumun din algısı ile yaşadıkları çatışmayı uzun vadede aşabilmek ve ulus inşa sürecinde yeni bir din algısını oluşturabilmek amacıyla Zerdüştlüğü, *Kürt ulusunun gerçek dini* olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Bu anlamda Zerdüştlük PKK tarafından İslamiyet ile benzer yönleri vurgulanarak

aşama aşama sosyal hayatta yer almaya başlayan bir inanç sistemi haline getirilmesi amaçlanmaktadır.

4.3. ÖNDERLİK MİSTİSİZMİ *-APOİZM-* VE ÖRGÜT ÜYELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

PKK'da örgüt içi tutunum öğeleri, herhangi bir din algısını barındırmamaktadır. Bu nedenle İslamiyet başta olmak üzere dinler, örgüt içerisinde araçsal konumlarının ötesine geçememektedirler. Birincil konumda olan algı ve tutunum öğesi ise Öcalan merkezli *Önderlik Mistisizmidir* (Çürükkaya, 2006).

PKK kuruluş sürecinden itibaren, Öcalan'ın oluşturduğu *Önderlik Sistemi* üzerine inşa edilmiştir. Bu sistem kendi içerisinde örgüt üyelerinin militan kimlik inşasını şekillendiren *çatı ideoloji* olarak görülebilir. Marksist-Leninist ideoloji eleştirilebilirken Öcalan merkezli oluşturulan bu sistemin eleştirilmesi söz konusu değildir (Kılıçaslan, 1995:70-82). Örgüt üyelerinin sosyal hayata, kadın-erkek ilişkilerine, dine veya İslamiyet'e, felsefeye ve ideolojilere yaklaşımda Öcalan'ın oluşturduğu sistemin baskın etkisi görülmektedir (Fidan, 2004:25-30). Öcalan önderlik ile kendisini özdeşleştirirken, önderlik üzerinden kendisini yüceltmekte ve parti üstü bir konuma getirmektedir (Öcalan, 2004/b; 2007:8). Öcalan'ın kendisini önderlik olarak nitelendirdiğini ve önderliğin PKK anlamına geldiğini belirten birçok ifadesi ve söylemi bulunmaktadır (Öcalan, 2007/b:8-10; 2004/b; Önderlik Çözümlemeleri, 4 Mayıs 1990).

Öcalan örgüt üyeleri üzerindeki etkisini yine önderlik sistemi üzerinden sağlamaktadır. Bu durumu Öcalan'ın örgüt üyeleriyle yaptığı konuşmalar doğrudan doğruya yansıtmaktadır. Konu ile ilgili olarak Öcalan'ın bir örgüt üyesi ile yaptığı şu görüşme önemli bir örnektir (Önderlik Çözümlemeleri, 15 Mart 1994);[40]

> **Öcalan;** Önderlik olarak… nereye gitsem ortaya güç çıkartacağıma eminim.
>
> **Ru.:** Evet Başkanım. Zaten Önderlik tarzıdır. Bizdeki ise nereye gittiysek, orayı mutlaka yıkıyoruz, yani umutsuz kılıyoruz.

---

40 Öcalan'ın önderliği kendi şahsında gören bir röportajında şu ifadeleri kullanmıştır (Önderlik Çözümlemeleri, 1 Ekim 1996); ***Ma.:*** Bir çok halk bugün Önderliğe önem vermektedir. Bu noktadaki duygularınız nelerdir?
Öcalan: Ben kendi Önderliğimi tamamen bütün dünya önderlerine karşı alternatif görüyorum. Onların kendi kelimeleriyle anladığı önderliğe karşıyım. Onların bakış açısıyla içindeki önderliği öldürüyorum. Önderliğim, başarım klasik önderliğin ölümüdür. Ne kadar toplumsal, sınıfsal önderlikler olmuşsa hepsinin tamamen ölümüdür benim şahsımda yürüyen.

Öcalan; Siz dağlarda o kadar imkânı ele geçiriyorsunuz, kullanmıyorsunuz, ama benim için bu yabancı diyarlarda mezar kadar oturtulacak yer yoktu, fakat kazıya kazıya, aça aça dev gibi çalışmaları da oturtabildim. Düşünün, kendi imkan olanaklarınızı nasıl değerlendirdiğinizle, benim nasıl ele aldığım arasındaki farkı görün ve bundan sonuç çıkartın. Düşünmelisiniz ve Önderlik gücünü, gerçeğini kendi güçlenmenizde kullanmalısınız. Aslında Önderlik gerçeğini doğru ele alırsanız, bu büyük bir güçlenme fırsatıdır. Korkarım hiç biriniz bunu tam ele almayacaksınız. Benimle güçlenmeyi bilmemek çok kötü bir yetersizliktir.

Ru.: Evet Başkanım. Önderlik zaten güç kaynağıdır. Sorun bizim Önderliği kavrayamamamızdır.

Öcalan'ın gerçekleştirdiği bu ve benzeri diyaloglarda önderlik, yanılmaz, sarsılmaz bir güç kaynağı olarak örgüt üyelerine sunulmaktadır. Önderliği şahsında bütünleştiren Öcalan din konusunda ise benzer bir tutum içerisindedir. El-Ezher'de eğitim gören ve PKK'ya yeni katılan bir örgüt üyesi ile Öcalan arasında gerçekleşen şu diyalog önderliğin örgüt içerisinde dinin üstünde bir konuma sahip olduğunu yansıtmaktadır (Önderlik Çözümlemeleri, 5 Ekim 1995);

Sa.: 1974'te doğdum. On iki yıl Şam'da okudum 1991'de Mısır'a gittim. Mısır'dan da bu sahaya geldim. Burada kendi gerçeğimi gördüm. Ve İslam'ın hakikatini öğrendim.

Öcalan; İslam'ın gerçekliğini gerçekten anladın mı?

Sa.: Evet Başkanım.

Öcalan; İslamiyet ve savaşın birbirine nasıl bağlı olduğunu gördün mü?

Sa.: Evet Başkanım.

Öcalan; Başka ne söyleyebilirsin?

Sa.: Önderlik'ten aldığım güçle yürüyebilirim.

Öcalan'ın örgüt içinde tartışılmaz önderlik olarak görüldüğünü ve zaman içerisinde her tür değeri ve ideali temsil ettiğini *Önderlik Gerçeği* isimli örgütsel dokümanda yer alan konu başlıklarından anlamak mümkündür (Öcalan, 2010;7-120);

"Doğal Toplumun Doğal Önderi Kadından Önder APO'ya… Önder APO Arkadaşlığı Savunmak Ve Geliştirmek için PKK'yi Kurdu… Önderlik Felsefesinde Zayıflıklardan Utanmak Bir İlkedir… Haki Ve Kemal Arkadaşlar Benim Gizli Ruhumdur… Önderlik Felsefesi Bir Lokma, Bir Hırka Felsefesidir… Önder APO'da En Büyük Savaş; Anlayış, Tarz Ve Zihniyet Savaşıdır… Önder APO'da En Büyük Kazanç, İnsanlığı Köküyle Buluşturmadır… Önder APO İrade, Moral Ve Güveni Daima Esas Aldı… Önder

APO, İdeoloji Ve Örgütün Gücünü Birleştirendir… Görev ve Sorumluluğa Yaklaşım, Önder APO'ya Yaklaşımdır… Önder APO Gerçeği, Tekeden Süt Sağmaktır… Önder APO'da Söz Kutsaldır Ve Gerçekleştirilmek İçindir… Önder APO'nun Savaşı Yanlışa, Haksızlığa Ve Disiplinsizliğe Karşıdır…"

Öcalan'ın, önderliği zaman içerisinde örgütün inanç sistemi haline getirmesinin temelinde, örgütü kontrolü altında tutabilme amacı yatmaktadır. Bu çerçevede Öcalan korku ve şüphe üzerinden örgüt üyelerini ve yönetimi kontrolü altında tutmaktadır. Örgüt yönetimine güç ve otorite verirken kendi otoritesi olan önderliğe kayıtsız şartsız itaat edenleri seçmesi, zamanla Öcalan'ın meşruiyet kaynağı haline gelmesine yol açmıştır. Öcalan'ın örgüt yönetimindeki bu sistemi, gücü farklı merkezlerde dağınık tutma modeline dayanmaktadır (Buldan, 2004:22).

Öcalan örgüt yapısında kadını erkeğe, erkeği kadına, bir eyalet sorumlusunu başka bir eyalet sorumlusuna, merkez komitede bulunan örgüt yöneticisini başka bir yönetici ile hizipleştirerek, çatışma üzerinden önderlik sistemini güçlendirmektedir (Sakık, 2005). Böylelikle *"hepinizi bir arada tutan önderliktir"* söylemini dile getirmektedir (Öcalan, 2010:7-10).

Yönetim gücünü elinde bulunduranların Öcalan'a mutlak bağlılık göstermeleri onlar için hem yaşam alanı oluşturmalarına hem de bir üst yönetim kademesine geçmelerine imkân sağlamaktadır. Çürükkaya, örgütün yönetim sistemini ifade ederken Öcalan'ın dilinden şu betimlemeleri yapmaktadır (2006:40);

"Tek sesli toplum, kullaştırılmış köleden aşağıya düşürülmüş insanlardan oluşur. Böyle bir toplumu yönetmek kolaydır. Sürü, sürü işte! Önce koyun tipler yaratıyorum, bu tipleri bir araya getiriyorum, bir sürü oluyorlar. Ve ben bastonumu alarak öne geçiyorum. Eskiden çobanlar değnek taşırdı, ben baston taşıyorum, ben önde sürüm peşimdedir. Sağa diyorum sağa, sola diyorum sola gidiyorlar. Kötü mü yapıyorum yani? Kollektivizm işte! Kullaştırdıklarım ayetlerimi okuduklarında kendilerinden geçiyorlar."

Öcalan'ın örgüt üyeleri üzerindeki bu hâkimiyeti zamanla mistik bir inanç sistemini oluşturmuştur. Ancak bu inanç sistemi diktatoryal bir özelliğe sahip olması açısından korku merkezli bir bağlılık resmi ideoloji haline gelmiştir. Çürükkaya bu durumu şu ifadelerle açıklamaktadır (2006:73);

"Mücadelede ve savaşta olan kulların birbirlerine yönelttiği eleştiriler kelimesi kelimesine aynıdır. Zaten resmi ideoloji vardır. Bu resmi ideolojinin özelliği şudur; Ulu birisi söyler diğerleri tekrarlar. Mücadelede ve savaşta olan kullar, kendi öz-eleştirilerini verdiklerinde resmi ideolojiye uymak zorundadırlar. Büyük bir çoğunluğun özeleştirileri incelendiğinde şu korkunç vahamet gözden kaçmaz:

> "Benim pratiğim özel savaş pratiğidir. Benim kişiliğim düşmanın şekillendirdiği bir kişiliktir. Önderliğin yüce çizgisine ulaşamadım. Önderlik beni yarattı, her türlü olanağı sundu ama ben layık olamadım" la başlar."

Öcalan'ın örgüt içerisindeki bu hâkimiyetini diktatörlük olarak nitelendiren Demirkıran ise konuyu şu ifadelerle açıklamaktadır (Demirkıran, 1998:128);

> "Kendisini sıradan bir lider görmekten ziyade, ulu bir önder diye nitelendiren Apo, PKK içerisinde de ululuğunu kabullendirmek için her akşam üstü "Canımızla kanımızla seninleyiz ey başkan!" diye slogan attırarak militanların ebediyen kendisine sadık olmasına çalışmıştır."

Demirkıran bu ifadeleriyle örgüt içerisinde Öcalan'ın oluşturduğu inanç ve algı sisteminin niteliğini ortaya koymakta, bu durumu *Apo'nun PKK'lı değil, PKK'nın Apoist* olduğu yönündeki ifadesiyle özetlemektedir (1998:129).

Öcalan'ın örgüt içindeki otoritesi ve önderlik adı altında bir güç odağı haline gelen sistemi, örgüt içinde mistik bir inanç algısı olarak görülebilir. Öcalan merkezli oluşan bu inanç algısının gölgesinde İslamiyet veya diğer dinler öz yapıları itibariyle temsiliyet veya yaşam alanı bulamamaktadır. Bununla birlikte araçsal birer öğe olmanın ötesinde herhangi bir işleve de sahip değillerdir.

Örgüt içerisindeki bu diktatoryal yapının oluşturduğu korku sistemi, Öcalan'ın yakalanması sonrasında farklı bir boyuta taşınmıştır. 1999 öncesi doğrudan doğruya Öcalan'da temsiliyetini bulan önderlik, yeni dönemde Öcalan'ın gölgesi olmaya çalışan, onun adına ve onun için yaşadığını söylem haline getiren yönetim kadrolarında da kısmi olarak temsil edilmeye başlanmıştır. Ancak Öcalan bu durum karşısında gücün bir örgüt yöneticisinde toplanmaması ve kendi otoritesini sürdürebilmek için örgüt içindeki hizipleşmelerle güç dengesi sistemi kurmuştur.

Öcalan İmralı sürecinde eski önderlik sistemini daha soyut ve mistik bir alana taşımıştır. Önceden kısmen hataları ve kusurları görülen Öcalan, İmralı'da bulunduğu süreçte kendisini, *Tanrısal yalnızlığını yaşayan Yunan tanrılarına benzetmektedir* (2001:10). Öcalan'ın yukarıda belirtilen ve narsist söylemler içeren ifadelerine benzer çok sayıda beyanı bulunmaktadır. Kamuoyunda da sıkça dile getirilen bu ve benzeri beyanlar, Öcalan'ın psikolojik yönünü yansıtan bir durum olmakla birlikte, örgüt üzerinde ikon haline gelen Apoizm algısını da yansıtmaktadır. Örgüt merkezli gelişen Apoizm inancı yapılan propagandalarla toplumsal tabanda da zaman içerisinde etkisini göstermeye başlamıştır.

SONUÇ

Terörizm ve şiddet olgusu bireyi, toplumları ve insanlığı tehdit eden bir noktaya ulaşmıştır. Gelinen bu noktada terörizm sorununa reçete oluşturabilmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle etno-politik problemler içeren konularda çok sayıda akademik araştırma ortaya konulmuş ve literatüre kazandırılmıştır. Türkiye'de ise terörizm konusunu sosyolojik açıdan tetkik eden yeterli çalışmanın olduğu söylenemez.

Özellikle kırk yılı aşkın bir süredir Şark bölgeleri başta olmak üzere göç alan illerde devam eden PKK terör örgütünün faaliyetleri, uzun bir dönem güvenlik odaklı bir perspektif ile çözülmeye çalışılmıştır. Oysaki sorunun güvenlik boyutunun ötesinde geniş bir sosyolojik veçhesi bulunmaktadır. Sosyolojik boyutu içerisinde de farklı ana başlıklar altında değerlendirmeye ve analize açık birçok konu yer almaktadır.

Bu çalışmada PKK'nın toplumsal taban olarak gördüğü Kürtlerin din ve İslamiyet algısı asabiyet kuramı açıdan değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler ile PKK'nın dine yaklaşımı mukayeseli olarak analiz edilmiş ve ortaya çıkan tabloda, PKK ve Kürtlerin din ve İslamiyet algısında derin bir çatışma yaşadıkları, PKK'nın bu sorun karşısında üç dönemde tasnif edilebilecek bir strateji izlediği sonucuna varılmıştır. PKK'nın üç aşamalı din stratejisi *üstyapı kurumundan araçsallaştırmaya* giden bir stratejidir.

Üç aşamalı stratejide birinci olarak; dini/İslamiyet'i -*Marksist ideolojiden esinlenerek*- üstyapı kurumu olarak gören bakış açısı ve bu çerçevede dine düşman konsepti -*sömürgeciliğin ajan kurumu, Kürtlerin arasına yerleştirilmiş Truva atı*- ile yaklaşılması, ikinci aşamada dini/İslamiyet'i araçsallaştırma faaliyetlerine geçilmesi ve söylem değişikliği, üçüncü aşamada ise araçsallaştırma da yöntem değişimi ve din üzerinden sosyal çatışma ve fay hattı oluşturma çabaları yer almaktadır. PKK'nın üç aşamalı stratejisinin ortaya koyduğu sonuç ise Kürtlerle İslamiyet algısı konusunda yaşanan çatışmanın devam ettiği gerçekliğidir. Ancak bu çatışmanın tüm Kürtler için söz konusu olduğu varsayımı yanlış bir çıkarım olacaktır. Zira aidiyet ve kimlik tanımlamasını etnik temele dayandıran önemli bir kitle bulunmaktadır. Bu kitlenin asabiyet algısında ise varsayımsal nesep-kan bağı birincil faktör olarak yer

almaktadır. Ancak bu durum örgütün propaganda faaliyetleri ile güçlendirilmiş olması nedeniyle artı-eksi yönde değişime açıktır.

İslamiyet eksenli asabiyet algısı ise geçmişe nispeten içinde bulunulan dönemde bölgesel farklılıklar göstermektedir. Bazı bölgelerde İslami asabiyet yükselirken bazı bölgelerde bu eğilim düşmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, Kürtler, algısal açıdan İslamiyet ile ilişkileri etnik algıya göre çok daha derin bir etkiye ve güce sahiptir. Şark bölgelerinde -*genel olarak Türkiye'de*- İslam akaidi açısından ise yeterli olmayan dini eğitim ve bilgi birikimi, toplumun olumsuz yönlendirilmesine açık kapı bırakmaktadır.

İslamiyet'in Kürt sorununun çözümünde işlevsel bir fonksiyona sahip olacağı yönündeki düşünceler ve bu çerçevede hazırlanan çözüm stratejileri, sosyolojik açıdan önemli bir yaklaşım modeli sunmaktadır. Özellikle bölgede tarikat ve cemaatlerin yoğun faaliyetleri göz önüne alındığında toplumun dini akımlara olumlu yönde refleks gösterdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. İslamiyet'in bölgede ümmet bilincini güçlendireceği ve böylelikle çatışma ortamının kurutulacağı yönündeki düşüncelerde haklılık payı bulunmakla birlikte bazı önemli noktaların da göz önünde bulundurulması gerektiği hatırda tutulmalıdır.

Göz önünde bulundurulması gereken hassas noktaların başında Kürtlerin din algısında çok farklı kaynaklardan beslenmesi gelmektedir. Bu durum bir yandan Kürtleri ümmet bilinci eksenine kanalize ederken, bir yandan da Kürt-İslam sembolizmini güçlendiren faaliyetlere açık kapı bırakmaktadır. Ayrıca bölgede devlet temsiliyeti ile dini ibadetlerin icrasına karşı PKK'nın alternatif stratejiler ortaya koyması, toplumun bilinçaltında sarsıntılar oluşturmaktadır.

PKK'nın dışında radikal dini eğilimlerin -*Hizbullah gibi*- Kürt etnik bilincini İslami söylemlerle aynı düzleme çekmeye çalışması yukarıda belirtilen Kürt-İslam algısının güçlenmesine yol açmaktadır. Bu bakımdan belirli bir stratejik ajanda dâhilinde olmadan İslamiyet'in çözüm için kullanılması, karşı reflekslerin oluşması sonucunu doğurabilir. PKK'nın *"Özel Savaş"* adı altında nitelendirdiği İslamiyet odaklı çözüm stratejileri toplumsal tabana tam olarak yansıtılmadığında, örgüt propagandasının bu boşluğu doldurabileceği göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Özellikle sivil Cuma/Teravih namazlarının -*her ne kadar geniş bir kitleselliğe sahip olmasa da*- veya örgüte yakın din adamlarının faaliyetlerinin -

hutbe, vaaz veya sohbet- zamanla toplumda bir bilinç oluşturabileceği düşünülmelidir.

PKK'nın Kürt ulus inşa sürecini gerçekleştirmeye yönelik faaliyetleri içerisinde din konusu her dönem bir adım geride kalmış olsa da KCK/DTK faaliyetleri kapsamında bu eksikliğin giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Örgüt bir yandan ulus inşa sürecinde toplumsal tabanı kendi perspektifinde bir din algısına yönlendirirken, bir yandan da bu stratejinin amacına ulaş(a)maması durumunda gizli ajandasında yer alan *din üzerinden çatışma* kartını sahneye koymaktadır. Böylelikle örgüt, İslamiyet veya din konusunda çözüm odaklı stratejilerin çözümsüzlüğe sürüklenmesine yol açacak ön alma faaliyetlerini çok yönlü olarak gerçekleştirmektedir.

Şark bölgelerinde dini akımların ve mütedeyyin kesimlerin örgüt tarafından korku kültürüne hapsedilmeleri bir diğer handikap olarak görülebilir. Hakkari'de İmam Aziz Tan'ın öldürülmesi, Şırnak'ta İmam Hatip yurdunun yakılması, cami imamlarının tehdit edilmesi, Gülen cemaatine yakın dernek, vakıf, okul veya dershanelerin taciz edilmesi gibi olaylar bölgede İslamiyet'in bir çözüm adresi olmasının önündeki engellerdir. Bununla birlikte Hizbullah'ın bölgede yürüttüğü faaliyetlerdeki etnik vurgu, zımni olarak PKK ile eş düzlemde bir anlayışın oluşmasına yol açmaktadır.

İslamiyet'in bölgedeki fonksiyonel etkisi ve asabiyet oluşumundaki rolü tek başına bir algısallık oluşturamamaktadır. Kamuoyunda sürekli dile getirilen kimlik tanımı İslam algısının yanında kendisine yer bulabilmektedir. Ayrıca 1990 sonrası neslin din algısındaki zayıflık ve çatışma ortamında politize olmaları, örgüt için geniş bir insan kaynağına ulaşabilme imkânı sunmaktadır. Bununla birlikte modernleşmenin bölgede varlığını hissettirmesi ve metanın bireye yönelmesi zamanla aşiret yapısında çözülme sonucunu doğurmaktadır. Aşiret yapısının çözülmesi ile birlikte bireysel kimlik travması ortaya çıkmakta ve aidiyetin temsili için alternatif kimlikler aranmaktadır. İslamiyet bu alanda önemli bir alternatif sunmakla birlikte tek başına yeterli bir kolektif güce erişememektedir. Bu durum da örgüt için yeni açılım sahaları oluşturmaktadır.

PKK'nın ve Kürtlerin İslamiyet algısındaki uyuşmaz amaçlar göreceli bir değişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Toplumun İslamiyet algısının değişimi örgüte

yaklaşımını da şekillendirmektedir. Ancak örgütün silahlı şiddeti sürekli olarak elde tutması geniş bir toplumsal kesim tarafından tasvip edilmemekte, uyuşmaz amaçları sürekli kılmaktadır.

Sonuç olarak İslamiyet Kürtlerde güçlü bir asabiyet duygusu ve kolektif aksiyon etkisi oluşturmuştur. Bu algı ve etki Türkiye toplumunun genelinde var olan asabiyet ile özdeşlik göstermesi bakımından sosyal sorunların çözümünde önemli bir adres olarak görülmelidir. Ancak çözüme ulaşabilmek için devlet imgesinin ön planda olmaması, sivil iradenin sorumluluk alması ve belirli bir strateji dâhilinde İslamiyet'in bölge insanında birlikteliğin ve kardeşliğin sembolü haline getirilebilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet, (2008), "Şark Meselesinin Tarihi Esasları", (http://www.osmanli.org.tr/belgelergerceklerikonusuyor-2-74.html, Erişim Tarihi: 08.10.2008).

Akkaya, Muhammed Sait, (2003), *Eşreften Esfele*, İstanbul: İhsan Yayınları.

Akyol, Mustafa, (2006), *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Doğan Yayınları.

"Ali Çiçek Eğitim Devresi", (http://www.komalenciwan.com/alicicekegitimdevresi.htm, Erişim Tarihi: 31.10.2006).

Alkan, Necati, (2002), *Gençlik ve Terörizm*, Ankara: TEMÜH Yayınları.

Alkan, Necati, (2011), *Özgürlükten Araçsallığa PKK'da Kadınlar*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Alpay, Şahin, (2009), "Kürtlerin Layıkıyla Temsil Sorunu", *Zaman Gazetesi*, ss.17.

Anadolu Din Adamları Derneği-ADA-DER (2011), *Kuruluş Tüzüğü-Bildirgesi*, Ankara.

Anderson, Benedict, (2009), *Hayali Cemaatler*, (Çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları.

Anderson, Matthew Smith, (2001), *Doğu Sorunu (1774-1923): Uluslararası ilişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. İdil Esen), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Anonim, (1982), Kürdistan Ulusal Kurtuluş Problemi ve Çözüm Yolu, Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi-Program Taslağı, Köln: Weşanen Serxwebun Yayınları.

Anonim, (1991*), PKK Gerçeği*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, No.:13.

Arslan, Ferit, (2010), "DTP mitingine elinde Kuran'la katılan imam gözaltına alındı", (http://www.milliyet.com.tr/2008/02/29/son/sontur23.asp,

Erişim Tarihi: 29.02.2010).

Arvasi, Seyit Ahmet, (1988), *Doğu Anadolu Gerçeği*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yay. No.: 91.

Avcı, Gültekin, (2008), *Entrikalar Ağında Kürt Buhranı/Öcalan-PKK-Hizbullah-Devlet-ABD,* İstanbul: Metropol Yayınları.

Ayaşlı, Yaşar, (2008), "Türk Solunun Kuşak Güzergâhı", *Teori ve Politika Dergisi*, İstanbul S. 47-48, ss.23-47.

Aybars, Ergün, (1995), *İstiklal Mahkemeleri*, İzmir: İleri Kitabevi.

Aygan, Abdülkadir, (1987), "PKK: Yapısı, İdeolojisi ve İşleyişi", *Çılgınlıktan Sağduyuya: İtirafçılar Anlatıyor,* Ankara: Yeni Forum Yayınları.

Aykol, Hüseyin, (2010), *Türkiye'de Sol Örgütler*, Ankara: Phoenix Yayınevi,

"Ayrılıkçılar Saldırdı: 1 Şehit 12 Yaralı", (1984), *Milliyet Gazetesi*, ss.1.

Ayubi, Nazih, (1993), *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, İstanbul: Cep Kitapları A.Ş.

Azad, Gerard, (2002), *Demokratik Uygarlık Yolunda Gençlik*, İstanbul: Mem Yayınları.

Baç, Meltem Müftüler, (2001), *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, İstanbul: Alfa Yayınları

Bahadır, Uğur Bahadır, (2010), "Tanzimat'ta Devlet ve Aşiretin Ötesinde Diyarbakır'da İktisadi Mücadele ve Aktörlere Bir Bakış", *Toplum ve Kuram Dergisi*, S.4 (Güz), ss.121-139.

Ballı, Rafet, (1992), *Kürt Dosyası*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Barzani, Mesud, (2005), *Barzani ve Kürt Ulusal Özgür Hareketi*, İstanbul: Doz Yayınları.

Bayık, Cemil, (1993), "PKK Parti Tarihi", (www.komalenciwan.com.tr, Erişim Tarihi: 23.02.2007).

Bayındır, Özge, (2007), *Representations Of The Kurdish Question In Hürriyet And*

Cumhuriyet, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı Başkanlığı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Baykal, Ece, (2008), “Türkiye’de Anarşist Yazının Gelişimi ve Siyahi Dergisi”, *İletişim Dergisi*, S.13 (Temmuz), ss.23-39.

Bayraktar, Mehmet, (1991), *Bitlisli İdris*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Belge, Murat, (1983), “Türkiye İşçi Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul: İletişim Yayınları.

Berktay, Halil, (2009). “Kimin Selahaddini?”, *Taraf Gazetesi*, ss.4.

Beşikçi, İsmail, (1969), *Doğu Anadolu’nun Düzeni*, İstanbul: E Yayınları,

Beşikçi, İsmail, (1990), *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, İstanbul: Belge Yayınları.

Beşikçi, İsmail, (1991/a), *Devletlerarası Sömürge Kürdistan*, İstanbul: Yurt Yayınları.

Beşikçi, İsmail, (1991/b), *Hayali Kürdistan’ın Dirilişi*, İstanbul: Aram Yayınları.

Beyyumi, Ali (2005), *Kuruluş Devrinde Eyyübiler/Selahaddin Eyyübi’nin Devleti*, İstanbul: Kent Yayınları.

Bilgin, Siraç, (1992), *Barzani*, İstanbul: Fırat Yayınları.

Bois, Thomas, (1966), *The Kurds*, Beirut: Khayat Book&Publishing Company S.A.L.

Boyuneğmez, Mahmut, (2005) “Feuerbach Üzerine Tezleri Anlamak”, (www.marksistarastırmalar.org, Erişim Tarihi:17.06.2011).

Bruinessen, Martin Von, (1994), “Kurdish Nationalism and Competing Ethnic Loyalties”, y.y.y.: *Peuples Méditerranéens*, No. 68-69, ss.11-37.

Bruinessen, Martin Von, (2005), “Ehmede Xani’nin Mem-u Zin’i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü”, Abbas Vali (Der.), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, İstanbul: Avesta Yayınları, ss. 63-81.

Bruinessen, Martin Von, (2006), *Ağa Şeyh Devlet*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bulaç, Ali, (1990), "Bedevilik-Hadarilik", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, İstanbul: Damla Ofset Risale Yayınları.

Buldan, Necdet, (2004), *PKK'de Kadın Olmak*, İstanbul: Doz Yayınları.

Bulut, Faik, (1997), *İslamcı Örgütler-3*, İstanbul: Doruk Yayınları.

Bulut, Faik, (1999), *Kod Adı: Hizbullah*, Türkiye Hizbullah'ının Anatomisi, İstanbul: Ozan Yayıncılık.

"Gizli Kürt Cemiyetinin Hücre Yapılanması" (1963), *Bütün Dünya Dergisi*, S.4896.

Campanile, R. P. Guiseppe, (2009), *Kürdistan Tarihi*, İstanbul: Avesta Yayınları.

Celil, Celile, (1998), *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Ayaklanması*, İstanbul: Peri Yayınları.

Cemal, Hasan, (2008), *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Canatan, Kadir, "Kürt Sorununa Karşı İbn-i Haldun Modeli", (http://www.belgehaber.com/haber.php, Erişim Tarihi:15.07.2011).

Çandar, Cengiz, (2011), *Dağdan İniş-PKK Nasıl Silah Bırakır, Kürt Sorununun Şiddetten Arındırılması*, İstanbul: TESEV Yayınları.

Çay, Abdülhaluk, (1994), *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İstanbul: Turan Kültür Vakfı Yayınları.

Çayan, Mahir, (2003), *Bütün Eserleri*, İstanbul: Eriş Yayınları.

Çelik, Turgut ve Aykaç, Harun, (1997), *Bir Hak Dostu (Ahmed-i Hani)*, Zaman Gazetesi, ss.17

Çiçek, Nevzat, "Kürt İslamının Yeni Yol Haritası", (http://nevzatcicek.blogcu.com/kurt-islaminin-yeni-yol-haritasi/475177, Erişim Tarihi:16.02.2011)

Çiçek, Nevzat, (2006), "Kürt İslamında Yer Altı Dönemi Bitti", *Nokta Dergisi*,

(9-15 Kasım), S.2.

Çiçek, Nevzat, (2008), *Puşi ve Sarık: İslam Kürt Sorununu Çözer mi?*, İstanbul: Hayy Kitapçılık.

Çiftçi, Nevzat, (1998), *Girdap, PKK'da Yaşanmayan Yıllar*, İstanbul: Turan Yayıncılık.

Çürükkaya, Selim, (2006), *Aponun Ayetleri*, Beyrut Günlüğü, İstanbul: Doz Yayınları.

Dahlman, Carl, (2002), "The Political Geography of Kurdistan", *National Science Foundation Award, No. 9906948. Eurasian Geography and Economics*, No:43.

"Dağda Lopez Dinleniyor, Orhan Pamuk Okunuyor", (2006). Ülkede Özgür Gündem Gazetesi, ss.4.

Davis, Winston, (1987), "Sociology Of Religion", Mircae Eliade (Der.), *The Encyclopedia Of Religion*, New York: Macmillan Publishing Company, Vol.13.

"DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) Dava Dosyası", (1975), Ankara, Komal Yayınları,

Demir, Helin, (2011), "PKK Dini Nasıl Propaganda Haline Getirdi?" (http://www.turquie-news.fr/spip.php?article293, Erişim Tarihi: 10.06.2011).

Demirci, Süleyman, (2011), "Türkiye'de Sol Hareketlere Analitik Bakış", Süleyman Özeren ve Murat Sever (Der.), *Terörizm Paradoksu ve Türkiye*, Ankara: Karınca Yayınları, ss.201-235.

Demirel, Emin, (2005), *Geçmişten Günümüze PKK ve Ayaklanmalar,* İstanbul: IQ Yayınları.

Demirkıran, Sami, (1998), *İhanetler Çemberinden Kurtuluş*, İstanbul: Kamer Yayınları.

Demirkıran, Sami, (2001), *Özlem Dolu İdeallerin Anısına: PKK*, İstanbul: Kipa Yayınları.

Deniz, Can, (1996), *Devrimciliğimin Anatomisi ve Tanrımız Apo*, Ankara: Aksu Matbaası

"Devletsiz Cuma Yasaklandı",
(http://www.cik-baweri.com/tr/haberler,
Erişim Tarihi: 10.09.2009).

"DİAY-DER",
(http://www.diayder.com/diayder_derneği:hakkında_.html.
Erişim Tarihi: 21.05.2011).

"Din Adamları Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği",
(http://www.ajansdogu.com/,
Erişim Tarihi:19.03.2008).

Dîlok, Dilzar, (2011),
"Devletsiz İbadet",
(http://komunar.net/tr/index.php?sys=nuce&dw, Erişim Tarihi: 20.06.2011).

"Diyanet Allah'tan değil AKP'den korkuyor",
(http://www.firatnews.tv/index.php? Erişim Tarihi: 13.05.2011)

"Diyarbekir'de Din Adamları Dernek Kurdu",
(www.beroj.com/arsiv.asp?a=Din%20Adamlar%u0131%20Dernek%20Kurdu, Erişim Tarihi: 13.05.2007).

Dündar, Safiye, (2006), *Türkiye'de Kürt Sorunu ve Azınlık Tartışmaları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Dürre, Abdurrahman, (1997), "Kürt Müslüman Gençliği", *Özgürleşen Yurtsever Gençlik Dergisi*, (Kasım), S.15.

Edmonds, Cecil John, (2003), *Kürtler, Türkler ve Araplar; Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, İstanbul, Avesta Yayınları.

Eğitim Dizisi-1, (2009), *Devrimci Kültür ve Ahlak*, y.y.y.: Bilim Aydınlanma Yayınları, Ronahi Matbaası.

Ekici Niyazi; Özkan, Murat ve Demir, Oğuzhan Ömer, (2007), “Turkish Government Policies and the Rise of the PKK/KONGRA-GEL”, Süleyman Hançerli ve Oğuz Nikbay (Der.), *NATO Science For Peace And Security Series*, Texas: IOS Press.

Ekinci, Tarık Ziya, (2000), *Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi*, İstanbul: Küreyel Yayınları.

Ekinci, Tarık Ziya, (2010), *Lice’den Paris’e Anılarım*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Engels, Friedrich, (1979), *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü*, (Çev. Kenan Somer), Marks-Engels, Seçme Yapıtlar, Cilt: III, Ankara: Sol Yayınları.

Engels, Friedrich, (2003), *Anti-Dühring*, (Çev. Kenan Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Engels, Friedrich, (1976), *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, (Çev. Kenan Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Epözdemir, Şakir, (2005), *1514 Amasya Antlaşması: Kürt Osmanlı İttifakı ve Mevlana İdris- i Bitlisi*, İstanbul: Peri Yayınları.

Eraş, Didem, (2007*), Ahlak Felsefesinden Ahlak Bilimine; Emile Durkheim*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Ergün, Yıldırım, (1999), *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, İstanbul: Bilge Yayıncılık.

Eyüboğlu, İsmet Zeki, (1993), *Tarikatler*, İstanbul: Der Yayınları.

Fany, Mesoud, (1993), *Kürtler ve Sosyal Gelişimleri*, (Çev. Azmi Süslü), Ankara: Tanmak Yayınları.

Falk, Richard, (2004), *Dünya Düzeni Nereye*, İstanbul: Metis Yayınları.

“Federasyona Cıvaka Islamiya Kurdistan” (http://www.cikbaweri.com/index.php.CiwakeIslamiyaKurdistan, Erişim Tarihi: 29.10.2007).

Fırat, Mehmet Şerif, (2007), *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Fidan, Timur, (2004), *Ortadoğu'da Bir Farklılık, Özgürlük Eğilimi (anti-Apoculuğun Eleştirisi)*, y.y.y.: Sarya Baran Edebiyat Yayınları, Ronahi Matbaası.

Furseth, Inger ve Repstad, Pal, (2011), *Din Sosyolojisine Giriş, Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, Ankara: (Çev. İhsan Çapcıoğlu), Birleşik Yayınevi.

Füredi, Frank, (2001), "Tarihsel Materyalizmde Üstyapıya Önsöz", *Praksis Dergisi*, S.1., ss.224-246.

Gellner, Ernest, (2006), *Nations And Nationalism*, London: Blackwell Publishing.

Gellner, Ernest, (2007), *Milliyetçiliğe Bakmak*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Geras, Norman, (2002), *Marx ve İnsan Doğası-Bir Efsanenin Reddi*, (Çev. İsmet Akça ve M. Görkem Doğan), İstanbul: Birikim Yayınları.

Gibb, Sir Hamilton, (1973), *The Life of Saladin from the Works of İmad ad-Din and Baha ad-Din,* Oxford: Clarendon Press.

Giddens, Anthony, (2000), *Üçüncü Yol*, (Çev. Mehmet Özay), İstanbul: Birey Yayıncılık.

Giddens, Anthony, (2010), *Modernite ve Bireysel Kimlik*, (Çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say Yayınları

Gökalp, Ziya, (1992), *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Gökçegöz, Selim, (2008), *Şeyh Sait İsyanı ve PKK Terör Örgütü Eylemlerinin Uluslararası Ortam Açısından Değerlendirilmesi*, Harp Akademileri Komutanlığı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Göktaş, Hıdır, (1991/a), *Kürtler-1*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Göktaş, Hıdır, (1991/b), *Kürtler-2, Mehabad'dan 12 Eylül'e*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Göle, Nilüfer, (2002), *Melez Desenler, İslam ve Modernlik Üzerine*, İstanbul: Metis

Yayınları.

Gölpınarlı, Abdülbaki, (1997), *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Günbulut, Şükrü, (1996), *Ortadoğu Din Kültürü*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Gündoğan, Cemil, (2007), *Kawa Davası Savunması ve Kürtlerde Siyasi Savunma Geleneği*, İstanbul: Vate Yayınları.

Gürer, Dilaver, (1999), *Abdülkadir Geylani, Hayatı, Eserleri, Görüşler*i, İstanbul: İnsan Yayıncılık.

"Hac ve Umre Organizasyonu",
(http://www.cik-baweri.com/index.php/tr/,
Erişim Tarihi: 10.09.2009).

Halfin, (1976), *19. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadele*, Ankara: Komal Yayınları.

Hammer, Joseph Von, (1983), *Osmanlı Devlet Tarihi-IV*, İstanbul: Üçdal Yayınları.

Hasretyan, Manuel Arseneviç, (1985), *Şeyh Sait Ayaklanması, 1925 Kürt Ayaklanması*, Uppsala: Nü Yayınları.

Hassan, Ümit, (2010), *İbn-i Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Heper, Metin, (2008), *Devlet ve Kürtler*, İstanbul: Doğan Yayınları.

Hilmi, Refik, (1995), *Anılar-Şeyh Mahmud Berzenci Hareketi*, İstanbul: Nüjen Yayınları.

Hourani, Albert ve Brown, Vivian, (1972), *Shaikh Khalid And The Naqshbandi Order*, Oxford: Oxford Publishers.

Hüseyin, Fehman, (2006), "PKK'den KKK'ye Yeni Bir Sistem-5",
(http://www.gundem-online.net, Erişim: 10.10.2006).

Izady, Mehrdad, (2007), *Kürtler*, İstanbul: Doz Yayınları.

İmset, İsmet, (1992), *Ayrılıkçılığın Anatomisi PKK*, İstanbul: T.D.N. Yayınları.

Joost, Jongerden, (2008), *Türkiye'de İskan Sorunu ve Kürtler; Modernite, Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*, İstanbul: Vate Yayınevi.

Kalkan, Duran, "15 Ağustos Atılımı", (http://www.pkkonline.com/tr/, Erişim Tarihi: 10.12.2010).

Kandil, Sinan Şahin, (2010), *Bir Uygarlık Hastalığı Milliyetçilik*, Almanya: Mezopotamya Yayınları.

"Kan Davasını Sona Erdirme ve Barış Merasimi-Bitlis", (http://www.internethaber.com/Kan-davasını-sona-erdirme-ve-barısmerasimi, Erişim Tarihi: 16.09.2009).

Kaplan, Muharrem, (2007), Ethnic And Religious Identities In northern Iraq; The Case Of Erbil, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Karabaşoğlu, Metin, (2007), "İki Milliyetçilik Ortasında Türkiye, Güneydoğu'daki Etnik Problemler ve Çözüm Arayışları", *Köprü Dergisi*, (Bahar), S. 98.

Karabey, Turgut, (2006). "Ahmed-i Hânî (1651-1707) Hayâtı, Eserleri ve Mem-u Zîn Mesnevisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.30, Erzurum.

Karakaş, Mehmet, (2000), *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Ankara: Vadi Yayınları.

Karasu, Mustafa, (2009), *Radikal Demokrasi*, y.y.y.: Bilim Aydınlanma Yayınları, Azadi Matbaası.

Karataş, Gülnaz, (2003), *Beritan: Turuncu Destan, Çiçeğim Özgüncem*, y.y.y.: Azadi Matbaası.

Karpat, Kemal, (2009), *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kaya, Ferzende, (2003), *Mezopotamya Sürgünü Abdülmelik Fırat'ın Yaşam Öyküsü*, İstanbul: Anka Yayınları.

Kaya, M. Ali, (2007), “Doğu ve Ortadoğu Problemlerine Bediüzzaman’dan Çözüm Önerileri, Güneydoğu’daki Etnik Problemler ve Çözüm Arayışları”, *Köprü Dergisi*, S. 98.

Kazdağlı, Celal, (1995), “Kanlı Örgütün Son Umudu İslam”, *Aksiyon Dergisi*, S.35, ss.23-26

KCK İddianamesi, (2009/786), (http://www.scribd.com/doc/16223666/KCK-iddianamesinin-tam-metni, Erişim Tarihi: 05.06.2011).

Keskin, İbrahim, (1995), *İbn-i Haldun’da Sosyal Değişme ve Sosyal Değişme Kavramları*, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

Kılıç, Mehmet Fırat, (2003), *Sheikh Ubeydullah’s Movement*, Bilkent Universitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kılıçaslan Hasan, (1995), *İnfazlar*, Ankara: Aktuğ Matbaası.

Kırlangıç, Hicabi, (2001), *İdris-i Bitlisî Selim Şah-Nâme*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kırman, Nabi, (1992), *Dine Devrimci Yaklaşım mı Kürt-İslam Sentezi mi?* İstanbul: Varyos Yayınları.

Kısacık, Raşit, (2010), *KAWA: Kürt Sorunu ve Etnik Örgütlenmeler-1*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.

KİH, (1994) *Kürdistan İslami Hareketi Tüzüğü*, y.y.y.

“Kimse Bizi Dini Öğretmesin”, (http://www.ozgur-gundem.com/haberBaslik, Erişim Tarihi: 09.04.2011).

“Kirli Türk Devletinin Terör ve Propagandası Asılsız ve Yalandır”, (http://www.cik-baweri.com/index.php/tr/, Erişim Tarihi: 23.09.2008).

Kirişçi, Kemal ve Winrow, Gareth, (1997), *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kodaman, Bayram, (1987), *Sultan 2. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Koru, Fehmi, (2009), *Cemaatten korkulur mu*? *Yeni Şafak Gazetesi*, ss.10.

Kuran, Ercüment, (1992), "Türkiye'de Kürt Meselesi"*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.79, ss.150-170.

Kurubaş, Erol, (2004), *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Ankara: Nobel Yayınları.

Kuş, Ali, (2007), "PKK Şimdide Dini Hedef Aldı", *Bugün Gazetesi*, ss.7.

Kurt, Abdurrahman, (2011), *Din Sosyolojisi*, Bursa: Dora Yayıncılık.

Kutlay, Naci, (2006), *Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Kutschera, Chris, (2001), *Kürt Ulusal Hareketi*, İstanbul: Avesta Yayınları.

Kutup, Seyyid, (1998), *İslam Toplumuna Doğru*, İstanbul: Ravza Yayınları.

Kuznicki, Michele ve Willett, Corey, (2011), "Terrorism Irish Republican Army", Michigan: *Domestic and Foreign Terrorism*, Eastern Michigan University Press.

"Kürdistan'da Camiler Boşaldı", (http://www.firatnews.tv/index.php?rupel, Erişim Tarihi: 15.04.2011).

"Kürt Din Adamları Başbakan'ı Protestoya Çağırdı", (http://www.firatnews.tv/index.php?, Erişim Tarihi: 27.05.2011).

"Kürt İmamları Kongrelerini Yaptı", (www.anf.eu.index.php?rupel=nuce&nuceID=6431, Erişim Tarihi: 14.03.2008).

"Kürt İslamı", (http://www.aktuelbakis.org/news/9382.html+aktuelbakis+org+news. Erişim Tarihi: 11.06.2011).

“Kürtler İslam’a Girince Kaybetti”, (2007), *Vakit Gazetesi*, ss.14.

Laquer, Walter, (1999), *The New Terrorism*, New York: Oxford University Press.

Le Bon, Gustave, (1997), *Kitleler Psikolojisi*, İstanbul: Hayat Yayınları.

Lenin, Vladimir İlyiç, (1975), *İşçi Partisinin Din Karşısında Tutumu*, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, Vladimir İlyiç, (1990), *Marks, Engels, Marksizm*, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, Vladimir İlyiç, (2010), “Proleterya Partisinin Din Konusundaki Tutumu”, *Proleterya Dergisi*, S. 45, ss.54-67

Löwy, Michael, (1996), *Marksizm ve Din*, İstanbul: Belge Yayınları.

Löwy, Michael (1999), *Dünyayı, Değiştirmek Üzerine*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Malmisanij, (2004), *Diyarbakırlı Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul: Avesta Yayınları.

Marcus, Aliza, (2007), *Kan ve İnanç, PKK ve Kürt Hareketi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Maraşlı, Recep, (2010), “Rizgarî’nin Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtulus Mücadelesindeki Yeri Üzerine Bir Deneme-I”, *Mesafe Dergisi*, S.3.

Mardin, Şerif, (1996), *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif, (2010), *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Marks, Karl ve Engels, Friedrich, (1976), *Komünist Manifesto*, Ankara: Sol Yayınları.

Marks, Karl, (1976), *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Ankara: Sol Yayınları.

Marks, Karl, (1975), *Kapital-1*, Ankara: Sol Yayınları.

Marks, Thurner ve Palmer, Scott David, (1992), *Shining Path of Peru*, London: Hurst and Company Publishing.

McDowall, David, (1996), *A Modern History of the Kurds*, London: I.B. Tauris

Publishers.

Melle İsmet, “Kürt İnanç Kurumları-Civaka İslamiya Kurdistan-CIK”, (http://www.cik-baweri.com/tr/haberler, Erişim Tarihi: 25.09.2009).

Mele Şafi, “Sivil Cuma Farz Oldu”, (http://www.firatnews.tv/index.php?ID, Erişim Tarihi: 12.05.2011).

Memiş, Abdurrahman, (2011), *Mevlana Halid-i Bağdadi*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Meriç, Ümit, (1988), “Gençliğin Yetişmesinde Aile ve Eğitim Müesseseleri”, *Gençlik Meseleleri*, İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayını.

Metiner, Mehmet, (2004), *Yemyeşil Şeriat, Bembeyaz Demokrasi*, İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği (1984). *Kendi İfadesiyle PKK Kimdir Ne Yapmak İstiyor?* Ankara: MGK. Gen. Sek. Yayın No:3,

Minorsky, Vladimir, (2009), *Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul: Örgün Yayınevi.

Mitropolski, Zubritski, Y. ve Kerov V., (1980), *İlkel ve Feodal Toplum*, İstanbul: Sol Yayınları.

Mumcu, Uğur, (2005), *Kürt-İslam Ayaklanması*, Ankara: Um:Ag Yayınları.

Mumcu, Uğur, (2010), *Kürt Dosyası*, Ankara: Um:Ag Yayınları.

Munck, Ronaldo, (2003), *Marx@2000*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Mutlu, Servet, (2003), *Doğu Sorununun Kökenleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Natali, Denise, (2005), *The Kurds And The State, Evolving National Identity In Iraq, Turkey And Iran*, New York: Syracuse University Press.

Nikitin, Basil, (1976), *Kürtler-1*, İstanbul: Özgürlük Yayınları.

Noel, Edward William Charles, (2010), *Kürdistan 1919 / Binbaşı Noel'in Günlüğü*, (Çev. Bülent Birer), İstanbul: Avesta Yayınları.

Nursi, Said, (2006), *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul: Söz Yayınları.

Olson, Robert, (1989), *The Emergency Of Kurdish Nationlism And The Sheikh Said Rebellion 1880-1925*, Texas: University Of Texas Press

Onat, Hasan, (2009), *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara: Kökler Değerler Yayınları.

Öğün, Süleyman Seyfi, (2000), *Mukayeseli Sosyal Teori Bağlamında Milliyetçilik*, Bursa: Alfa Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1978/1984), *Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto)*, Köln: Weşanen Serxwebun Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1984), *Kürdistan'da Zorun Rolü*, Köln Weşanen Serxwebun Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1988), "Parti Hareketinin Kuruluş Süreci", *Serxwebun Dergisi*, S.83, ss.3-14.

Öcalan Abdullah, (1990), "Ortadoğu Halklarının 2000 Yılına Yürüyüşünde Newrozları Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik Yılları Haline Getirelim", *Serxwebun Dergisi*, S.95, ss.6-13.

Öcalan, Abdullah, (1990). "Önderlik Çözümlemeleri, Cephe Ve Cephe Eylemine İlişkin", *Serxwebun Dergisi*, S.99, ss.21-37.

Öcalan, Abdullah, (1990), "Kürdistan'da Türklük, İslamiyet ve Ulusal Kurtuluşçuluk", *Serxwebun Dergisi*, S.100, ss.34-43.

Öcalan, Abdullah, (1991/a), *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım*, İstanbul: Melsa Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1991/b), *Aile ve Kabileciliğin Tarihsel Gelişimi*, Şam: Weşanen Serxwebun Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1992/a), *Kadın ve Aile Sorunu*, İstanbul: Melsa Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1992/b), *Kürdistan'da Kişilik Sorunu*, İstanbul: Melsa Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1992/c), *Kürdistan Yurtseverliği ve Ulusal Kurtuluş Cephesi*, Köln: Weşanen Serxwebun Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1993/a), *Kürdistan Yurtseverliği ve Ulusal Kurtuluş Cephesi*, İstanbul: Zağros Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1993/b), *PKK 4. Kongresine Sunulan Politik Rapor*, İstanbul: Zağros Yayınları.

Öcalan, Abdullah ve Küçük, Yalçın, (1993), *Kürt Bahçesinde Sözleşi*, İstanbul: Başak Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1994/a), *Nasıl Savaşmalı, Halk Savaşı ve Ordulaşması Üzerine*, y.y.y.: Bilim Aydınlanma Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1994/b). *Halk Savaşında Militan Kişilik*, Köln: Weşanen Serxwebun Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1995), *Apocu Militan Kişilik-1*, y.y.y.: Bilim Aydınlanma Yayınları

Öcalan, Abdullah, (1998/a), *Demokratik Devrimde Halk Serhildanları*, y.y.y.: Bilim Aydınlanma Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (1998/b), *Mektuplar*, Köln: Weşanen Serxwebun Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (2001/a), *Sümer Rahip Devletinden Halk Cumhuriyetine Doğru Özgür İnsan Savunması-1*, İstanbul: Mem Yayıncılık.

Öcalan, Abdullah, (2001/b), *Sümer Rahip Devletinden Halk Cumhuriyetine Doğru Özgür İnsan Savunması-2*, İstanbul: Mem Yayıncılık.

Öcalan, Abdullah, (2002), *Özgür Yaşamla Diyaloglar*, İstanbul: Çetin Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (2003), *Apocu Militan Kişilik*, y.y.y.: Mazlum Doğan Kadro Okulu Yayınları, Ronahi Matbaası.

Öcalan, Abdullah, (2004/a), *Kürdistan'da Halk Kahramanlığı*, İstanbul: Çetin Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (2004/b), *Bir Halkı Savunmak*, İstanbul: Çetin Yayınları.

Öcalan, Abdullah, (2007/a), *İdeolojik Kimlik* (Savunmalardan Derleme), y.y.y.: Abdullah Öcalan Sosyal Bilimler Akademisi Yayınları, Ronahi Matbaası.

Öcalan, Abdullah, (2007/b), *Devlet*, y.y.y.: Abdullah Öcalan Sosyal Bilimler Akademisi Yayınları, Ronahi Matbaası.

Öcalan, Abdullah, (2008), "Önderliğin Perspektifleri Politik Rapor", *Komünar Dergisi* S.36, ss.11-32.

Öcalan, Abdullah, (2010), *Önderlik Gerçeği*, y.y.y: Abdullah Öcalan Sosyal Bilimler Akademisi Yayınları, Azadi Matbaası.

Öcalan, Abdullah, (2010). "Avukat Görüşme Notu: AKP Çözüm Önünde En Büyük Engeldir", *Fırat Haber Ajansı (ANF)*.

Öcalan, Abdullah, "1 Mayıs 1982 Tarihli Konuşma", http://www.pkk.org/tr/1.MAYIS.1982.html. (Erişim Tarihi: 06.07.2006).

Öke, Mim Kemal, (1982), *Siyonizm ve Filistin Sorunu, 1880-1914*, İstanbul: Üçdal Yayınevi.

Öke, Mim Kemal, (1987), *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Önder, Ali Tayyar, (2006), *Türkiye'nin Etnik Yapısı*, İstanbul: Fark Yayınları.

Önderlik Çözümlemeleri, (1990), "Bizim Kalkışımız Halkların Dostluğudur", *Serxwebun Dergisi*, S.93.

Önderlik Çözümlemeleri, (1990), "Parti Önderliği'nin 2. Ulusal Konferans Konuşmaları Konferans Açılış Konuşması", *Serxwebun Dergisi*, S.95.

Önderlik Çözümlemeleri, (1990), "Cephe ve İttifaklar Sorunu Üzerine", *Serxwebun Dergisi*, S.95.

Önderlik Çözümlemeleri, (1993), "Erkek-Kadın Yoldaşlık İlişkilerinde Ulaşılması Gereken Militan Kişilik Üzerine", *Serxwebun Dergisi*, S.123.

Önderlik Çözümlemeleri, (1994), "PKK III. Ulusal Konferansı Sonuçlandırma Konuşması", *Serxwebun Dergisi*, S.135.

Önderlik Çözümlemeleri, (1995), "Tarih Boyunca Din, Büyük Mücadelelerin İdeolojik Kılavuzu Olmuştur", *Serxwebun Dergisi*, S.168.

Önderlik Çözümlemeleri, (1996). "Kendimi Sind Devrimci Hareketinin Bir Üyesi Olarak Görüyorum", *Serxwebun Dergisi*, S.179.

Özçağatay, Levent, (1998), *Kuzey İrlanda ve IRA*, İstanbul: Papirus Yayınları.

Özdemir, Hikmet, (1986), *Yön Hareketi: Kalkınmada Bir Strateji Arayışı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Özer, Ahmet, (2010), *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler*, İstanbul, Hemen KitapYayıncılık.

Özeren, Süleyman ve Başıbüyük, Oğuzhan, (2011), "Kendi Dilinden KCK: Sivil Siyaset mi, Yeniden PKK mı?" Süleyman Özeren ve Murat Sever (Der.), *Terörizm Paradoksu ve Türkiye*, Ankara: Karınca Yayınları.

Özek, Çetin, (1968), *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

"Özel Savaş",
(http://komunar.net/tr/pirtuk/ozel_savas.pdf,
Erişim Tarihi: 29.11.2010).

Özervarlı, M. Sait, (1997), "Şeyh Ahmed-i Hânî", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi,C.16, S.32*, İstanbul: T.D.V. Yayınları.

Özkan, İsmail, (1987), "Din ve Toplum", *Yeni Çözüm Dergisi*, (Şubat), S.4.

Pala, İskender, (2010), *Şah İle Sultan*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Parsons, Talcott, (1974, Summer), "Religion In Post Industrial America", *Social Research* V.41, N.2.

Perinçek, Doğu, (1990), *Abdullah Öcalan İle Görüşme*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Pirim, Oktay ve Örtülü, Süha, (2000), *PKK'nın 20 Yıllık Öyküsü*, İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Polat, Gamze, (2009). "Hizbullah'ın 'Derin Sızma' Planı", *Aksiyon Dergisi*, S.750.

Politzer, George, (1996), *Felsefenin Temel İlkeleri*, İstanbul: Sol Yayınları.

Rajagopalan, Swarna, (1997), “National Integration in India, Sri Lanka and Pakistan: Constitutional and Elite Visions”, *Nationalism & Ethnic Politics*, Cilt:3, No:4.

Ramazanoğlu, Yıldız, (2009), “Kürtleri Kim Temsil Edebilir?”, *Zaman Gazetesi*, ss.18.

Roy, Oliver, (2001), “Kimliğin Yeniden Oluşumu Neden Dinsel Bir Tabanda Gerçekleşir?”, *Terörle Yüzleşme, Birikim Dergisi*, (Ekim), S.150, ss.91-96.

Safa, Peyami, (1999), *Marksizm, Sosyalizm, Komünizm*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Sakık, Şemdin, (2005), *Apo*, İstanbul, Şark Yayınları.

Sayılgan, Acalan, (2009), *Türkiye’de Sol Hareketler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Sevgen, Nazmi, (1968), “Kürtler 3”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S:7, ss. 57-61.

Semiz, Burhan, (2007), *Çıkmaz Sokak PKK*, Ankara: Lalezar Kitapevi.

Semiz, Burhan, (2011/a), “PKK’da Değişen Ne?”, Süleyman Özeren ve Murat Sever (Der.), *Terörizm Paradoksu ve Türkiye*, Ankara: Karınca Yayınları.

Semiz, Burhan, (2011/b), *Araştırmada Yer Alan Şekiller*, Şekil 1-19.

Simmel, George, (1999), *Çatışma Fikri Ve Modern Kültürde Çatışma*, İstanbul, İz Yayınları.

Siverekli, İsmet, (2008), *Kürdistan’da Siyasal İslam*, İstanbul: Peri Yayınları.

Söylemez, Haşim, (2010), “KCK’nın ‘Demokratik İmamlar’ı”, *Aksiyon Dergisi*, S.839.

Söylemez, Haşim ve Erdoğan, Hamza, (2008). “Marksist PKK’nın Din Oyunu”, *Aksiyon Dergisi*, S.697.

Sözbir, Hacer, (2006), *The Nature And Characterıstıcs Of The Major Kurdısh Movements: An Analysis Of The Kurdısh Movements From The Bedirhan Rebellion (1847) To The Sheikh Said Rebellion (1925)*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Stalin, Joseph, (1979), *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm*, Ankara: Bilim ve

Sosyalizm Yayınları.

Stalin, Joseph, (1974), *Anarşizm mi? Sosyalizm mi?* İstanbul: Sol Yayınları.

Şadillili, Vedat, (1980), *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, Ankara: Kon Yayınları.

"Şehitlerimiz",
(http://www.sehid.com/index.php?name=Album,
Erişim Tarihi: 12.12.2010).

Şeşen, Ramazan, (1987), *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, İstanbul: Çağ Yayınları.

"Şeyh Sait'in Asıldığı Yerde 'Sivil Cuma Namazı' Kılındı",
(http://www.firatnews.tv/index.php?
Erişim Tarihi: 15.04.2011).

Şimal, Bese, "Alevilik Üzerine-I Komünal Demokratik Değerlerin Taşıyıcısı olarak Direnişçi Alevilik Gerçeği", (http://www.rojaciwan.com/modules.php?name, Erişim Tarihi:31.01.2010).

Şimşir, Bilal, (2007), *Kürtçülük*, İstanbul: Bilgi Yayınları.

Tahir, Mehmet, (1972), *Osmanlı Müellifleri 1299–1915*, İstanbul: Meral Yayınları.

Tan, Altan, (2009), *Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Tan, Altan, (2011), *Değişen Ortadoğu'da Kürtler*, İstanbul: Çıra Yayınları.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Adli Amirliği, Sayı: 963/668; Esas: 163/138 sayılı İddianame, 1973.

Topakkaya, Arslan, (2008 Bahar). "Tarihsel Materyalizm Bağlamında Marks'ı Yeniden Okumak", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.1/3.

Topkapı Saray Arşivi, *Meşahir-i Kürdistan*, E.1019, İstanbul.

Tori, (2005), *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, İstanbul, Doz Yayınları.

Trimingham, J. Spencer, (1971), *The Sufi Orders İn İslam*, New York: Oxford University Press.

Tuncer, Erol, (2002), *Osmanlıdan Günümüze Seçimler,* Ankara: TESAV Yayınları No.17.

Turan, Abdülkadir, (1971), *Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve Ayaklanmalar*, Ankara: Ocak Yayınları.

Turan, Osman, (2004), *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, İstanbul, Ötüken Yayınları.

Türkdoğan, Orhan, (2006), *Etnik Sosyoloji*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Türkdoğan, Orhan, (2009), *Doğu ve Güneydoğu Aşiret Kabile Yapısı*, İstanbul: IQ Yayınları.

Türkdoğan, Orhan, (1977), *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, İstanbul: Dede Korkut Yayınları.

Türköne, Mümtaz-er, (2007), "Din, Etnik Farklılıkları Aşan Bir Toplumsal Yapıştırıcıdır Religion is a Social Glue Overcoming Ethnic Differences", *Güneydoğu'daki Etnik Problemler ve Çözüm Arayışları, Köprü Dergisi*, (Bahar), S. 98.

Türköne, Mümtaz-er, (2010). "KCK Nedir?", *Samanyolu Haber-Endaze*, (18 Eylül).

Urlu, Mustafa, (2008), *21. Yüzyılda PKK Terör Örgütünün Türkiye'de Kullandığı Propaganda Strateji ve Teknikleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Usta, Niyazi, (2006), "Menzil Nakşiliği", *Türkiye'de Cemaatler ve Tarikatlar-1, Demokrasi Platformu Dergisi*, (Bahar), S.6, ss.21-45.

Uşak, Hasan, (2005), *Kürdistan'da Aşiretler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Aram Yayınları.

UTSAM, (2009), *Radikalleşme ve Din İstismarı Değerlendirme Raporu 1-2*, Ankara: UTSAM Yayınları.

UTSAM, (2010), Güneydoğu Anadolu'da Terörü Besleyen Sorunlar: Hakkâri, Yüksekova ve Van Örneği, Ankara: UTSAM Yayınları.

Uygun, Oktay, (2008), *İbn-i Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Ülken, Hilmi Ziya, (1943), *Başlangıç, Dini Sosyoloji*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Volkan, Vamık, (2009), *Körü Körüne İnanç, Kriz Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*, İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

Vali, Abbas, (2005), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, İstanbul, Avesta Yayınları.

Vurucu, İkbal, "Yurttaşlık ve Kürtlerin Temsiliyet Nosyonu", http://www.21yyte.org/tr/yazi6166-YurttaslikveKurtlerinTemsilcisiNosyonu.html., (Erişim Tarihi: 21.11.2010).

Wilson, W.C.F., (1937), "Northern Iraq And Its People", *JRCAS*, No:24, ss.287-299

Waardenburg, Jacques, (2004/1), "Din Bilimlerinin Tarihçesi", (Çev. Ramazan Adıbelli), *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, s.281-295.

Xemgin, Etem, (1998), *Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi*, İstanbul: Berfin Yayınları.

Yaşar, Hatice, (1990), "Kürt Milli Meselesi Karşısında Türk Sosyalistlerinin Tutumu", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi C:7*, İstanbul: İletişim Yayınları.

YA-RES (Yıldız Sarayı Arşiv Sadaret Resmi Maruzat Evrakı) 5/17 Mikrofilm No:3412.

Yalçın, Cafer, (2005), *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ayrılıkçı Arap Örgütü El-Lâ Merkeziye Cemiyeti (1912-1916)*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Yayla, Atilla, (2003), *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Ankara: Liberte Yayınları.

Yılmaz, Mehmet, (2005), "Kürt Meselesi ve Terör: Sivil Çözüm Arayışı-1", *Zaman Gazetesi*, ss.14

Yılmaz, Mehmet Yakup, (2009), "Kürtleri Sadece DTP Temsil Etmiyor", *Hürriyet*

Gazetesi, ss.22.

Yiner, Abdulnasır, (2007), “İdris-i Bitlisi”, *Köprü Dergisi*, (Bahar) S.98.

Yüce, Mehmet Can, (1999/a), *Doğu’dan Yükselen Güneş-1*, İstanbul: Zelal Yayınları.

Yüce, Mehmet Can, (1999/b), *Doğu’dan Yükselen Güneş-2*, İstanbul: Zelal Yayınları.

Yüksel, Müfit, (1993), *Kürdistan’da Değişim Süreci*, İstanbul: Sor Yayınları.

Zehra, Muhammed Ebu, (1970), *İslam’da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, İstanbul: Yağmur Yayınevi.

Zeki Bey, Mehmet Emin, (1947/2005). *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri (Meşahire Kurd ü Kurdistan)*, (Çev. M. Baban, M. Yağmur ve S. Kutlay), Ankara: Özge Yayınları.

Zınar, Silopi, (1969), *Doza Kürdüstan (Doza Kürdistan)*, Beyrut: Stewr Basımevi.

Zinar, Zeynelabidin, “Xwendina medresê (Medrese education)”, (http://www.let.uu.nl/martin.vanbruinessen/personal/publications/kurdist/education_kurdistan, Erişim Tarihi: 12.12.2010).

Zürcher, Erich Jan, (2007), *Türkiye’de Etnik Çatışma & İmparatorluktan Cumhuriyete*, İstanbul: İletişim Yayınları.

“15 Ağustos Direnişi”, (1994), *Berxwedan Gazetesi*.

Doç. Dr. Süleyman Özeren ile PKK ve Din Konusunda Yapılan Görüşme, 23 Mayıs 2011/22:45